

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

180/420

FORTID OG NUTID

TIDSSKRIFT FOR KULTURHISTORIE
OG LOKALHISTORIE

UDGIVET AF

DANSK HISTORISK FÆLLESFORENING

VED

SVEND AAKJÆR

FORENINGENS SEKRETER

UNDER MEDVIRKNING AF

GUNNAR KNUDSEN OG **CHR. AXEL JENSEN**

FEMTE BINDS 3DE—8DE HÆFTE

FOR 1923^{II}—1924

KØBENHAVN
H. HAGERUP'S FORLAG

TRYKT HOS NIELSEN & LYDICHE (AXEL SIMMELKJÆR)

1925

DE JYDSKE BISPEARKIVER.

Af Hans Knudsen.

Ved Siden af Amtsarkiverne er Bispearkiverne det jydsk Landsarkivs omfangsrigeste Embedsarkiver, men skønt samtlige Amtsarkiver nu i en Aarrække har staaet færdigregistrerede og gennemordnede, er det dog saare lidet af dem, der bruges. Naturligvis vil Personalhistorikere have Brug for Skifteprotokollerne, og i Stiftamternes Kopibøger og indkomne Sager vil Købstadhistorikerne kunne hente meget godt Stof, men ellers røres de sjældent til andet end Undersøgelser for Administrationen. Anderledes er det gaet med Bispearkiverne, skønt kun Ribe Bispearkiv er blevet gennemordnet og registreret. Allerede før de samledes i Landsarkivet, var de blevet benyttede af Forskere som Kinch i Ribe, Wulff i Aalborg, Heise i Viborg og Hübertz i Aarhus, og nu bruges de i stigende Grad, men i videre Kredse er man dog næppe klar over, hvad de byder paa, og hvorledes man lettest benytter dem.

Efterfølgende er ikke en Registratur, men kun et Forsøg paa ved en nogenlunde ensartet Opstilling af Hovedgrupperne i de 4 Arkiver at give en Oversigt over Bestanden, og ved Fremdragning og nærmere Omtale af mærkeligere Protokoller og Sager at henlede især Topografernes Opmærksomhed paa, hvad der kunde være dem tjenligt. En og anden vilde maaske finde, at der er gjort vel meget ud af Indberetningerne om gejstlige Embeders Beskaffenhed, men naar de benyttes med Kritik, giver de udmærkede Oplysninger om Tilstanden i Sognene. thi Præsten og hans Sognebørn var da saa nøje forbundne i Vilkaar, at de næsten altid fortæller den. der forstaar at lytte. noget om hele Sognekaldet.

Sager fra før Reformationen vil man, bortset fra nogle spredte Adkomster, forgæves søge i Bispearkiverne, ja der findes endog meget lidt ældre end 1559, da dette Aar paa en ganske vilkaarlig Maade er blevet sat til Grænseaar mellem Rigsarkivet og Landsarkiverne, saaledes at Rigsarkivet ganske stridende mod det Proveniens- eller Hjemmehørsprincip, der ellers er Grundloven for al dansk Arkivvirksomhed, har indlemmet i sine Samlinger alt, hvad det har kunnet overkomme af jydsk Bispearkivalier ældre end 1559. De maa altsaa søges i København og ikke i Viborg, hvor de hører hjemme, men store Sager er det nu ikke.

Da Landsarkivar Holger Hansen i dette Tidsskrift (S. 45 f.) har givet en fortræffelig Oversigt over Indholdet af Sjællands Bispe- og Stiftsøvrighedsarkiv, vil der ikke være Anledning til nu atter her at gøre Rede for, hvilke Arter af Protokoller og Sager der naturnødvendigt maa findes i et Bispearkiv, thi selv om de jydsk ikke er brandhærgede eller mishandlede af Kassationer saaledes som det sjællandske og derfor har Sager af større Ælde at byde paa, saa er de dog ikke væsensforskellige fra de sjællandske, men de samme Embedsvirksomheder har afsat nogenlunde ensartede Grupper af Arkivalier over alt. Dog vil det bemærkes, at der i Jylland ikke er gjort noget Forsøg paa i hvert Stift at sondre mellem et særligt Bispearkiv og Stiftsøvrighedsarkivet. Paa visse Punkter kunde ganske vist en saadan Deling ogsaa dér uden Vanskelighed gennemføres, men paa mangfoldige andre vilde man derved komme til at gøre Vold paa gamle Arkivordninger og skabe sig selv og Brugerne ganske unødvendige Vanskeligheder. Mere værd er det, at man baade i Viborg og Aarhus vil kunne opstille og i Ribe har opstillet Rester af efterreformatoriske Kapitelsarkiver som særlige Afdelinger.

Som noget for de jydsk Bispearkiver særegent maa endvidere anføres, at der over dem alle fire haves Reversaler, gamle Fortegnelser over Arkiverne, oftest optagne ved Bispeskifte, mere eller mindre vidtløftige, men dog altid saa udførlige, at de paa Forhaand binder Ordningen og for Benytteren bliver Nøglen til hele den ældre Bestand.

Oftest findes der et helt Komplex af Reversaler til hvert

af Bispearkiverne, men kun den eller de, der er af afgørende Betydning for vedkommende Arkivs Henlæggelse, vil blive nævnt, thi denne Oversigt skal og kan ikke være en Registratur, og af samme Grund vil der ikke blive skænket de efter Reversaler henlagte Sager videre Omtale, ligesom det ogsaa hyppigt vil være Tilfældet, at Protokoller og Pakker, der i de 3 endnu ikke ordnede Arkiver indgaar i Mængden af de efter Reversalerne opstillede Sager, her nævnes i Grupper og Rækker, hvor de efter deres Natur hører hen. I Aarhus Bispearkiv er der f. Eks. 10 Reversaler, hver for en Bisps Embedstid, saaledes at de Journaler, Kopibøger, andre Protokoller og Sager, der er afsluttede i denne Biskops Tid, staar for sig, mærkede med hans Reversals Nummer, og derefter fortsættes i næste Reversalafdeling for den følgende Bisp, men for saadanne i Virkeligheden ganske ensartede Rækker nævnes her blot ældste og yngste Aar uden Hensyn til deres Fordeling efter Reversalerne. For at opnaa nogenlunde systematiske og ensartede Opstillinger af Bestanden i de tre ikke ordnede Arkiver har det derfor været nødvendigt ofte at se bort fra deres nuværende Tilstand og konstruere en Ordning svarende til Ribes. Det er vel heller ikke udelukket, at en fremtidig Registratur hist og her vil kunne ændre enkelte Opgivelser, men forhaabentlig vil denne foreløbige Oversigt indtil videre kunne gøre Nytte.

Af vigtigere Arkivalier, som findes i Bispearkiverne, men som dog oftest lades uomtalte i de følgende Oversigter, maa nævnes Fundatser for Stiftelser, Legater, danske Skoler osv., Dokumenter vedrørende Almueundervisningen — 1814 og reviderede Regnskaber for Kirker, Hospitaler, Skoler og Stiftelser under Stiftsøvrighedens Tilsyn, da en Redegørelse for hvert Stift over, hvad der findes af slige Sager, vilde blive alt for vidtløftig.

Sluttelig turde det maaske ikke være overflødigt at gøre opmærksom paa, at den nye Stiftsinddeling, som traadte i Kraft 1922 1. December i Henh. t. kgl. Anordning af 15. November s. A., naturligvis helt maa lades ude af Betragtning. Her er over alt kun Tale om Nørrejyllands fire gamle historiske Stifter.

I. AALBORG STIFT.

Over Bisparkivet haves der en *Reversal*, optaget 1779. Den omfatter altsaa kun Arkivet til dette Aar og er til Dels indrettet efter topografiske Principer, saa denne Afdeling af Arkivet er meget let tilgængelig.

Blandt de *efter Reversalen henlagte Sager* er der Grund til særlig at gøre opmærksom paa det vigtige topografiske Stof, der findes under Capsa B. Loc. 3. Fasc. A—O. Det er Indberetninger fra Aarene 1666, 1686—87, 1692—93 om gejstligt Gods og til Dels Kirkegods, herredsviis ordnede og bilagte med Adkomstbreve, ofte i Original fra 15.—17. Aarh. Lidt deraf er dog allerede trykt i Jydske Samlinger 2. II. S. 215 f. og 386 f. Hovedmassen er vist indgaaet i Henh. til Frederik III's Reskript 1666 25. Januar, at de, »som pro officio nyder af os enten gejstlig Gods eller Tiender, skulle være tiltænkt in originali at producere og tillige med vidimerede Kopier deraf at indlevere i Skatkammeret alle hvis Fundatser, originale Dokumenter og Adkomster, hvorefter de ved Kapellerne saavel som Kirker, Skoler og Hospitaler og dets Betjente formener at være berettiget til den Indkomst og Underhold, dennem hidtil fulgt er.« Her findes en saadan Sjældenhed som et originalt Brev fra Jørgen Orning 1636 6. Maj, hvorved han tilsiger Præsten i Elling 2 Td. Rug, 2 Td. Byg og 4 Td. Havre til Erstatning, fordi han havde ødelagt Bondebyen Skorup; thi selv om slige Refusioner for Tiender af nedlagt Bøndergods hyppigt findes i Indberetninger om Præsters Indkomster, ogsaa med Angivelse af den forsvundne By, er et saadant Hjemmelsdokument utvivlsomt en stor Sjældenhed.

Under Capsa B. Loc. 4. Fasc. VIII. findes en Række originale Præsteindberetninger fra 1638 til Brug for Ole Worm om Byer, Præstegaarde, Bjerge, Dale og Dysser samt antikvariske Mærkværdigheder i Sognene, nu fuldstændig trykt i Jydske Samlinger 4. I. S. 73 f.

Korrespondancen. Der findes Kopibøger over udgaaede Breve fra 1709—1841. Indkomne Breve i kronologisk Orden fra hele Stiftet c. 1600—1841.

*Indberetninger.**a. Om de gejstlige Embeders Beskaffenhed.*

1553. Efterretninger om Præsternes Indkomster i Kær, Hvetbo, Han, Jerslev, Børglum og Horns Herreder (alle skrevne med samme Haand) samt i Vennebjerg Herred og Købstæderne Aalborg og Hjørring (skrevne med en anden Haand). Originalerne findes i en Smalfolio, afleveret til Landsarkivet fra Aalborg Stiftsbibliotek, og Indholdet er aftrykt i Wulff: Statistiske Bidrag til Vendelbo Stifts Historie under Mærket C.

1555. Indberetninger med Titel: »Disse efterskrevne Præster udi Vendelbo Stift haver sig at beklage, som herefter skrevet stander, og er derfor begærendes Hjælp ud af kgl. Majestæt.« Vedføjjet findes Provsternes Attester om, at der ikke er andet at klage over. Disse Indberetninger er foranledigede ved Kongebrev 1554 4. Oktbr. til samtlige Bisper og Lensmænd, der have gejstlige i Befaling¹⁾). Originalerne er i Smalfolioen fra Stiftsbiblioteket, og Teksterne er uddragsvis trykt i ovennævnte Samling af Wulff under Mærket D, naar han her fandt noget ud over Beretningerne af 1553.

1555. Beretninger for Mors og Thy (for Thy i 2 Ekspl.), vist foranledigede ved Kongebrev 1555 20. Marts²⁾), Originalerne et Bind i Folio (Nr. 418 a), fuldstændig trykt smst. af Wulff under Mærket A og B (Varianter fra 2. Thyekspl.).

1571. Beretninger for hele Stiftet, skrevet med samme Haand, men dog oftest forsynet med Præsternes egenhændige Underskrifter. Dateringen er Anno Domini 1571 circa festum Canuti for hele Samlingen, der findes i samme Foliobind (Nr. 418 a), som de lige nævnte og er udgivet smst. af Wulff under Mærket A.

1625. Indberetninger fra Provster og Præster om »hvis aarlig Indkomme, de have i visse og uvisse Rente, Korn, Kvæg, Pending, Offer og Sæd til deres Præstegaarde«. Mens de tidligere Indberetninger var givne, for at Regeringen kunde være klar over de forskellige Præstekalds Værdi for eventuelt at bøde paa Manglerne ved Sammenlægninger af Kald eller Tillæg af Kongetiender

¹⁾ Kanc. Brevb. 342—43.

²⁾ Kanc. Brevb. 374.

eller andet, var Øjemedet nu Skattepaalæg, og det mærkes paa Tonen i Indberetningerne. De er affattede i April og Begyndelsen af Maj, men fik dog ingen Betydning for Byrdernes Fordeling, thi da de jydskes Bisper mødtes med de tre kongelige Kommissarier 16. Maj samme Aar, vedtog de, at hver Præst skulde give 8 Rdlr. og hver Kirke 4 Rdlr. »den rige hjælpe den fattige«, for at skaffe de 12330 Rdlr. in specie, der udkrævedes for at underholde 90 Kyradsrerer. Originalerne findes i Foliobindet 418 a. og er fuldstændig udgivne af Wulff i hans Vendelbo Stift under Mærke A.

1689 Novbr. Originalindberetninger fra Præsterne i Henh. til kgl. Befaling, dateret Koldinghus 1689 2. Oktbr. om at indberette Formindskelser af gejstlige Intrader siden 1660. Disse Indberetninger giver gode Oplysninger om nedlagte Bøndergaarde, Besiddelsesforhold paa de smaa Adelsgaarde, Sandflugt m. m. og er ofte meget personligt prægede af de klagende Præster. Originalerne i Foliobindet 418 a er hidtil uudgivne.

1690. Aalborg Stiftsbog. Den bestaar af et Foliobind (Nr. 419) sammenhæftede originale Indberetninger fra Præsterne og Degnene om deres Kald, indgivne i Henh. t. Reskript 1690 1. Februar.

Da lignende Indberetninger findes i alle 4 Bispearkiver, og de over alt er affattet i nøjeste Overensstemmelse med det for dem givne Skema, skal Indholdet af dette her anføres, for at det deraf kan ses, hvilket udmærket Stof der her meddeles. Følgende Ting skulde der gøres Rede for: 1. Præster og Provster siden Reformationen. 2. Tiendeydere og Størrelsen af Korn- og Kvægtienderne. 3. Indkomster ved Højtiderne, nemlig a. Offer til de tre store Højtider. b. St. Hans Rente. c. Jule Rente. d. Paaske Rente. 4. Bygninger. a. Præstegaardene om deres Beskaffenhed, om de ere fri eller ej. b. Capacité i Grunden med alle dens tilligende Marker og Agre, alle ved Navn specificerede for Efterkommernes Skyld. c. Præstegaardens Takst i Matriklen. d. Præstegaardenes Køb og Værdi. e. Inventarium til Præstegaardene. f. Huse, som Præstegaardene tilhøre med sin Afgift og Beskaffenhed. g. Anneksgaarde i deres Bygning, Land-

gilde, Sæd og alle tilliggende Marker og Agre saavel som Inventarium, og om de er fri for Skat eller ej. 5. Beneficier: a. Mensalia (hvad der er lagt til Præstebordet). b. Anden Tillæg, som kan agtes pro auctario stipendii (Tillæg til Lønnen). c. Legater. d. Afgift af Sædegaarde. e. Fri Ildebrand og Olden. 6. Gravamina (Klagepunkter), nemlig: a. Pension til Enken i Kaldet. b. Pension til andre. c. Tiendeydernes Formindskelse. d. Mangel paa Hø, Foder etc. Disse Indberetninger er udgivet af Wulff i Statistiske Bidrag til Aalborg Stifts Historie, men med betydelige Udeladelser, som Præsterækken, fordi Wibergs Præstehistorie da var udkommen, og det omfattende og nu for meget vigtigt ansete Stof af Marknavne, som forekommer, naar Præstegaardens, Anneksgaardens eller andet gejstligt Godsdes Del af Bymarken anføres.

1707. Indberetninger i Henh. t. Fdg. 1707 1. August om examinibus og vocation til Prædikeembedet. Ifølge denne Forordnings Artikel 11 var det Regeringens Agt at faa gennemført en Udligning af Præsteembedernes Indkomster til Hjælp for de sletteste Kald, »paa det alle de, som forrette Gudstjeneste, kunde have at leve af og ej skulle gøre deres Embede med Suk og Graad«. Der er bevaret originale Indberetninger fra Præsterne i alle Stiftets Herreder (Pk. Nr. 421) undtagen Børglum, dog ret summariske, da det blot gælder om at forklare Indkomsternes ringe Størrelse, ikke at bevise Adkomsterne til dem, f. Eks. Kollerup-Skræm. »Uvisse Offer og andre Akcidentier i denne skarpe, sandflugtige Egn, som mestendelen bebos af fattige, betrængte Folk, falder slet og ringe, thi i Skræm Sogn ere nogle Aar ingen Brudefolk og faa Børn, og over mange døde begæres ingen Ligprædiken for Armod's Skyld, saa det kan anses for 10 Sl. Dlr.«

1768. Indberetninger i Henh. t. Fdg. 1768 14. Maj om Ekstra-paabud af gejstlige og verdslige Betjentes Gage og anden Embedsindkomst. Der krævedes skriftlig og saa nøje Angivelse »som de, naar forlanges, edelig kunde bekræftes«, men de Opgivelser, der her foreligger fra gejstlige i videste Forstand i Aalborg Stift, er dog saare kortfattede, ofte blot med Angivelse af Indtægters og Udgifters Sum (Pk. Nr. 420). f. Eks. Skoleholderen og Bede-

manden i Thisted: Indkomst 40 Rdlr., Udgift 68, Underskud 28 Rdlr, men han gør dog nærmere Rede for dette bedrøvelige Resultat.

1801. Indberetninger i Henh. t. Kancellipromemoria 1801 8. Aug. Kancelliet krævede nøjagtig Efterretning om hvert Præstekalds aarlige uvisse og visse Indkomster, og det føjes beroligende til »hvored ikke haves mindste Hensigt til at foranledige nogen Forandring i Gejstlighedens Embedsindkomster eller nogen Forhøjelse af dens Afgifter«. Der foreligger her specificerede Opgivelser af Kaldenes forskellige Indkomster samt Oplysninger om Kaldsret og Kirkeejere, for nogle Herreder i Original fra Præsterne, for andre i Afskrift gennem Provsterne. (Pk. Nr. 421).

1813. Indberetninger om Sognepræsternes Indkomster i Aaret 1812 i Henh. t. Kancelliskr. 1813 3. April, hvored der krævedes nøjagtige Oplysninger om Tiendernes Beløb, beneficeret Gods og Præstegaardes Indbringende, Offer og Akcidenser. Der haves Originaler fra Vendsyssel og provstivis affattede for Ty og Mors. (Pk. 421).

b. *Statistiske Indberetninger om Sognene.*

I den foran omtalte Smalfolio, afleveret fra Stiftsbiblioteket, findes indhæftet originale Præsteindberetninger fra 1568 og 1599, desværre paa en meget lidt overskuelig Maade, idet de er knækkede og sammenlagte for uden Hensyn til deres Størrelse at føje sig efter Bogens Format.

Indberetningerne fra 1568 er indsendt i Henh. til Kongebrev af 26. Juni s. A.¹⁾ til Superintendenterne om straks at lade Herredsprovsterne optage Registre over Sognene med Angivelse af deres Navne, deri liggende Herregaarde og deres Ejere, Tallet paa Bøndergaarde, Bol og Gadehuse i hvert Sogn og disses Ejere. Her haves altsaa et første Rangs statistisk Materiale, hvor man endda ofte finder Bøndernes Navne medtaget. Det er allerede tildels udnyttet af Molbech i Historisk Tidsskrift 2. III. S. 535, idet han meddeler 1) herredsvis sammendragne Oversigter over Fordelingen af Gaarde, Boel og Huse mellem Kronen og Adelen.

¹⁾ Kanc. Brevb. S. 344.

2) Summer paa Gaarde, Boel og Huse til de kgl. Forleninger og til de adelige Hovedgaarde. Dertil føjer Wulff i Statistiske Bidrag til Vendelbo Stifts Historie S. 199 ff. Navne paa de indberettede Herregaarde med deres Ejere samt Godsets Fordeling, men for en Sognehistoriker er der endnu værdifulde Enkeltoplysninger at hente.

Indberetningerne 1599 er utvivlsomt fremkomne ved et Brev fra Kansler Chr. Friis. I Ribe Bispearkiv findes nemlig et Brev, dateret 17. Juli 1599, fra Kansleren til Bisp Peder Hegelund, i hvilket han kræver Indberetninger om Herreder, Birker og Sogne samt om, hvormange Decimanter der var i hvert Sogn, »dog ikke beregnet Gadehusmænd, men de der sidder for Gaarde«, og deres Fordeling mellem Kronen og Adelen. Da de her omtalte ganske svarer til det forlangte og er affattede efter Juli, er der saaledes al Grund til at tro, at de er blevet til som Følge af et tilsvarende Brev til Bispen over Vendelbo Stift.

Disse Indberetninger er noget mere summariske end de ældre, men de har Betydning ved de Oplysninger, man faar om Brugenes Antal gennem Decimanttallene. Som oftest er det originale Indberetninger fra Præsterne, men for Revs Herred er det en fælles Beretning for alle Sognene med een Haand, dateret Ydby Kirke 5. Septbr. og underskrevet af Herredets Præster. Molbech har ogsaa benyttet disse smst. i Historisk Tidsskrift og meddelt herredsviis sammendragne Oversigter over Gaarde og Boel samt Decimanterne og hvormange af dem, der hørte Kronen til. Senere er de gennemgaaet af Chr. Thorsen (H. T. 8. IV. S. 190 ff.), der navnlig har undersøgt Forholdet mellem Tal paa Jordebrug og Decimanter.

Lettere at bruge end Originalerne er dog »Ekstrakt af Aalborg Stifts Jordebog, hvorudi er specificeret, hvormange Herreder, Sogne, Helgaarde, Halvgaarde, Boel der findes, og hvem de da tilhørte«, et Haandskrift, som er indhæftet i samme Smalfolio som Originalerne.

Hermed er ikke udtømt, hvad der findes i dette mærkelige Bind, thi der er endnu en gejstlig Jordebog over Hundborg Herred, som ikke er udgivet, Optegnelser af Biskop Chrysostomus

om Præsternes Bogsamlinger ca. 1550 samt »Register over alt Viborg Stift paa alle Sognepræsters og Kapellaners Klage paa deres aarlige Rente og Underholdnings Vegne, som vi Otte Krumpen, Ridder, og Kjeld Juel, Superintendent udi Viborg Stift, efter kgl. Majestæts vor naadige Herres Skrivelse og Befaling haver hver besynderlig forhørt og antegnet.« Derefter følger dog kun Forslag af 1555 til Forbedring af Ørslev Kloster, Grinderslev Kloster, Vive-Ove-Valsgaard og Rostrup-Arden Sognekalde.

c. *Andre Indberetninger*: om Kirkerne 1801 og 1813 (Pk. 421).

Iblandt Aalborg Bispearkivs *diverse Sager* kan noteres *Vita-protokoller* 1683—1871 6 Bd., *Edsbøger* 1673—1860 2 Bd. *Visitats-protokol* 1822—32 1 Bd. *Gejstlige Skiftebreve* 1670—1774 13 Pk. En saadan Samling Skiftebreve findes ellers ikke i Bispearkiverne, idet de gejstlige Skifter —1812 skal søges i Herredsprovstiernes Skifteprotokoller, men i Aalborg Stift fandtes et særligt Embede, den gejstlige Skifteskriver, paa hvilket Jørgen Jockumsen 1669 26. Juli fik kgl. Konfirmation (Aalborg Bispearkiv 418 a Bl. 37 i Bindets Slutning). *Herredsviis ordnede Kirkeregnskaber* med Bilag ca. 1667—1821 25 Pk.

Landemodeprotokoller 1673—1842 2 Bd., hvortil slutter sig en Række Landemodesager 1600—1842, sammenhæftede i Bind, hvori in originali findes alle Kongebreve, Forordninger og andre Dokumenter, som er blevet publicerede paa Landemodet og indeholder en Fylde af Bidrag til Stiftets Historie.

Tamperretsprotokoller 1688—1797 2 Bd.

II. VIBORG STIFT.

Over Viborg Bispearkiv haves følgende *Reversaler*: 1) Hovedreversal —1776, 2) Supplementsreversal —1818, 3) Ny Supplementsreversal ca. 1805—45. 4) Reversalfortsættelse —1859. Af disse er naturligvis Hovedreversalen den vigtigste, og den er tilmed fortræffeligt tilrettelagt for topografiske Studier, da Herrederne for alle dertil egnede Sagers Vedkommende er lagt til Grund for Inddelingen. Indenfor Herredet kommer først en For-

tegnelse over Sager vedrørende dette i Almindelighed og derefter de enkelte Pastorater.

Korrespondancen. 1) Kollegialkopibøger (Udgaaede Breve til Kollegierne) 1771—1836, 2) Almindelige Kopibøger 1682—1835. 3) Indkomne Breve fra Provster, Præster og andre 1660—1840.

Indberetninger.

a. *Om de gejstlige Embeders Beskaffenhed.*

Herredsbøger 1649—51 er i Behold fra Slet, Rinds og Helum Herreder. De er muligvis blevet til i Henh. t. Reskript 1648 7. December til Bisperne om at fremskaffe en Specifikation over Præsternes visse Indkomster, Tiender og Avl til deres Præstegaarde. De gør for hvert Pastorat først Rede for Kirkernes Indkomster, Ornamenters, Messeklæder og Bøger og derefter for Præsternes Indkomster af Tiender (for de to førstnævnte Herreders Vedkommende med Angivelse af Tiendeydernes Navne og hver Gaards Præstation i Traver og Kærve eller i Skæppen) og af Præstegaarden med Opgivelse af dens Jorder med Agrenes Navne.

Stiftsbogen over de gejstlige Embeder 1690 2 Bd. bestaar af Beretninger, affattede i Henh. til Reskriptet af 1. Febr. s. A. efter det Skema, der er meddelt under Aalborg Stift. De er herredsvise indførte med samme Haand, til Tider vistnok Provstens, men for hvert Embede forsynet med Indehaverens egenhændige Underskrift. En Liste over Provsterne indleder hvert Herred. Da Beretningerne i øvrigt er affattede efter det kendte Skema, er deres Indhold ikke forskelligt fra de tilsvarende fra Aalborg Stift, men Mængden af citerede Dokumenter overgaar sikkert langt, hvad der haves andet Steds fra. Dog bør det bemærkes, at Originalerne til en stor Del af dem findes i Bisparkivet, henlagt efter Hovedreversalen, og selv om Stiftsbogen er et for sin Tid ualmindelig omhyggeligt Arbejde, kan dens Gengivelser kun være vejledende, og de faar først selvstændig Betydning, hvor Originalerne er gaaet tabt.

b. *Statistiske Indberetninger om Sognene.*

Blandt Sager henlagte efter Hovedreversalen findes et rigt statistisk topografisk Materiale i originale Præsteindberetninger.

fordelte efter Herreder og anbragte i den Del af vedkommende Herreds Pakke, som hedder »Herredet i Almindelighed«.

1647 Maj—Juni indsendtes Indberetninger med »Fortegnelse paa Kirkerne i Sognene, Leengaaarde, Herregaarde, Begravelsesmonumenter i Kirkerne og Jus patronatus«.

1651 maatte Præsterne sende Fortegnelser over hele og halve Gaarde, Boel og Tiendeydere. Foruden dette statistiske Stof er der samtidig et betydeligt Navnestof, fordi de allerfleste Beretninger foruden Godsejernes Navne tillige giver deres Bønders Navne, for Vive-Ove-Valsgaard Pastorat i Hindsted Herred meddeles endog, hvad hver Bonde ydede i Tiendekorn i Traver og Kærve. I Tostrup-Roum og Ulbjærg-Lynderup i Rinds Herred synes Delingen i hele og halve Gaarde at have voldt Præsterne nogen Vanskelighed, idet man der inddelte Gaardene efter deres Favnamaal i Marken, velsagtens efter hvad der ved Rebning maatte tilkomme enhver Gaard. Det hedder saaledes: »Disse velb. Niels Parsbergs Tjenere til Lynderupgaard er ikke regnede for hele eller halve Gaarde i Niels Parsbergs Jordebog, men ikkuns for 20½ Feiringer¹⁾, beregnet til hver Feiring 6 Favne Jord. Ved Trolstrup By hedder det dog: »thi der i Byen gør 6 Favne ½ Gaard og 12 Favne 1 hel Gaard«.

1657 ved Reskript af 27. Oktbr.²⁾ forlangtes der til Kancelliet en Fortegnelse »paa efterskrevne Manér, nemlig: Udi N. Herred er N. Sogne, ere N. Herregaarde og N. hele Gaarde, N. halve Gaarde, N. Boel og Fjerdingsgaarde. Deraf tilkommer kgl. Majst. og Kronen saa mange og Adelen saa mange hele Gaarde, saa mange halve, saa mange Bole og saa mange Huse«. I hvert Fald for Viborg Stifts Vedkommende synes der at have været dobbelt Anledning til at fremskaffe saadanne Indberetninger, da lignende ogsaa krævedes af Svenskerne, som da holdt det meste af Jylland besat. Præsten for Bælum og Solbjærg i Hellum Herred skriver saaledes paa sin Indberetning »efter voris ærværdige Biskops Skrivelse paa Generalmajor Bødtkers Vegne«. Atter her er der over alt bevaret originale Indberetninger fra Præsterne, oftest

¹⁾ Fjerdings.

²⁾ Rørdam: Kirkelove III S. 403.

affattede i Oktbr.-Novbr. Maaneder, og de indeholder ligesom de forrige som Regel ogsaa Bøndernes Navne. En Plovberægning dukker her hyppigt frem, men er dog næppe Vidnesbyrd om en saadan Taksationsmaade som den gamle sønderjydske, da dens Brug synes foranlediget af Svenskerne baade nu og under Torstenson-Fejden. Lem-Vejby Præst i Rødding Herred skriver nemlig saaledes: »Anno 1644, da Svensken sig Landet havde bemægtiget, var Lem By takseret for halvanden Plov«. 1 Plov ses ellers at svare til en Helgaard, og Beregningen hænger sammen med Hoveriet, da Nørbeg-Sønderbeg-Læsten Præst beretter, »hvilke der skal holdes og regnes for hele, halve eller Fjerdings Gaarde, eller hvormange der er om at udrede en fuld Plov til deres Husbonders Arbejde at gøre, ved jeg ikke Beskeden paa«.

Ganske undtagelsesvis er af Præsten i Brøndum-Hvidbjærg i Salling Boel brugt for Gaard, idet han deler alle Brug i 1, $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{4}$ og $\frac{1}{8}$ Boel, men ogsaa her genfinder man den fra Indberetningerne i 1651 kendte Inddeling af Gaardene efter Favne Jord, saaledes var i Skibsted i Hellum Herred 8 Favns Gaarde Helgaarde, og i Terndrup var der 5 5-Favns Gaarde og 5 $3\frac{1}{2}$ -Favns Gaarde.

1663 Indberetninger fra Præsterne om Sogne, Herregaarde og Bøndergaarde (hele, halve og Boel). De var allerede indkrævede ved et Skatkammerbrev af 1661 31. Maj, men indgik først efter en Rykkerskrivelse 1663 7. Novbr. (Dr. Peder Schavenii Brev ang. den anbefalede Designation paa Sogne, Herregaarde, Bøndergaarde og Huse i Viborg Stift). I Sammenligning med de ældre er de af ringere Værd, de oplyser vel oftest Gaardtallet og Ejendomsfordelingen mellem Krone og Adel, men er dog meget summarisk affattede, Bøndernes Navne er saaledes næsten aldrig aldrig medtagne. I Tid er vi ogsaa nu saa tæt ved de første Hartkornsmatrikler, at disse Lister allerede af den Grund maa være af mindre Betydning. En let Oversigt over det Materiale, denne Række Indberetninger rummer, har man i Genparten af den Indberetning, som udarbejdedes paa Grundlag af dem og indsendtes til Rentekammeret (Hovedreversal Lit. N. Nr. 2).

1674 Indberetninger om Jura patronatus, Præsters og Deg-

nes Navne samt om Kirkernes økonomiske Tilstand med Angivelse af Landgilde, Tiender og andre Indtægter og de ordinære Udgifter. De er rimeligvis foranledigede ved Skatkammerets Missive 1674 12. Januar om at indgive Underretning om Jura patronatus. De har mest Betydning for deres Oplysninger om Kirkerne, men da den kun lidt yngre Stiftsbog er saa meget lettere tilgængelig og langt fyldigere i sin Meddelelser, vil man kun undtagelsesvis faa Brug for dem.

1676 Indberetninger om de Personer paa Landet, der skulde svare Familieskat eller Konsumtion. De giver Oplysninger af nogen Værdi om Familier udenfor Bondestanden paa Landet.

Med disse slutter Rækken af ensartede Indberetninger fordelt rundt om i Herredspakkerne.

1754 Indberetninger til L. Thura. I en Skrivelse, dateret Aalborg 1754 28. Febr., til Biskoppen meddeler Hofbygmesteren, at Kongen har paalagt ham at udarbejde et Atlas Daniae, og han ønskede i den Anledning fra Præsterne Indberetninger 1) om alle Mærkværdigheder i Kirkerne i Retning af Antikviteter, Begravelser, Indskrifter og Inventar, 2) Landsbyernes Navne, 3) og om muligt disses Oprindelse, 4) Hospitaler og Stiftelser, 5) Herregaarde med Inskriptioner, Historie og Bygninger, 6) hedenske Monumenter, Altre, Begravelser eller deslige, »hvad samme af den gemene Mand kaldes, og hvad den gemene Tradition eller Historie derom melder«. De originale Indberetninger er her ikke i Behold, der haves kun en Afskrift af Præsternes Beretninger, helt igennem med samme Haand. Det indsamlede Stof er allerede benyttet i Pontoppidans Danske Atlas, idet en Del af Noterne under Landsbyernes Beskrivelse øjensynlig har disse Indberetninger til Kilde, men en Topograf vil dog altid gøre vel i at undersøge, om tidligere Benytttere helt har udtømt dette Materiale.

Iblandt Viborg Bisparkivs *diverse Sager* findes følgende meget brugte Protokoller: *Vitaprotokol* 1771—1832 1 Bd., *Edsbog* 1726—1826 1 Bd., Protokoller med Kopier af *Kaldsbreve* 1670—1719, 1726—1833 6 Bd. og endelig er der *Stiftsbogen over Kirkerne* 1678—81. Den er indrettet af Biskop Søren Glud i Henh.

t. Kirkeordinansen Fol. 81 og Kristian IVs Reces I.—IV.—18. for at faa en paalidelig Oversigt over Kirkernes økonomiske Stilling. Den giver for hvert Sogn Oplysning om Antal af hele og halve Gaarde og Boel, Kirkens Indkomster af Tiende og Landgilde af Jordegods, om Forekomsten af Kirkelader m. v., alt meget udførligt udredet og med Henviſning til Fæstebreve og Adkomster, hvoraf en Del Genparter findes indført bag i Bogen. Desuden er der ogsaa Specifikationer over Kirkernes ordinære aarlige Udgifter, saaledes at Stiftsøvrigheden derved kunde vide fuld Besked om hver Kirkes Forhold. Af en Fortegnelse over de Kilder, der er anvendt ved Udarbejdelsen, fremgaar det, at man er skredet til Værket med en for den Tid ualmindelig Grundighed. Alle Kirke-regnskabsbøger samt Kirkernes Jordebog 1662 var blevet undersøgt, endvidere »andre gamle Dokumenter, nemlig Fundatser, Kongebreve, Gavebreve, Tingsvindner, Domme, Skøder, Lavhævder, Vidisser og Sognevindner etc., som enten i Stiftskisten ere forefundne eller ved Kirkeregnskabs-Forhør eller og paa andre Tider siden Aar 1674 efter utallige derom tilforn til vedkommende givne mundtlige og skriftlige Paamindelser og Formaning-er fra et aller andet Sted hid indtil ere indkomne, enten in originali eller Kopier og nu tillige med forberørte indkomne gamle Kirkebøger [Kirkeregnskabsbøger] udi Stiftskisten ethvert udi sit Herreds Skuffe er henlagt.«

En stor Del af de paaberaabte Dokumenter er ogsaa endnu i Behold og meget let tilgængelige efter Hovedreversalen, saa man gør vel i at sikre sig, at et Dokument, man har Brug for, ikke eksisterer i Original, inden man nøjes med Kopien i Stiftsbogen. Sluttelig findes bag i Bogen den Liste over Tingsteder og -Dage, der er udgivet i Jydske Samlinger 4. III. S. 383 f., saa Stiftsbogen over Kirkerne rummer et langt mere omfattende og topografisk vigtigt Stof, end man efter Titelen skulde tro.

Landemodeprotokoller 1676—1821 2 Bd.

Tamperretsprotokol 1717—1797 1 Bd.

Af *Domkapitlets Sager* bør nævnes en Jordebog over dets Gods 1625 samt de Masser af Arkivalier, der findes om Læsø og andre Besiddelser, for en stor Del henlagt efter Hovedreversalen.

3. AARHUS STIFT.

10 *Reversaler* 1689—1845. Af disse omfatter den ældste alt, hvad Arkivet rummede op til dens Afslutningsaar 1689, mens de følgende hver strækker sig over en Bisps Embedstid og optegner Tilvæksten i hans Tid. Den første var saa udmærket anlagt, at de følgende i alt væsentligt har kunnet nøjes med dens Gruppering af Arkivalierne, hvorfor Arkivet er let at benytte, skønt Ordningen her er mere kronologisk og saglig end topografisk som i de andre Bispearkiver.

Da *den indkomne Korrespondance* i høj Grad er omlagt efter Reversalerne, er Journalerne ikke af videre Betydning, men *Kopibøgerne* over Biskoppens og Stiftsovrighedens udgaaede Skrivelser har naturligvis stor Værdi. Der haves Kopibøger 1751—1846 og Stiftsovrighedskorrespondance, som ikke er indordnet under Reversalerne, fra 1670—1805.

Indberetninger.

a. *Om de gejstlige Embeders Beskaffenhed.* Aarhus Bispearkiv besidder her den mest fuldkomne Række af Herredsbøger, noget Bispearkiv kan opvise.

Herredsbøgerne 1660—61 synes ikke affattede efter noget givet Skema, men indeholder dog som Regel en Præsterække fra Reformationen for hvert Sogn, Oplysninger om Præstegaarden og andet Kaldet tilhørende Jordegods, undertiden med Opgivelse af Tilliggendet i Bymarken med Agernavne, Tal paa hele, halve Gaarde og Boel samt Decimanter i Sognet, Kopier af Hjemmelsdokumenter, Oplysninger om Kirken og dens Indkomster, Herregaarde i Sognet, og endelig Opgivelser om Degnens Bolig og Løn. Indberetningerne er samlede i Kvarthind, et for hvert Herred.

Herredsbøgerne 1690 er affattede i Overensstemmelse med Reskriptet af 1. Febr. s. A. efter det under Aalborg Stift meddelte Skema og bestaar af originale Indberetninger samlede i Foliohæfter, et for hvert Herredsprovsti og indledet med en Provsterække.

Herredsbøgerne 1772 affattedes i Henh. t. et Reskript af 14. Maj s. A. til Biskoppen over Aarhus Stift, der havde forestillet, at Herredsbøgerne fra 1690 nu var uefterrettelige. De skulde indrettes ganske i Overensstemmelse med Skemaet for disse og fremstilles i to Eksemplarer, det ene til Forvaring i Stiftskisten, det andet til Indsendelse til Kancelliet. I Lighed med den ældre Række er de meget omhyggeligt anlagte, og da de viste, at der endnu ude i Præstegaardene forvaredes mangfoldige gamle Dokumenter, som dér var udsat for at gaa til Grunde, fik Præsterne ved Foraarslandemodet 1774 Ordre til inden Juli Maanedes Udgang at indsende alle Originaler og gyldige Bevisligheder til Stiftsøvrigheden med en rigtig Genpart til Bekræftelse af denne, derefter skulde »enten Genparten eller, som holdes sikrest, Originalen« indlægges til Forvaring »udi den i Aarhus Domkapitel værende Stiftskiste« og det andet tilbageleveres.

Det er blevet Anledning til, at der under Reversal V. Pag. 104. Nr. 23. findes en Mængde ærværdige Dokumenter af langt højere Ælde end Reversalen, de er henlagt efter. De er herredsvis fordelt, det ældste er fra 1499 og Hovedmassen fra 16. og 17. Aarh.

Stiftsbogen 1830. Kort efter at P. H. Mønster var blevet Biskop i Aarhus, udsendte han 1830 19. Maj Cirkulærskrivelse til Provsterne i sit Stift om Indrettelsen af en ny Stiftsbog. Besvarelserne skulde være inden Midten eller senest Slutningen af Juni Maaned og omfatte 18 Punkter, nemlig 1) Herred. 2) Pastorat. 3) Sogne. 4) Byer og Steder. 5) Forklaring paa Lodsejerne i enhver By og deres Hartkorn. 6) Præsternes Tiender af enhver Slags, opgivet for hver By og Sted. 7) Samlet Tiendeindkomst. 8) Jordernes Beskaffenhed i Sognene og deres Driftsmaade. 9) Præstegaardene og deres Beskaffenhed. 10) Deres Jorder og Driftsmaade samt Afskrift af alle Adkomst- og Hjemmelsdokumenter. 11) Anneks- og Mensalgaarde behandlede paa lignende Maade. 12) Forklaring over Skatter, Afgifter og Byrder. 13) Højtidsoffer og Akcidenser. 14) Refusioner, Naturalpræstationer, Legater med Afskrift af Hjemmelsdokumenterne. 15) Fattigvæsenet. 16) Legater og Donationer med Adkomstdokumenter. 17) Kirken eller Kirkerne med Oplysning om Ejendoms- og Kaldsret. deres

Vedligeholdelse, Tilliggende og Indkomster. 18) »Dersom nogen særdeles Mærkværdighed maatte finde Sted ved Pastoratet, være sig i historisk, statistisk, antikvarisk eller hvilken som helst anden Henseende, bedes den meddelt«.

Allerede 31. Juli s. A. døde Biskop Mønster, og en færdig Stiftsbog kom der aldrig ud af Indsamlingen, kun Materialet der-til haves i Præsternes originale Indberetninger, dog er Bjerre og Hatting Herreder slet ikke repræsenterede, og enkelte Sogne kan mangle i andre Herreder. Værdien af disse Indberetninger er noget forskellig efter den Interesse, Præsterne har vist Foretaget, men alt i alt giver de dog et ikke uvigtigt Bidrag til Belysning af Forholdene paa Landet i Aarhus Stift for snart 100 Aar siden.

Foruden Herredsboøgerne findes der i Aarhus Bispearkiv følgende Indberetninger om Gejstlighedens økonomiske Forhold:

Indberetninger om Degneembederne 1691 (Rev. II. Fol. 33. Litr. F. Nr. 7 a.).

Indberetninger om Præsteembedernes Beskaffenhed i Henh. t. Fdg. 1707 1. Aug. om examinibus og vocation, Art. 11.

1) Præsternes originale Indberetninger. (Smst. Nr. 3).

2) Koncept til Stiftsøvrighedens Indberetning til Kancelliet paa Grundlag af Originalerne. (Smst. Nr. 4).

Andre Indberetninger om Gejstlighedens Indkomster haves fra

1714 (Rev. III. Pag. 165. Nr. 2).

1749 (Rev. IV. Fol. 90. Nr. 5).

1757 (Rev. IV. Fol. 91. Nr. 14).

1768, 1770 (Rev. V. Pag. 112. Nr. 30).

1801 (Rev. VII. Fol. 325. Nr. 32).

1805—39 Indberetninger om ledige Embeder 2 Bd.

b. *Andre Indberetninger.* Indberetninger fra Gejstligheden om Caffedrikken blandt Almuen paa Landet i Flg. Kancelliets Brev 1783 29. Marts.

Blandt Aarhus Bispearkivs *diverse Sager* skal blot nævnes: *Vitaprotokol* 1785—1842 1 Bd., *Edsboøger* (Fortegnelser over Provster, Præster og Degne) 1645—1815 2 Bd., Protokoller med

Kopier af *Kaldsbreve* 1645—1846 13 Bd., Visitatsprotokoller og -Beretninger 1791—1844 2 Bd. 5 Pk. En *Stiftsbog over Kirkerne* haves kun fra Dronningborg Len (Rev. I. Fol. 90. Nr. 30). Den meddeler deres ordinære Indtægter og Udgifter samt Inventar, men er dog ikke nær saa omfattende og grundigt et Arbejde som den Viborgske, da den blot er lavet paa Grundlag af en Gennemgang af Kirkeregnskaberne 1646—47. *Folketællingslister for Aarhus Stift* 1787 (Rev. VI. Fol. 137. Nr. 19).

Landemodeprotokoller 1647—1776 2 Bd.

Tamperretsprotokoller 1692—1798 2 Bd.

4. RIBE STIFT.

De vigtigste *Reversaler* er Registratur Nr. 7, der er optaget 1774 og omfatter hele Bisparkivet op til dette Aar, og Registratur Nr. 8, dens Fortsættelse 1775—91. Alle Sager, hvis Natur gjorde det muligt, er dér indordnede efter topografiske Hensyn omtrent som i Viborg Hovedreversal, men dog ikke fuldt saa overskueligt og gennemført. Foruden disse Hovedregistraturer findes der adskillige andre, som oftest kun Underregistraturer, der yder nøjere Specifikationer til visse Grupper, hvis Plads i Ordningen er bestemt af Nr. 7 og 8.

Korrespondancen. Kopibøger over udgaaede Breve 1652—64, 1731—1843. Bispens Journaler 1793—1841 betyder ikke stort for Benytteren, fordi de indkomne Breve, bortset fra de meget gamle (1569—1699), er ordnede efter de Kollegier, hvorfra de er komne, eller efter de Herreds- og senere Amtsprovstier, hvorfra de hidrører, saa at det ofte er lettere at finde dem i Pakkerne end i de alt omfattende Journaler. Lidt mere Betydning har Stiftsøvrighedsjournalerne 1791—1842, da det meste af den til dem svarende Korrespondance blot er ordnet efter Journalnumre.

Indberetninger.

a. *Om de gejstlige Embeders Beskaffenhed.* Herredsbøger haves kun fra 1649 og 1690. Den første Række er affattet i Henh. t. Reskript 1648 7. December og indeholder Indberetninger fra Præsterne om deres Tiende, Præstegaardenes Udsæd og Avl, deres Offer og andre Indtægter med Bemærkninger om Tilstanden,

undertiden ret brede. Fra Nørvang Herred er der saaledes et betydeligt topografisk Stof med Gaardtal og Byers og Enstegaardes Navne. Herredsbøger 1649 mangler for Holmans, Jerlev-Slavs, Malt og Skads Herreder. Den anden Række er blevet til i Henh. t. Reskriptet 1690 1. Febr. efter det kendte Skema og behøver saaledes ikke nøjere Omtale (se Aalborg Stift). De forekommer ofte i 2 tilsyneladende lige originale Eksemplarer, men mangler ganske for Anst. Gram, Gørding, Kalslund. Frøs. Skads, Vandfuld, V. og Ø. Horne Herreder.

Af andre Indberetninger om Præsternes Indkomster haves 1688 i Anledning af Paabud om Defensionskat.

1707—08 i Henh. t. Fdg. 1707 1. Aug. om examinibus og vocation, Art. 11.

1714 i Henh. t. Fdg. 1714 21. April om Krigsstyr.

1731—44 i Henh. t. Fdg. 1731 30. Novbr. om, at der ved Vakance skulde indsendes Beretning om Embederne.

1768. Se ad Reg. Nr. 7. Capsa 63 Pk. 58 p. A. i B.

1799 i Henh. t. Bispeskrivelse 11.—13. Novbr. s. A.

1801—03 i Henh. t. Kancelliskrivelse 1801 8. Aug., ogsaa med Indberetninger om Kirkeejere.

b. Foruden Indberetningerne om de gejstlige Embeders Beskaffenhed haves der i dette Bispearkiv et meget stort Materiale i Retning af Indberetninger, dels *Betænkninger og Indberetninger i specielle Anledninger*, saaledes 1794, 1798—1809 om beneficeret Gods og Kirkeejere, 1794—95, 1813 om Fundatser, 1798—1806 om Skolevæsen og Degneboliger, 1811—12 om Skolelærernes Undervisning, 1816 om Skolevæsenets Organisation; dels ordinære *aarlige Indberetninger* fra Provsterne, hvoriblandt kan mærkes Konduitelister 1793—1840, aarlige Indberetninger i Henh. t. Reskr. 1804 28. Decbr. § 2. 1805—40, men det maa samtidig erindres, at Indberetninger af forskellig Slags fra ældre Tid er registrerede og indordnede efter Registraturerne Nr. 7 og 8 i Gruppen Miscellanea, Capsa 63, hvorfor enhver Bruger af Ribe Bispearkiv vil gøre vel i ogsaa at gennemgaa denne Afdeling foruden de Partier af Arkivet, som direkte angaar det behandlede Æmne, da han dér ofte vil kunne finde baade Indberetninger og

diverse Sager, som efter deres Natur ikke har kunnet anbringes i nogen af de andre Skuffer, hvori Arkivet ellers er fordelt, og som dog kan være af stor Betydning, f. Eks. Fortegnelse over Kirkeejere 1726—74 (ad Registratur Nr. 7. Capsa 63. Pk. 25 og 86 p. A. i B.), Stiftsbøger (herom senere), Ansøgninger om Præste- og Degnekald, Sager vedrørende Stiftets Skolevæsen m. m.

Iblandt Ribe Bispearkivs *diverse Sager* bør fremhæves *Vita-protokoller* 1731—1841 2 Bd., *Edsbøger* 1643—1768 2 Bd., *Visitatsprotokoller* 1809—33 4 Bd. »*Stigts Register*« ca. 1599 (ad Reg. Nr. 7. Capsa 63. Pk. 1. Nr. 1). Dette Register indeholder for hvert Sogn en summarisk Fortegnelse over Decimanter, en Opførelse af Antallet paa Helgaarde, Halvgaarde og Boel, fordelt paa Kronen, Adelen og Gejstligheden. Det oplyses ikke, hvem de adelige Godsejere er, mens der gøres Rede for de forskellige gejstlige Ejere (Sognekirken, Domkapitlet, Hospitaler o. s. v.). Selvejerne finder man ikke beregnede for sig, de er altid anført blandt Kronens Gaarde. Bogen synes at være en Kladder, forfattet paa Grundlag af et ældre Register og gennemrettet af en anden Haand end den, der har skrevet Teksten. For nogle Sognes Vedkommende henvises blot til »den store Bog«, saaledes ved Sevel: »Her skal indskrives 10 Linier af den store Bog«. Dette Register er utvivlsomt affattet i Henh. t. det under Aalborg Stift nævnte Brev af 1599 17. Juli fra Kansler Chr. Friis til Bispen i Ribe, og Indholdet svarer ganske til de samtidige Indberetninger fra Aalborg Stift. (Se iøvrigt Chr. Thorsen: *Smaa Bidrag til Belysning af Ejendomsforholdene i Slutningen af det 16. Aarh.* Historisk Tidsskrift 8. IV. S. 183).

Sogneregister for Ribe Stifts sønderjydske Herreder 1599 (ad Reg. Nr. 7. Capsa 63. Pk. 1. Nr. 2) indeholder for Herrederne Kalslund, Frøs, Gram, Rangstrup, Møgeltønder, Højer og Lø Beretninger om Sognenes Decimanttal, Jordbrugernes Navne, Gaardenes Størrelse angivet i Ottinger Jord, og Navnene paa Husbonderne, altsaa langt mere detaillerede Oplysninger, end Stiftsregistret giver. Nogle af Fortegnelserne er underskrevet af Sognepræsterne og dateret September 1599, saa der er al Grund til at

tro, at vi her har de originale Indberetninger i Henh. t. Kanslerens nysnævnte Brev, og da der er væsentlig Overensstemmelse mellem Sogneregistrets Hovedsummer og de Tal, der for de sønderjydske Herreders Vedkommende findes i Stiftsregistret, er det tillige rimeligt, at »Den store Bog«, som været Forlægget for den, er de nu desværre tabte Indberetninger af samme Slags for de nørrejydske Herreder.

Fortegnelse over Ribe Stifts Sysler, Herreder, Sogne, Præster og Herregaarde med Ejere ca. 1668 (ad Reg. Nr. 7. Capsa 6. Pk. 83 p. A. i B.). Denne Bog giver en god Oversigt paa det angivne Tidspunkt og fører tillige Præsternes og Herremændenes Navne ca. 40 Aar frem i Tiden. Den indeholder desuden en Fortegnelse over ordinerede Præster 1650—82.

Ribe Stifts Amter, Sysler, Herreder, Patroner, Sogne og Præster 1717 (ad Reg. Nr. 7. Capsa 63. Pk. 82 p. A. i B.). Denne Bog indeholder en Opgørelse paa Tallet af Kirker og Præster, herredsvis affattede Fortegnelser over Patroner (denne Rubrik dog ofte udfyldt), Sognepræster og Herregaarde samt Angivelser af Kirkers og Præsters Expenser.

Landemodeprotokoller 1635—64, 1674—1854 7 Bd.

Tamperretsprotokol 1772—1798 1 Bd.

Domkapitlets Arkiv. Pergamenter 1578—1655, Ribe Kapitels Tegnebog 1538—1675 (af Kinch kaldet Kapitlets Divisionsprotokol), Adkomster og Retsdokumenter 1503—1667, Ribe Kapitels Jordebog 1669. Foruden disse Kapitlets fælles Sager er der ogsaa bevaret Sager fra enkelte Prælaturer, saaledes Arkidiakonater (omfattende Kirkerne i Tørninglen, Lø, Tønder og Højer Herreder med Møgeltønder og Ballum), Dekanater (Varde Syssels Kirker) og Domprovstiet (Hardsyssels Kirker, særlig oplysende er her Hardsyssels Provstis Jordebog 1655 med Angivelse af Kirkernes Jordegods, Indkomster og visse Udgifter).

Regnskaber. For Købstadkirkerne findes der betydelige Rækker af reviderede Regnskaber, til Dels med Bilag, og for Landsbykirkernes Vedkommende er der følgende betydeligere Grupper: Arkidiakonaternes for sønderjydske Kirker 1554—1863 og Jelling

Syssels Kirker 1676/77—85/86. Desuden haves der Regnskaber for Hospitaler, latinske Skoler (bl. a. Ribe 1596—1807, dog med Lakuner) og danske Skoler.

INGTYPENS UDVIKLING I GEOGRAFISKE NAVNE OG SLÆGTSNAVNE.

Spørgsmaalet om Oprindelsen til de nordiske Stednavne paa *-ing* har været gjort til Genstand for vidtløftige Undersøgelser. Men disse har hidtil været noget for ensidig etymologiske, uden at tage tilstrækkelig flersidigt Hensyn til Navnedannelsens Udviklingshistorie. — en Skødesynd, som den nordiske Navneforskning meget ofte lider af.

I det følgende vil jeg prøve at tilvejebringe nogle rigtigere Rammer for Undersøgelsen. Den gængse Slags Etymologier, dvs. Henførelse til alskens lydlig mulige Stamord fra Ordbogen, indlader jeg mig i Reglen ikke paa, da jeg regner en saadan Fremgangsmaade for ret gold. Jeg søger at holde mig til de Forklaringer, der er geografisk nærliggende og iøjnefaldende, f. Ex. Afledning fra faktisk forekommende Indbyggernavne, — et Synspunkt, der er blevet stærkt forsømt.

Vedrørende det store sydgottske Omraade kan jeg kun fremsætte nogle nødtørftige indledende Iagttagelser, da der ogsaa dér i høj Grad savnes grundlæggende Forarbejder. Som en prisværdig Undtagelse fra den almindelige Goldhed kan fremhæves *Langenfelt's* »Toponymics in English«, hvor de ellers saa grundstættelig forsømte Indbyggernavne bliver gjort til Genstand for omhyggelig Undersøgelse.

I. *Oversigt over praktisk vigtige Stofklasser.*

1. Stednavne, dannede af stedskildrende Led. Keltisk Kon-divinkon. indeholdende det yndede kelt. Flodnavne-

led Deva, Diva; pannonisk Aquinkon, ved Donau, vel afledet af aqua, »Vand«; ligurisk Flodnavn Savenca, hvoraf atter afledes et Indbyggernavn Savincates. Langbard. Egnsnavne Scoringa, jfr. eng. *shore*, »Kyst«. Gotisk (?) Flodnavn Scarniunga i Pannonien, vel af »Skarn«.

2. **Folkenavne** eller **etniske Tillægsord**, hvoraf atter kan dannes Landsnavne. Lat. Aurunci, der skal høre til Ausonii, »de sydøstlige« (?); litau. Lėtuwiniūkas, »Litauer«. Vandalsk Hasdingi, »Mænd med kvindelig Haardragt«, oldn. *haddr*. Oldtysk Thuringâ, vel afledet af Stammenavnet Ermunduri, og atter dannende Landsnavnet Thüringen.

3. **Egns-Indbyggernavne**, dannede af Stednavne, og atter dannende Egnsnavne. Russ. Poliak, Indbygger af Polen, dvs. »Sletten«. Oldeng. Centingas i Kent, Lindisfarnelondingas i Lindsey. Germaniseret frisisk But-jadinger i Landet »udenfor Jadebugten«, hvoraf atter Egnsnavnet Butjadingen.

4. **Bygd-Indbyggernavne**, dannede af Stednavne, og atter dannende Stednavne. Lett. Rīdsiniks, Indbygger af Riga; oldeng. Eoforwicingas i York; flamsk Yperlinge i Ypern, Brügge; oldeng. Mechelinge i Mecheln. Nyt Stednavn dannet af et saadant Indbyggernavn, oldeng. Hertfordingberie. Man vil maaske være tilbøjelig til at mene, at denne Gruppe ikke fortjener at sondres fra Gruppe 3; men vi skal nedenfor se, at der gives Egne, som nok kender Gruppe 3, men derimod ikke Gruppe 4, saa der maa i Brugen have været gjort et Skel.

5. **Sønnavne** og **Slægtsnavne** dannede af **usammensatte Personnavne**, (Kortnavne); deraf dannes atter Lands-, Egns- og Bygdnavne. Nordfrisisk Peter Jepping (= dansk Peter Jepsen); oldeng. Amulingas; tysk-lat. Karolingi, hvoraf tysk Landsnavn Kerlingen = Frankrig; tysk Hegelinge for Hetelinge (af Hetel, oldn. Heðinn), hvoraf tysk Landsnavn Hegelingen; nordfrisisk Tating, bygget paa Tate Eskels Grund.

6. **Sønnavne** og **Slægtsnavne** dannede af **det fulde, sammensatte Personnavn** (Fuldnavn); deraf dannes atter Lands-, Egns- og Bygdnavne. Oldeng. Finn Folcwalding (= Finn Folewalds Søn); islandsk Krákneflingar; tysk Agilolfingâ;

burgund: Gundbadingi («de, der lever under Kong Gundbads Lov»); oldeng. Merewioingas = Franker; tysk Egnsnavn Lothringen; tysk Bygdnavn Sigmaringen; langbard. do. Ghislarengo.

7. Stednavne dannede af Type 5 plus efterhængt Stednavneled; tysk Richilinheim; gotlandsk Elingiahem; oldeng. Walsingaham, Bagingatun.

8. Stednavne dannede af Type 6, svarende til Nr. 7: oldeng. Godmundingham; gotlandsk Hagborlingbo.

II. Fordelingen hos Nordboernes Naboer.

Det tyske Omraade, hvortil her sproglig medregnes den franske Del af Nederlandene, afhjemler alle 8 Klasser; Afgrænsningen overfor Saxerne er noget svævende.

Klasse 1: langbard. Scoringa »Strandland«, Mauringa »Mose-land« (?). Nordtysk Bjerg Osning ved Osnabrück. Thyriingsk Salzungen af »Salt«, Schleusingen ved Strøm Schleuse, Egn Baringi med Bygd Behringen ved Strøm Bahra; bajersk Chemenatingun af lat. *caminata*, »Værelse med Kamin«. Særlig talrig synes denne Klasse ikke at være; i Förstemanns Liste over Navne paa *-ing* og *-ung* seer den patronymiske Oprindelse ud til at være i afgjort Overvægt.

Klasse 2, 3, 4: Folkenavne Polabingi og Smeldingi i Elb-landet (slav. Po-labi, »ved Elben«); Egns-Indbyggernavn Baringâ, at slutte af lat. Baringenses i det førnævnte Baringi: Bygd-Indbyggernavne Mechelinge i Mecheln, Rojinger i Rojach (Lavantdalen, Kärnten). Afhjemlingsfeltet spænder fra Belgien til Kärnten, hvad der turde vise, at Brugen engang har været almindelig. Men den er ikke bleven stærkt udviklet, idet *-ing* tidlig er blevet trængt tilbage af *-er*, som dels stammer fra gottonsk *-warja*, dels fra lat. *-arius*. Brugen af *-ing* ved Klasserne 2, 3, 4 holder sig kraftigere hos de nordligere Folk, især Nordboerne.

Klassen 5, Slægtnavne paa *-ing* udgaaende fra Kortnavne, er til Gengæld stærkt produktiv i tyske Stednavne og skaber Typer, der afgjort er ukendte i Norden, saadan som Landsnavnet Kerlingen. Klasse 6, Slægtsnavne paa *-ing* udgaaende fra Fuldnave, er rigeligt udviklet og frembringer talrige Stednavne, medens den

i Norden kun optræder rent sporadisk og slet ikke viser sig i Stednavne; jfr. tyske Egnsnavne som Lothringen og Bygnavne som Sigmaringen. Endelig er der de videreudviklede Klasser 7 og 8, Navne som Richilinchheim og Alaholfinchheim, hvortil der intet Sidestykke findes i Norden (bortset fra gotl. Elingiahem). Det er utvivlsomt, at saadanne »Fuldnavn-Ing« i et nordisk Øre strax røber en fremmed, sydgottosk Klang.

Iøvrigt er Fordelingen indenfor de enkelte Egne ofte højst forskellig, hvad jeg af Pladshensyn ikke her kan komme nærmere ind paa. F. Ex. er Bygnavne paa *-ing* ret sjældne hos Frankerne og Elsasserne, hvor til Gengæld Typen *-heim* er yderst frugtbar; derimod myldrer *-ing* hos Lothingere, Svaber og Langbarder. En Kortskitse over en Del af disse Modsætninger har jeg givet i Artiklen »Frankisk Kolonisation paa allemanisk Grund« (»Geogr. Tidsskrift« Bd. 24, 1918, Hefte VI).

Den nordligste tætte Samling tyske »Fuldnavn-Ing«, jeg har truffet, er i Herrederne Unimoti og Laingau vestenfor Lüneburg; her vrimler det med Former som Sieverdingen, Schneverdingen, Gilmerdingen, Hilperdingen, Volkwardingen. I Nabolandskabet Bardengau findes et Elleringen, og Fuldnavnstypen er jo ogsaa frugtbar hos Bardernes Kolonister i Lombardiet. Naar Typen viser sig saa rigt udviklet som her, maa den afgjort opfattes som Kendemærke for tysk Nationalitet. Hos de tilgrænsende Saxer og Friser findes den kun rent sporadisk, saa Forskellen i Styrkegrad markerer Overgangen fra den ene Nationalitet til den anden.

Til Gengæld er »Fuldnavn-Ing« plus *-heim* afgjort svagere udviklet hos Tyskerne end hos de flanderske Saxer, skønt iøvrigt *-ingheim* er ret yndet i Rhinegnene. Jeg har hos Förstemann kun kunnet finde to Exempler, Alaholfingheim ved Maulbronn og Sigulfinkheim ved Lorsch.

Paavisningen af Saxernes Forraad af Ingtyper i Tyskland vanskeliggøres ved Nationalitetsblandingen. Det er ofte ikke let at afgøre, hvad der er ægte saxisk, og hvad der skyldes sekundær tysk Udvikling. Imidlertid kan vi dog se tilstrækkeligt til at skønne, at de brittiske Saxers ejendommelige Navne-

udvikling i mange Tilfælde ikke har sin Basis i Hjemlandet, men derimod først i Kolonierne paa Flanderns Kyst.

1. Ingstednavne, dannede af stedskildrende Led, forekommer, men synes ikke særlig fremtrædende. Et Par sikre Exemp-ler er: Heslinge, nu Heseligen, i Heilangau. \angle »Hassel«; Dörp-lingen i Nordvestholsten \angle »Torp«.

2, 3, 4. Et kendt saxisk Ingfolkenavn er Nordalbingi, og desuden forekommer Westfälinge. Men i Almindelighed synes hverken Folkenavne eller Egns-Indbyggernavne eller Bygd-Indbyggernavne hos Saxerne i Holsten og Hannover at ynde Endel-sen *-ing*. Hvor Saxer og Friser mødes, bliver derfor Egnsnavne paa *-ing* Kendemærker for den frisiske Sprogskik; hvor Saxer og Danskere mødes, bliver Bygd-Indbyggernavne paa *-ing* Kende-mærker for den danske.

5. Ingbygdnavne udgaaende fra usammensat Slægtsnavn synes at forekomme nogle Gange i Holsten; Dägelingen, Esingen, Hetlingen, Richlingen. Af Hensyn til Etymologiseringens Farer tør jeg dog ikke udtale mig med Sikkerhed om Tydningen.

6. Ingbygdnavne udgaaende fra sammensat Slægtnavn er temmelig sikkert Sachsendingen i Landet Wursten ved Cux-haven \angle *Sachsmund, og Eggeringen nordvest for Hamburg \angle *Egghar, men jeg har ikke kunnet finde flere tilsvarende i disse Egne, og det kunde vel tænkes, at de nævnte to udgik fra fran-kisk Kolonisation. Modsætningen til den myldrende tyske Til-virkning af saadanne Typer i Herrederne Unimoti og Laingan er ialfald paafaldende.

7. Et eneste *-ing-heim* har jeg fundet ved Nordspidsen af Hannover, nemlig Brüninghem i Ostingau. Medens dette er ene-staaende, er der fuldt op af *-ing* i Forbindelse med andre Navne-led. Tæt ved Brüninghem ligger Kedingbruch, Dörringwort, Pädingwort. I Holsten: Talingburen, Hollingsted, Weddingsted, Weddinghusen, Tzellingehusen, nu Kellinghusen; Cyængæhusæn, nu Zenhusen; slige Navne bidrager stærkt til at give det saxiske Stednavneforraad Præg. De to sidste har den angelsaxiske Pala-talisering af *k*, hvad der røber, at vi har med virkelig saxisk Navnedannelse at gøre.

Vigtigt er det, at der i hele Nordtyskland ikke forekommer et eneste Exempel paa *-ing* i Forbindelse med det typisk saxiske Stednavneled *-tun*. Jeg har hos Förstemann noteret følgende Exempler paa *-tun*: Thun ved Stade, Tunu ved Göttingen; Flechtunum ved Hörter, Hamertunen ved Stendal; Loctuna ved Goslar; Mackentun ved Fallingbostel; Moorthun ved Norden; Onder-tunun ved Burgdorf; Thorntune ved Goslar; Veletunnum ved Braunschweig. Forleddene synes gennemgaaende at være geografiske, jfr. Hamer-, Moor- og Thorn-; kun Macken- seer ud til at være et Personnavn.

Fuldnavns-Ing med efterhængt Stednavneled synes aldeles ikke at forekomme i Saxernes egentlige Hjemland, Holsten og Nordhannover. Derimod i Westfalen findes hyppig Former som Wiggerenhusen (nu Wiggeringhausen). Ricoldinghusen (nu Recklinghausen), Simanningthorp etc., men hvorvidt de skyldes de egentlige Saxer, tør jeg ikke udtale mig om; snarest synes de vel at skyldes saxisk Returpaavirkning fra Flandern.

I Typer som Brüninghem og Kedingbruch kan vi vel nok se Forudsætningen for Udviklingen af tilsvarende Former i England: Walsingham, Bolingbroke etc.; eller skulde de være Returudstraaling fra de flanderske Saxer? Men hvorfor savnes fuldkommen en hjemland-saxisk Prototyp til den engelske Yndlingstype *-ington*? Der er her en Uoverensstemmelse mellem Hjemlandets og Nybygdens Skik, som er vanskelig at forklare. Jeg maa forlade den med et Spørgsmaalstegn.

De flanderske og engelske Saxers Tilvirkning af Ingtyper er afgjort stærkere end de holstenske og hannoveranske Stammefrænders.

Exempler paa de forskellige Klasser er: 1. Ingbygdnavne med geogr. Indhold: Westringe (Domesday Book) ved den vestlige Ende af Sussex; 2. Folkenavne som Seringas »Kinesere« og Sercingas »Saracener«; 3. Egn-Indbyggernavne som Centingas i Kent og Lindisfarnelondingas i Lindsey; 4. Bygd-Indbyggernavne som Eoforwicingas i York; 5 & 6. Slægtnavne som Iclingas og Folcwaldingas, hvoraf atter Bygdnavne som Wacheringa

(Dom. B.), nu Wakering i Essex, og Godelminge (Dom. B.), nu Godalming i Surrey; 7 & 8, sammensatte Bygdnavne som Walsingham (Dom. B.), nu Walsingham i Norfolk, og Godmundingham (Beda), nu Goodmanham i East Riding.

Vi vil nu kortelig mønstre de enkelte Klasser med stadigt Henblik paa Forholdet til Saxerne i Hjemlandet. Om Klasse 1, Westringe, er i Overvægt over Klasse 5, Wakering, skal jeg ikke indlade mig paa at afgøre, da jeg som ovenfor antydet nærer nogen Mistro til Etymologernes Resultater overfor Former af disse Typer. Klasserne 2, 3, 4 synes at være rigelig afhjemlede; jfr. Langenfeldt, »Toponymics in English«, hvor der er givet rigelige Samlinger. Heri slutter de britiske Saxer sig nærmere til Frisland og Norden end til deres Brødre i Hjemstavnen; en Type som Lindisfarnelondingas turde vistnok være ret utænkkelig hos Saxerne i Holsten og Hannover. Ved Bygdnavne af Klasse 6 er der mindre Modsætning; jeg har i Domesday Book kun kunnet finde følgende sikre Exempler: Godelminge i Surrey, Herbertinges i Sussex, Wimeringes i Hants og Wineferthinc i Norfolk*); det kan saa nogenlunde svare til Sachsendingen i Nordhannover, Eggeringen i Holsten. Ved Klasse 7 er der atter stærk Modsætning. Det er velkendt, at Navne som Walsingham og Buckingham er typiske for de britiske Saxer (Walsingham, Bochingham, Dom. B.), medens vi derimod i Hjemlandet kun har fundet et enkelt Rudiment, Brüninghem i Nordhannover. Typens Hovedarnested er tydeligt nok Flandern, hvor der er fuldt af Navne som Blaringhem, Ebblinghem, Radinghem etc. — Endnu mere tilspidset er Modsætningsforholdet ved Typen *-ingtun*. At den er ligesaa karakteristisk for de britiske Saxer som *-ingham*, fremgaar af saadanne velkendte Navne som Wellington og Washington (Wasingetone Dom B.); deraf er der slet ingen Spor sos Hjemlandets Saxer, medens derimod Flandern har omkring en Snes Exempler. Vi har ovenfor seet, at *-tun* i Hjemlandet næsten kun synes at forbindes med geografiske Forled som »Moor« og

*) Jeg har gennemgaaet den efter Indices i Udgaven af 1816. Her skal jeg endnu blot nævne Brocowarding, Gloucester 168 a, og Warcatinge, Suffolk 371 b, som jeg ikke tør klassificere.

»Thorn«. Ved Klasse 8, Fuldnavn-ing plus Stednavneled, hersker stadig samme tilspidsede Forhold mellem Nybygd og Hjemstavn. Vi finder f. Ex. følgende britiske Exempler: Godmundingham Beda II, 13, nu Goodmanham i East Riding; Hacerdingham, Helerincham (Dom. B.) i Lincolnshire; Wiboldingtune, Hunlavin(g)tone, Alvredin(g)tone (Dom. B.). Tilsvarende Typer findes ikke hos Saxerne i Hjemlandet; vi har som ovenfor nævnt kun fundet Fuldnavn-Ing i Forbindelse med yngre Typer som *-huson* og *-thorp* (i Westfalen). — I Forholdet mellem de britiske og flanderske Saxer viser der sig en Modsætning ved denne Klasses Underafdelinger. Typen *-ing-heim* er meget stærkt udviklet i Flandern, endog adskilligt stærkere end i Britannien; den har aabenbart for Saxernes Vedkommende sit Arnested paa flandersk Jord. Jfr. Ansoldinghem, Ascoldengehem, Dagmaringahem, Erenbaldenghem, Henrikingahem, Humbaldinghem, Ingaldinghem, Ramaringhem, Ricolwingahem, Seueringahem, Thiabodingahem, 2 Walderinghem, Wolbrechtenghem, 2 Wulveringhem. Derimod kan der næppe paavises et eneste tydelig tilsvarende Forled ved *-tun*, kun Navne som Audincthum, Tourlinctun, Waringcthun. I Förstemanns Liste over flanderske *-tun* synes Forleddet overhovedet kun en eneste Gang at være et Fuldnavn, nemlig ved Wolfertun. Der synes baade i Hjemlandet og i Nybygderne at være et fast Afstandsforhold mellem *-heim* og *-tun*, saadan, at *-heim* stadig er et Hestehoved foran.

Hjemland	Flandern	Britannien
Kortnavn + -ingheim	Fuldnavn + -ingheim	Fuldnavn + -ingheim
Brüninghem	Ansoldinghem	Godmundingham
Geogr. Led + -tun	Kortnavn + -ingtun	Fuldnavn + -ingtun
Thorntune	Thelingetun	Wiboldingtune.

En lignende kronologisk Iagttagelse er allerede gjort af Round i »The Commune of London« (1899), idet han paaviser, at medens *-heim* hos de britiske Saxer normalt har saxiske Forled, forbindes *-tun* ofte med kristelige Personnavne. Han mener ogsaa at kunne iagttage, at *-heim* dominerer de naturlige Landgangspunkter og strækker sig op langs Flodløbene, medens *-tun* udfylder det bagvedliggende Land i Mellemmrummene.

Om Indholdet af de saxiske Ingstednavne hersker der nogen Uenighed blandt Forskerne. *Kemble* formoder i vidt Omfang patronymisk Oprindelse, og heri følges han af *Hellquist*. Mod denne Opfattelse tager *Round* til Genmæle, og hans Resultater godkendes af *Steenstrup* i »Indledende Studier over de danske Stednavnes Bygning«, 337.

Round fremdrager bl. a. Stednavnet Angmeringatun, som Forfægterne af den patronymiske Tydning uvilkaarlig vilde aflede fra »Efterkommerne af Angemar«; men i Virkeligheden viser det sig at hidrøre fra Indbyggerne af et i Domesday Book nævnt Sted Angemare. Han viser ogsaa, at *-ing* i forskellige Tilfælde er uægte, f. Ex. i Huntingdon < Huntedone.

Paa den Maade kan der jo fradrages en Del Exempler, men jeg troer dog ikke, det ændrer væsentligt ved Hovedsummen. Ogsaa gaar Round for vidt, naar han vil støtte sig paa, at en Del nuværende *-ington* i Domesday Book skrives *-inton*; thi saadanne Skrivemaader skyldes ofte simpelthen Skødesløshed eller fransk Manér. Jfr. f. Ex. Limintone i Somerset 94 a = Limington 91 a, Alvredintone og Hunlavintone, der nødvendig maa rettes til Alvedredintone, Hunlavintone, fordi Ejeform af Alfred og Hunlaf aldrig kan ende paa *-in*. Hovedsagen er og bliver den Kendsgæring, at de saxiske Stednavne paa *-ingheim* og *-ingtun* i meget vidt Omfang maa afledes fra Personnavne. Altsaa har *Hellquist*, trods *Rounds* Fradrag, Ret i sin Opfattelse af de saxiske Stednavne; men deraf følger rigtignok ingenlunde, at han har Ret i sin Opfattelse af de *nordiske*, thi netop mellem saxisk og nordisk ligger der et afgjort Skel, saa vi ikke kan slutte fra den ene Part til den anden.

Vor Undersøgelse har vist os, at der maa tillægges den flandrske Saxerbygd en vigtig Rolle i Udviklingen. Typen *-ingheim*, hvortil det hannoveranske Brünninghem nok viser Tilløb i Hjemlandet, kommer først her til virkelig Udfoldelse. For Fuldnavns-*-ingheim* er Flandern det absolute Fødested og vistnok ogsaa Kulminationspunktet. Typen *-tun*, der i Hjemlandet saa at sige udelukkende var geografisk, gaar i Flandern over til at sammensæt-

tes med Personnavne, og først her skabes Typen *-ingtun*, der siden i Brittannien udvikler sig videre til Fuldnavns-*ingtun*.

Fra Flandern spredes de nyskabte Typer siden med Søfarten til forskellige Kystegne mod Nordøst, uden dog at naa til Hjemlands-Saxerne. Saaledes finder vi Ingaldinghem og Wulviringhem i Frisland; Elingiahem paa Gotland; Færingatunum hos Upsvearne ved Mälarens Udløb; fra saxisk Indflydelse maa vi ogsaa kunne udlede en gotlandsk Type som Hagborlingbo. At den svenske og norske Type *-tuna* har sit Udgangspunkt i Flandern, ikke i Saxernes Hjemland, kan skønnes deraf, at den sammensættes med Personnavne, hvortil Modellen ikke kan søges i de hjemlandsaxiske Navne. Paa den anden Side maa Overførelsen være skeet, inden Typen *-ington* var bleven rigtig udfoldet, thi vi finder kun det ene Tilløb til denne Type, nemlig Færingatunum.

Saa meget om Saxerne; vi vender os nu til deres nære Frænder Friserne. Saavidt jeg kan skønne, indtager Friserne en Slags Mellemstilling: de gaar videre i Udvikling af Ingtyper end Hjemlandssaxerne, men dog langt fra saa vidt som de udvandrede Saxer, og det lader sig spore, hvordan Indflydelsen fra Centret i den flanderske Saxerbygd endnu fremtræder tydelig i hollandsk Frisland, men taber sig længere mod Nordøst.

Klasse 1, Ingbygdnavne med stedskildrende Indhold, kendes men kan dog næppe siges at sætte saadan Præg paa Landskabet som Typen *-heim*. Uden at inklade mig nærmere paa den altid prekære Etymologi nævner jeg som mulige Exempler fra hollandsk Frisland: Groningen, fris. Grens, med frisisk Palatalisering *-ns* for *-ng*; Ezinge; Tochingen; Peazens; fra Østfrisland: Auinge, Esens, Tettens, Atens; fra Eiderstedt: Esing. Sach. »Das Herzogtum Schleswig« II, 156; fra Pelworm Baling. Sach 183; fra Før Gotinga, Sach 241. Paa Amrum og Sild savnes denne Klasse helt.

Klasse 3, Egns-Indbyggernavne paa *-ing*, er rigt udviklet: Westeringe vest for Vlie, Butjadinger »udenfor Jade«, Stedinger i Stade, dvs. »Kystlandet«, Pelwerminger paa Pelworm. Strandin-

ger paa Strand (Nordstrand), Wallinger paa Wâl, dvs. »Kysten« = Bøking og Viding Herreder, Moringer i Risum Moor, Føringer paa Før, Amringer paa Amrum, Sildringer paa Sild. Af saadanne Indbyggernavne dannes en Række nye Egnsnavne: Wieringen for det ældre Ønavn Wironi, Butjadingen, Stedingerland, Harlingerland, for ældre Herlega (fris. Harns), Rüstringerland, for ældre Hriustri, Risingmor, Lundingland, Hornungland, Peelwermingherde, Strandingerland. Det tør derfor formodes, at alle nordfrisiske Herredsnavne paa *-ing* er opstaaede paa denne Maade. Herhen hører i Eiderstedt Thynning og Giæ(r)thning el. Gerdinghe, nu Garding. Sidstnævnte er vel egentlig Navn for Gardinge gheest (1438), som er afledet af Garsand, se Sach, II, 151; Dobbeltformen *-ing* og *-ning* peger stærkt i Retning af Indbyggernavn, jfr. Løjtinger og Løjtninger i Løjt, Nibinger og Nivninger i Nibe etc. Byltring el. Beltring Herred har sikkert sine Indbyggere fra den østfrisiske Ø Baltrum, ligesom Bygden Fedderingman i Naboherredet Edom vel stammer fra gamle Genboer til denne Ø, »Mænd fra Federgau«. Bøking Herreds Indbyggere er Folk fra Bøgekrat-Eggen, Viding Herreds Indbyggere er Folk fra Vidaaen.

Klasse 4, Bygdindbyggernavne paa *-ing*, synes ikke at forekomme hos Nordfriserne; hvordan det er hos de sydlige Friser, tør jeg ikke udtale mig om. *Johansen*, »Die nordfriesische Sprache nach der Föhringer und Amringer Mundart«, 157, har ved Siden af en Række Exempler paa *-ing* ved Egns-Indbyggernavne, kun *-ar* ved Bygd-Indbyggernavné: hüßsmar, kiilar altnaaar, hamborgar, amstardamar; ligesaa keidamar 251. Her findes nok Former som Klenninger Bähri ved Klintum og Stedsönninger ved Stedesand, Allen, »Det danske Sprogs Hist. i Sdj.«, II, 750; endvidere Engesbullinger ved Enge (Meiers Kort hos Danckwerth Tab. XII), *Lundinger ved Lund med Afbygd paa Øen Lundingland (Meier Tab. XI), Horninger i Langhorn, Turpinger i Dörpum, Bræjlsinger i Bredsted, Fjoldinger i Fjolge, efter Meddelelse af Lærer *Lorenzen*, Bordelum. Nordfriserne gemmer med stor Trofasthed paa den Slags Former; men der er ingen Tvivl om, at

de er Laan fra Sønderjysk. I et Tilfælde som Lund er jo ogsaa Udgangspunktet tydelig dansk.

Klasse 5, Søn- og Slægtnavne paa *-ing* med usammensat Stamord har holdt sig usædvanlig længe i levende Brug hos Nordfriserne. *Sach* citerer i 2. Del af »Das Herzogtum Schleswig« en Række Mandtal fra 15.—16. Aarh., som vrimler af Sønnavne paa *-ing*. F. Ex. fra Bordelum 1519, S. 302: Herre Toding, Jappe Toding, Broder Nissing, Harke Nissing; fra Butkebul 1463: Banne Annongh, Broder Duyng; 1519: Odke Toring, Peter Esting, Ketel Nissing, Sunne Nissing. Følgen af denne sent fortsatte Brug af oldgottonske Sønnavne paa *-ing* er, at der ogsaa tilsvarende sent kan dannes Ingbygdnavne med personligt Indhold. Et saadant er f. Ex. Tating i Eiderstedt. Derom hedder det i *Chronicon Eiderstadense* fra 15. Aarhundrede: »Anno Christi 1100 in der vasten an St. Benedictus Dage ward gebuwet eine holten capelle by Wittendünen in de ere S. Magni vp Taten Eskels Land, vnde wart genömet Tatinghen vnde was dat erste Gadesbus in Spadenland (Marsklandet)«.

Klasse 6, Søn- og Slægtnavne paa *-ing*, udgaaende fra Fuldnavne, synes ikke at være saa udbredte hos Friserne som Klasse 5; iallfald er der ingen Fortsættelse at spore i de nordfrisiske Mandtal fra 16. Aarh. Af hidrørende Bygdnavne kender jeg kun et eneste, nemlig Baldratingen paa Øen Texel, hvortil der mærkeligt nok foreligger en Biform Baltremodorf, se Förstemann, »Altdeutsches Namenbuch«, 2. Udg., Stedn. I, 348. Om Achtersing i Eiderstedt skulde kunne høre sammestedsken, skal jeg lade være usagt.

Klasse 7, *-ing* plus Stednavneled, lader sig i sit ældste Lag afhjemle med forskellige *-ingheim*. De holder sig alle til vestlige Egne — ligesom Baldratingen —, hvad der røber Udstraaling fra Ingheim-Centret i den flanderske Saxerbygd. Hertil hører: Tatingham i holl. Frisland, *Sach* II, 158; Pettinghem ved Jadebugten; Hrisingham smst., nu Rysum, Förstemann, II, 1447. Medens Udviklingen af *-ingheim* ikke synes at trænge frem videre østpaa udover Jade, fremviser den frisiske Sekundæruvikling en hel Række *-ing* plus Vedhæft. Deraf genfindes flere hos

Hjemlandets Saxer; i det hele følges den frisiske Sekundærudvikling paa dette Punkt nøje med den saxiske. Exempler er: Cammingahunderi ved Leeuwarden, Förstemann II, 1638; Hamyngehorne, Eiderstedt, Sach, II, 146; Imminghusen, Beltring Herred, Sach II, 180; Waringhusen, S. Geest H., Sach II, 302; Fedderingman, Edoms Herred, do. II, 187; Klintringsted (1352) = Stedesand, Kær H., Sach II, 292; Heddinghusen, Før, do. II, 271; Wallingstede, Amrum, do. II, 254; Wenningstede, Schillinghörn, Sild, do. II, 222. Herhen maa vi vel ogsaa regne Hollingsted, Ellingsted, Bollingsted, Immingsted, Tinningssted, skønt de skyder sig lovlig langt ind paa dansk Grund; at tage disse Ingstedenavne som Levn fra tidlig Folkevandringstid, som *Vilh. la Cour* gør i »Geschichte des schleswigschen Volkes«, gaar aldeles ikke an, da de afgjort hører til Sekundærlaget. — Om Indholdet af de her nævnte *-ing* lader der sig ikke paa Forhaand opstille nogen altomfattende Regel. Fedderingman har vi ovenfor tydet som »Mænd fra Federgau«, og Wallingstede er vel en Landingsplads for Wallinger fra Kystlandet Wal; Klintringsted har aabenbart Navn af Klintringerne paa Klint ø: Geestranden jfr. Klintringenge = Enge, og Klintringe (1352) = Klintrum i samme Nabolag; derimod Tatingham har vel ligesom Tating sin Rod i et Personnavn, og Cammingahunderi henføres af Förstemann til det i Leeuwarden hyppige Slægtnavn Camminga, jfr. *J. Winkler*, »Lijst van Frische eigennamen«, 208. (Om *la Cour* Dan. Stud. 1924, 83).

Klasse 8, Fuldnavns-*ing* plus Stednavneled, har jeg kun forefundet i to Exemplarer, Ingaldinghem, nu Tinallinge ved Bello i Prov. Groningen, og Wulviringhem, se Förstemann, I. 1584, og II, 1436. Disse sporadiske Dannelser maa som sagt sættes i Forbindelse med Ingheim-Centret i den flanderske Saxerbygd.

Naar noget skal fremhæves som ejendommeligt for den frisiske Skik, maa det være det stærke Eftertryk, der lægges paa Egns-Indbyggernavnene. Vi har ovenfor seet, at der i yngre Tid næsten over hele Linjen dannes nye Egnsnavne af Indbyggernavnene, lige fra Wieringen og Butjadingen til Peelwermingherde, Strandingerland, Bøking og Viding Herreder. Dertil svarer ydermere Egnsnavne, dannede af Indbyggernavne paa *-mann*:

Mormerland \angle Môrman, Brokmerland af Brôkman, Schiermonnikoog af Schierman; endelig Dannelser som Kennemerland for ældre Kinhem, Humsterland for ældre Hugmerki, Wurstenerland »da paa Wurt-Højene siddendes Land«. Af frisisk Indflydelse forklares sikkert ogsaa det nederlandske Nardingland ved Byen Naarden, som grænser umiddelbart op til Vestfrisland. — Paa de nordligste Øer savnes denne Skik; der tales aldrig om *Føringland, *Amringland, *Sildringland. Hos de tilgrænsende Jyder og Ødaner kan den findes, f. Ex. i Barge Syssel for Barwith Syssel, Heingæ Herred ved He; Taasinge for Þórslundr; men det er en sjælden Undtagelse; vi hører aldrig, at der dannes nye Egnsnavne af Indbyggernavne som Høvringer, Tyndringer, Risinger, Næssinger, Varsinger, Alsinger, Gramere etc.

Da Egns-Indbyggernavnene paa -ing hos Friserne spiller en saa fremragende Rolle, er det desto mere paafaldende, at der saa at sige fuldstændig savnes en tilsvarende Klasse Bygd-Indbyggernavne. Egns-Indbyggernavnene paa -ing er med andre Ord en udpræget Adelsklasse. Paa Nordisk gøres dette Skel ikke; Indbyggernavnene paa -ing er rigelig repræsenterede ved Bygdnavnene. Højt regnet paa Fyn og de sydligere Øer hersker det frisike Forhold, og det skyldes maaske tilfældigt Afhjæmlingsbrist ved Bygdindbyggernavnene.

Man vil heraf skønne, at i Forholdet til Endelsen -ing er den frisisk-danske Nationalgrænse tydelig markeret paa begge Sider. Paa frisisk Side har vi den tætte Række Egnsnavne, der mer eller mindre tydelig gaar tilbage til Indbyggernavne: Thyning, Gerdinghe, Pelwermingherde, Strandingerland, Lundingland, Beltring, Hornungland, Risingmor, Bøking, Viding; over mod dansk Side Bygdindbyggernavnene Fjoldinger, Klenninger, Stedsönninger, Engesbullinger, Lækringer, Ly(gu)minger, Brarpninger, Sædninger, Rensinger, 2 Lundinger, Tyndringer, Garinger, Dalinger, Høvringer, Emlinger, Sejslinger*). Der synes at holdes ret strængt over Skellet. Saaledes synes der aldrig at forekomme nogen Ingform ved Bygdnavnet Risum el. Rysum (1352, 1450, 1463 etc.);

*) Jeg medtager her nogle saakaldt frisiske Former, da disse utvivlsomt er danske Laan, se S. 114 øverst.

men derimod bliver *Eggen* Risum Moor gentagende kaldt Risingmor (1429, *1470, se Sach II, 201, 202).

I en anden Modsætning staar Nordfriserne til det tilgrænsende jyske Omraade derved, at de til at danne Egns-Indbyggernavne ikke bruger andre Afledningstyper end *-ing*, medens der imod deres jyske Naboer har et større Udvalg af Typer: ved Siden af Fanninger forekommer Fanniker; dertil slutter sig Manniker paa Manø, og (maaske ikke helt sikkert) Lyviker paa Livø, jfr. Lolliker paa Laaland. Endvidere haves Rømiser paa Røm, Nordriser i Nørrejylland, og Aabutter for Aaboer.

III. *Fordelingen hos Nordboerne.*

Jeg maa i det væsentlige holde mig til Danskerne og nøjes med af og til at kaste nogle Sideblik paa deres Nærfrænder.

Nordboerne som Helhed kan siges at afhjemle Klasserne 1, 2, 3, 4, 5, medens 6 og 7 kun rent sporadisk er tilstede. Hvorvidt der af Klasse 5a, Slægtnavne, kan tænkes at dannes en Klasse 5b, patronymiske Stednavne, er et Stridsspørgsmaal, som jeg vil gemme til sidst.

Klasse 1, Ingstednavne af stedmærkende Indhold svarende til de langbard. Egnsnavne Scoringa og Muringa og got. (?) Flodnavn Scarniunga, har vi tydeligst ved visse Egnsnavne og Vandnavne. Halvø Skallingen i Varde Syssel; Grunde Hadingen ved Bornholm, Flessingen i Lillebælt, Svitring øst for Vendsyssel; Bugt Vemming Bund ved Sundved; Søer Yddingen og Tydingen, Baræ & Gønge Herreder, Skaane; Hevring Aa i Rougsø Herred med Hevring Flak, jfr. Hever Strøm vest for Sønderjylland, Havvæsenet Rans Datter Hefring, Snorre, Skåldskaparmål 69. Ved Bygdnavne kan vi ofte være i Tvivl, om Endelsen *-ing* er oprindelig, eller om den er laant fra et Indbyggernavn. Formodningsvis kan her nævnes: Boltinge ved Bolte Skov, Gudme Hd., Fyn; Flintinge nord for Laalands Sydøstspids Flintore, Musse Hd.; Gæfninge Sogn (1364) ved *Gefn = Lejre Aa, hvis gamle Navn skimtes i Gefnewathe (1170); Rødding Sogn tæt syd for Rød Sø, Nørlyng Hd., Jyll.; Stavsinge ved Stav Sø, Steninge ved Sten Sø, begge i Halmstads Hd., Halland.

Klasse 2, Folkenavne paa *-ing*, er ikke særlig stærkt udviklet. I ældre Skaansk findes Svenskinger for Svenskere, nærmest ned-sættende; i Jysk Sindinger = Zigeunere, af Sind ð: Indere.

Klasse 3, Egns-Indbyggernavne paa *-ing*, er rigt udviklet ligesom hos Friserne. Vi tør gaa ud fra, at de fleste vigtigere Herreder og tilsvarende Omraader har haft saadanne; et Minde derom er *Cl. Clavus'* Opregning af fynske Herredsindbyggernavne i Nancytexten, se *Bjørnbos* og *Carl Petersens* Udgave S. 236. Adskillige foreligger imidlertid kun i en Sekundærform, hvor Ejendomsmærket *-s* er blevet hæftet til Stammen; det er et Rangmærke, hvorved Herredsindbyggernavnene adskiller sig fra Bygdindbyggernavnene. Exp. Skaaninger i Scadinauja; Hallinger for ældre Hallin hos Jordanes; Blekinger, hos Adam af Bremen Pleichani, visende tilbage paa et Egnsnavn *Bleik; Frostinger i Frosta Hd.; Borringer paa *Borgund = Bornholm. Fra Sjælland Røsingler i Kongelevet Røsnæs; *Tyssinger i Tuzæ Hd.; Faxinger i Faxæ Hd., *Helsingler i 2 Kongelev Hals. Fra de sydlige Øer. Falstringer paa Falster, *Volsinger paa Valnæs, *Myssinger i Mussæ Hd., *Slettinger paa Sletten, Fogellinghi i Fuglse Hd. (?), *Cl. Clavus*), *Tæringler paa Thærhøfdæ, *Hæslingler paa Has-selø, *Omlinger paa Halvøen Ommel, Ærø (Gunnar Knudsen). Fynske Exp. hos *Clavus*: Vuenzellinghi i Wændæslet Hd., Bogginghi i Bokæ Hd., Vinningh(i) i Winnyng Hd., Salinghi i Salæng Hd., Skogginghi i Skou Hd., Odhoningi i Odense Hd. Det manglende *Lundingler fra Lundæ Hd. skimtes maaske i Slægtsnavnet Lonning, som findes paa Øerne ved Fyn. Jyske Exp.: Håningler i Hanæ Hd., Nord- og Mellem-Fjordinger ved Mariager Fjord, Rousinger i Roxæ Hd., Hallinger i Hallæ Hd.; Lunningboer i Lognø Kongelev og Birk; Aaboinger i Aabo Syssel, Lovringler i Lofræth Syssel, *Baringer i Barngel. Barwith Syssel, Anstningler i Anstath Hd., Skovningler i Stenderup Skov, Næssinger paa Haderslev Næs, Risinger i Risæ Hd., Fanningler paa Fanø, Birke-omraade, ogsaa kaldet Fanniker; Varnsinger i Varnæs Birk; Høvringer i Høthær Hd.; Tyndringler i Tundær Hd. Muligt er det (se S. 130), at Personnavnet Svend Dyring skriver sig fra Indbyggernavnet *Dyringer i Dyursæ Herreder. Af Sallingboer

kan vi vel ogsaa slutte os til et Indbyggernævn *Salinge, sva-
rende til det fynske Salinghi; jfr. Stammenavnet Sabalingii fra
2. Aarh. e. Kr. — Noget usikker er Oprindelsen til Gøinger, Gøn-
ger i Skaane, da Herredsnavnet fremviser de helt afvigende For-
mer Gything og Gudisbo; den sidstnævnte Form kunde se ud til
at indeholde et Personnavn.

Rimeligvis genitiviske S-Former er: *Højsinger i Høks Hd.,
Halland (se S. 130); Færsinger i Færs Hd., Gærdsinger i Gærds
Hd., Skaane; Odsinger i Ods Hd., Rindsinger i Rinds Hd., Lømsin-
ger i Kongelevet Lumsås; *Gejsinger paa Geds-ør; Tøisinger paa
Børslundr, Birkeomraade; Læsinger paa Læsø, Birkeomraade;
Samsinger paa Samsø, Birkeomraade; Morsinger paa Morsø;
Alsinger paa Alsø*).

Istedenfor *-ing* optræder *-ik* og *-is* ved enkelte Øer: Lolliker
paa Laaland, Lyviker (?) paa Livø, Fanniker paa Fanø, Man-
niker paa Manø, Rømiser paa Røm.

Indbyggernavnet indført i Egnsnavnet har vi paa følgende
Steder: Bleking; Borringholm, som er Navnets ægte, indfødte
Form, jfr. oldeng. Burgenda-land; Michlingæ Hd. smst.; Tyssinge
Mose; Taasinge; Geting el. *Getning Hd.; Heingæ Hd.; Barne
Syssel for Barwith Syssel. Af samme Oprindelse er mulig nogle
af følgende Herredsnavne: Hønning, Bornh.; Arnøng, Laaland;
Salæng, Winnyng, Fyn; Hasing, Rything, Styfring, Bylæng, Hat-
tyng, Hwiting i Jylland, samt Giælting Kongelev og Saling og
Jalyng Syssel smst.

I deres Helhed er de danske Egn-Indbyggernavne ikke saa
tilbøjelige som de frisiske til at trænge ind paa Egnsnavnenes
Plads, og Navnetyper som Strandingerland, Harlingerland ken-
des ikke**).

Fortrængelsen af de gamle Egn-Indbyggernavne paa *-ing*
synes at udgaa fra den sjællandske Lev-Bosættelse, men den nær-

*) S'et er ved nogle af disse Navne blevet opfattet som hørende til
Stammen; f. Ex. tyder Wadstein Færsinger som = de ptolemæiske Firaisoi.
I Almindelighed turde det vel være rimeligere at gaa ud fra en Genitiv. Kun
ved Rousinger hører S'et afgjort til Stammen, da Herredet oprindeligt hedder
Roxæ; og rimeligvis udgaar Røisinger fra et oprindeligt »Røse«.

**) Jeg har kun noteret Gydingeland for Gotland.

mere Paavisning maa opsættes til Gennemgangen af næste Klasse, Bygdindbyggernavnene.

Klasse 4, Bygd-Indbyggernavne paa *-ing*, er stærkt udviklet i Norden og bliver derved et Nationalmærke i Danskhedens sydlige Grænsestrøg overfor Friser og Saxer; blot maa dertil tilføjes, at visse nordfrisiske Egne har optaget Skikken fra Dansk.

Følgende Hovedregler lader sig iagttage i Danmark. Bygd-Indbyggernavnene mangler Ejendomsmærket *s*, der er et Rangmærke for Herreds-Indbyggernavnene; derimod skifter det rene *-ing* ofte med *-ning*, undertiden ogsaa med *-ling* og *-ring*: Nibinger el. Nivninger, Lækninger og Lækringer; Indb. i Bredsted hedder Bræjslinger, Indb. i Bruunby Bromlinger, Indb. i Kivik Kivlinger. Særlig hyppig optræder *-ing* ved de korte Simplexer, saasom Linde, Tvede, Blære, Bjert, Skern, Bork, Uge, Fjælde. Dernæst er det i Jylland ret hyppigt ved *-heim*: 2 Siem, Hem, Lem, Vium, Lydum, Oddum, Løgum. Endelig har Alsingerne det ved *-borg* og *-bjerg*: Nørborg, Havnbjerg, Ærtbjerg, Lambjerg — di Nøborrings, di Havnbjerrings, di Ærtbjerrings. Jeg opfatter Endelsen *-ing* her som et Aldersrangmærke; i Hardsyssel og det nordlige Vardesyssel udgøres Sognavnene næsten udelukkende af de nævnte tre-fire Typer samt *-ing*, — dvs.: vi har her den danske Urnomenklatur saa at sige urørt fastholdt i denne konservative jyske Egn til den Dag idag.

Paafaldende er det, at den ret sene Type *-bøl* i det sydlige Nørrejylland og i Østsønderjylland næsten regelmæssig udmærkes med Indbyggernavne paa *-ing*. Dette maa være noget sekundært; der har aabenbart existeret et særskilt Indbygger-Element *-bølling*, svarende til *-batting* i Fej-battinger, skaansk Vilbattinger; norsk *-væring* ved Siden af *-ver*, *-sokning* ved Siden af *-soknar* etc. Eksempelvis bliver Indbyggerne af Mosebøl ved Arnaa kaldt Aabøllinger; Indb. af Rott ved Treenen kaldes Rottbøllinger, se Sach, »Das Herzogtum Schleswig« II, 328, og Lærer Lorenzen oplyser mig om, at Indb. af Enge paa Frisisk kaldes d'Ingsböla, hvortil hører en Form Engesbulling(e)r paa Meiers Kort hos Danckwerth Tab. XII*).

*) Meier har ogsaa en By Engesbul, men det er ifølge Lorenzen en Forvexling med Indbyggernavnet d'Ingsböla.

Spredt forekommer Indbyggernavne paa *-ing* ved en Række forskellige Typer i Danmark. Jeg har noteret 5 *-lev*, 2 *-løse*, 4 *-stad*, 2 *-by*, 1 *-rum*, 6 *-torp*, 1 *-gaard*; endvidere Tilfælde ved *-næs*, *-vig*, *-ø*, *-sø*, *-sand* og lignende Naturnavne. Tilsammen kan disse spredte Tilfælde næppe mere end nogenlunde opveje Gruppen Simplex-*ing*. Særlig breder Ingformerne sig i enkelte Egne, hvor den gamle Navneskik har holdt sig levende lige til Torp-Perioden, f. Ex. i Østsjælland og i Odsherred. I Almindelighed er derimod den fortsatte Tilvirkning af Indbyggernavne paa *-ing* tidlig ophørt i Danmark, hvorved saadanne Former er bleven staaende som Rangmærker for de før nævnte gamle Stednavnegrupper. Anderledes er det i Norge og særlig paa Island, hvor Dannelsen fortsættes og breder sig til alle mulige Grupper; jfr. min Exsmpelsamling »Norges Indbyggernavne« i »Maal og Minne« 1918, samt *Langenfelt's* islandske Exempler i »Toponymics in English« S. 13 ff.

Naar jeg ovenfor har givet *Levbyggerne* Skyld for at have udryddet Indbyggernavnene paa *-ing*, da skyldes det følgende Overvejelser.

Vi har som nævnt *-ing* ved de privilegerede Typer Simplex, Heim og Borg-Bjerg, der sammen med Ingstednavne fylder det vestjyske Uromraade. Blandt de Bygdnavne, der kan kræve den næstfølgende Plads i Aldersrækken, indtager Lev og Stad en fremragende Plads. Ved den savnes Indbyggernavne paa *-ing* normalt, og da nu Lev og Stad hører til de første Banebrydere for den sydfra kommende Skik at danne Stednavne med personlige Elementer, er det naturligt at formode, at de ogsaa har brudt nye Baner med Hensyn til Indbyggernavnene. Jeg tænker mig, at de var Udbredere af Elementet *-warja*, som paa Kristi Tid kun var afhjemlet hos Vesttyskerne, men c. 500 Aar senere er naaet til Vidvarjerne i Preussen, og i Vikingetiden til Vikverjerne i det sydligste Norge, hvorfra det efterhaanden spredte sig over hele det norske Omraade. Paa Dansk er det nu afsvækket til *-ere*: Tyskere = Þjóðverjar. Den nærmere Paavisning af Elementet *-warja's* Spredning maa jeg imidlertid opsætte til en særskilt Undersøgelse. — Vi skal nu gennemgaa de enkelte

Egne af Danmark for at paavise Forbindelsen mellem Levbosættelsen og de gamle Indbyggernavnes Forsvinden. Jeg efterspører ogsaa Relikterne af foransat etnisk Artikel («de Køge Høns»), der plejer at følges med Ingbonavnene*).

Sjælland maa ifølge H. V. Clausens Undersøgelser i »Aarb. f. nord. Oldk.« 1916 regnes for Levbosættelsens Centrum. Dermed stemmer det, at Ingbonavnene her er overordentlig stærkt tilbagetrængte. Øindbygernavnet er Sjællandsfarer eller Sjællændere; en Form som *Sjællændinger findes næppe selv i Islandsk. Det synes, som Sjælland er Centrum for Udbredelsen af Elementet *-far*, der ellers forekommer hos Hallændinger, Blekinger, Lolliker, Langelændere og Angler. Fortsat Brug af Ingbonavne har kun holdt sig paa tre afsides Halvøer mod Nord og Nordvest, hvor de ogsaa har smittet Indbyggerne i to Levbygder, Ferslinger og Venslinger*). I samme Reliktfelt et Spor af den forannævnte Artikel: de Røsnæs Dreng = Røsing. Iøvrigt bruger Sjælland næsten udelukkende Endelsen *-ere* = Køgere, og Konstruktionen Køge Høns.

Skaane med tilliggende Landskaber danner Periferien mod Øst. Her har vi Indbyggernavnene paa *-ing* baade ved højere og lavere Klasser, men bortset fra Landskabsindbyggernavnet *Skaaninger* har jeg hidtil ingen Afhjemlinger fundet vestenfor en Linje fra Helsingborg til Simrishamn; dvs., *-ing* er fordrevet fra Levbosættelsens Hovedomraade.

Øerne sydfor Sjælland og vestpaa til Lillebælt — *Laaland-Falster, Taasinge, Fyn* etc. — er i Forhold til den sjællandske Levbosættelse at regne for mere periferiske; dermed stemmer det, at Egns-Indbyggernavne paa *-ing* har holdt sig i almindelig Brug indtil ind i 15. Aarh., efter hvad vi kan skønne fra Cl. Clavus. Falstringer og Tøsing lever fremdeles. Foransat etnisk Artikel er almindelig udbredt.

Mors har udpræget Levbosættelse, og dertil svarer, at Øen savner ethvert Spor af Indbyggernavne paa *-ing*, bortset fra *Morsinger* el. *Morsingboer*.

*) Jfr. mit Skrift »Jysk og østdansk Artikelbrug«.

**) Meddelelse fra Knud Jensen.

Aabo Syssel og Himmer Syssel har for største Delen udpræget Levbosættelse, og indenfor dens Omraade er næsten hvert Spor af Ingbonavne udryddet. Jævnfør Magister H. V. Clausens Kort Nr. VIII i »Aarb. f. nord. Oldk.« 1916. Vi finder nok levnet Navnet Aaboinger, dog kun hos Ommerboerne, ikke hos Aaboerne selv. Efter hvad jeg kan skønne, er Endelsen *-ere* (eller afkortet *-er*) stærkt fremherskende i Aabo Syssel, noget mindre i Østhimmerland; om Himmerland se Meddelelser af Lærer Ertbøll-Nielsen i min Afh. i »Hist. Aarvog for Skive og Omegn« 1921, 12. Mellem Aabo Syssel og Himmer Syssel ligger i Ommer Syssel et Reliktfelt for den ældre Skik, baade med Hensyn til Ingbonavne og Artikelbrug, og her sees det aldeles tydeligt, at *-ing* holder sig til Simplex og *-heim*, medens *-lev* og *-stad* undtagelsesløst faar Endelsen *-ere*. Denne Iagttagelse stadfæstes af to stedkendte Ommerboer, Lærer *N. P. Bjerregaard* i Skive og Gaardejer *Aage Sørensen* i Mellerup. Endvidere viser det sig, at baade Ingbonavne og foransat etnisk Artikel i Himmer Syssel og det vestlige Ommer Syssel holder sig vestenfor en Linje, der er markeret med Lev-Stad-Bygder*). Linjen gaar først fra Nibe Bredning til Lovns Bredning; paa denne Strækning kan nævnes følgende Grænsepunkter: Voxlev, Grydsted, Bislev, Valsted, Gundersted, Haverslev, Tisted, Højslev, Simested, Gedsted (ved Lovns Bredning). Ved Valsted ligger Danshøj med Gravsagn, mellem Haverslev og Tisted Skjoldhøje med Gravsagn, Olrik »Danm. Heltedigtn.« II, 285. Fra Simested fortsættes mod Sydøst til Randers, med Grænsepunkterne Øls(ted), Handest, Kovsted, Raasted, Helsted, Ovst, Vallev. Dette Stykke af Linjen følger Simested-Aadalen og Skalsaadalen, som ifølge Oplysning fra Statsgeolog Viktor Madsen maa have været ufremkommeligt Morads paa Folkevandringstiden. Syd for Hobro er Skalsaadalen flankeret af to gamle Fæstningsvolde, Dosset mod Vest og Dandiget mod Øst, hvad der vidner om, at her engang har været et midlertidigt Grænsepunkt for Danerne = Levbyggerne. Alle disse ledsagende Omstændigheder — Artikelbrug, Stednavne, Skjoldung-

*) Jfr. mit Skrift »Jysk og østdansk Artikelbrug« S. 134 og 141.

sagn og Dan-Fæstningsværk — vidner om, at Modsætningen mellem Ingbonavne og Warja-navne falder sammen med et Stammeskel fra Folkevandringstiden.

Sønderjylland har leveret et temmelig rigeligt Stof til Oplysning om Indbyggernavnene ved Lev- og Stadbygder. At dømme efter de tilvejbragte Samlinger*), synes Levbosættelsen at have fortrængt den gamle Skik fra Omegnen af Haderslev og fra Størstedelen af Vestkysten. Næsten enstemmig fastslaaer Meddelelserne, at Lev og Stad danner Indbyggernavne paa *-er* eller *-ere*, aldrig paa *-ing*. Herfor har jeg Vidnesbyrd fra følgende Steder: Haderslev (Ludv. Holberg), Jægerup, Roost, Hoptrup, Ø. Højst, Ravsted, Tønder, Kolstrup, Klipleve, Felsted, Svejrup, Dybbøl, Nybøl, Broager, Frøslev. Dir. Rossen, Tønder, siger, at denne Dannelsesmaade er undtagelsesløs; Gaardejer P. Rostgaard Evald i Roost skriver: »vi Folk her i Midtlandet (er) mest tilbøjelige til at bruge Endelsen *-er* Det er naturligt for os at sige Roost'er, Bedsteder, Kliplever, Haslere. . . . Derimod har vi her paa Midt- og Vestlandet liden Tilbøjelighed til at sige *-ing*«. En vistnok enstaaende Undtagelse fra den her paaviste almindelige Regel danner Emlingerne i Emmerslev og Sejslingerne i Sejerslev; de nævnte to Bygder ligger i et Yderhjørne, hvor Indbyggernavnene paa *-ing* har holdt sig særlig kraftig, og er da aabenbart bleven smittede af deres Omgivelser.

Hermed mener jeg at have godtgjort, at Lev og Stad normalt ikke danner Ingbonavne. Iøvrigt gælder Iagttagelsen for Stads Vedkommende kun paa dansk Omraade; i Norge haves oftere Former som Baastinger, Rakstinger, Trykstinger, og Vikens Dialekt danner normalt Former med *-støding*, som f. Ex. Vivestødninger, se Ross, »Norsk Ordbog« under »Støding«, samt min Afh. i »Maal og Minne« 1918, 119.

Til Slutning paa Undersøgelsen af de danske Indbyggernavne maa jeg gøre opmærksom paa, at den næsten grundsættelige Forsømmelse af dette Ordforraadsstof har forvoldt en hel Del grasserende Vranglærdomme. Man laver alle mulige skarp-

*) Deponerede hos Stednavneudvalget.

sindige etymologiske Gætninger istendenfor at undersøge den endnu levende Sprogskik.

Exempelvis er det et gammelkendt Dogme, at Taasinge er »Thors-Eng«, og denne i Baroniet Thorsengs Navn optagne Tydning godkendes endnu af Weitemeyer i Salm. Lex. 1906, medens det mistydede Ønavn i Virkeligheden ikke er andet end Indbyggernavnet Taasinger el. Tøsingler til det oprindelige Navn Thorslund. Hing Herred skrives i A. D. Jørgensens Oversættelse af Valdemars Jordebog S. 133 Hejnge Herred, hvori der vel skal ligge en eller anden Etymologi, og nutildags er det fejlagtig omtydret til Hind Herred, saa at endog det tilhørende Hingø radbrækkes til Hindø; i Virkeligheden indeholder den gamle Form Heingæ selvfølgelig Indbyggernavnet til Herredstingstedet He. Viding Herred bliver i Lyngbys Skrift om Nordfrisisk, endda paa selve Titelbladet, fejlagtig omlavet til »Hviding Herred«; selvfølgelig er det opkaldt efter Indbyggerne af Landet ved Vidaaen. De danske Winninghe, Vindinge etc., henføres af Hellquist, »Svenska ortnamn på -inge«, 168, til en Personnavnestamme Winn-, medens det dog er iøjnefaldende, at Vinding i Hardsyssel simpelthen vil sige »Afbyggere fra Nabosognet Vind«. Løjtingager i Sundved bliver af Kok. »Det danske Folkesprog i Sønderjylland«, II, 266, henført til sønderj. *løjt*, »at løfte«, medens det i Virkeligheden er en Bosættelse af Løjtinger fra det nærliggende Sogn Løjt. Det nordsjællandske Helsinge bliver af Bering Liisberg, »Domina Helena« 51, afledet fra Nybyggere fra det fjærne svenske Helsingland; men det er aabenbart at gaa over Bækken efter Vand, naar vi har en saa snublende nærliggende Rod som det vestlig tilgrænsende Kongelev Hals, nu Halsnæs. En saadan Række fejle Tydninger viser tilstrækkelig den uheldige Følge af at ignorere Indbyggernavnene Tilværelse.

Jeg forlader hermed Indbyggernavnene og vender mig til Klasserne 5—8, Slægtnavne og deraf dannede Stednavne. Vi kommer her til et vigtigt Stridsspørgsmaal ved Tolknigen af det nordiske Navneforraad.

Med Hensyn til Dannelsen af Slægtnavne staar Norden som

Helhed i afgjort Modsætning til Tyskere og Saxer. De urgotonske Slægtnavne udgaaende fra Kortnavne — Vølsunger, Nivlunger, Hjadninger, vandalsk Hazdinger, got. Amalunger, langbard. Guginger, Lithinger, angl. Icelinger, kentisk-jysk Æscunger osv. — vedbliver næsten uomstridt at herske i Norden. Vi finder ikke blot i Folkevandringstiden Former som Skjoldunger, Siklinger, Helminger, Hredlinger, Skilvinger, Ynglinger, men endnu i Vikingetiden og senere dannes de gængse Slægtnavne tilsvarende: dansk Knytlinger, svensk Folkunger, islandsk Sturlunger etc. Naar Beowulf omtaler en svensk Fuldnavns-Ingtype som Wægmundinger, og naar Finsburgdigtet indfører en dansk Person Hunlafing, tør vi ganske rolig stryge dem som ikke ægte nordiske, men stammende fra saxisk Sprogskik.

Helt lod den sydligere Sprogskik sig ganske vist ikke udelukke. Vi finder paa Gotland en Slægt *Hagborlinger, som sagtens har hentet sit sproglige Mønster fra Flandern. I Norge blomstrede Arnmødlingerne, og ogsaa Slægtnavnet Veklinger skal ifølge *A. Bugge*, »Norges Historie« II, 44, være afledet fra et Fuldnavn, nemlig *Vegeir*. At den udenlandske Sprogskik netop indførtes af en Slægt som Arnmødlingerne, er ikke noget blot Lune af det blinde Tilfælde. Thi dette var netop »Norges mærkeligste Stormandsslægt i Middelalderen« (O. Øverland hos Salmonsens), saa det er forstaaeligt nok, at den kan have gaaet i Spidsen med at indføre fremmede Moder. Paa Island endelig finder vi en hel Række tilsvarende Former: Olmødlinger, Modylfinger, Krakneflinger, Freysgydlinger, se *Landnåma* 94, 125 etc. Denne Indstrømning paa den fjærne Ø maa forklares ved, at Islænderne var Nordens rejsevanteste og aandslivligste Folk.

Vi kommer nu til Slægtnavnenes Afspejling i Stednavne.

Spørgsmaalet om, hvorvidt der til Slægt. Helminger kan tænkes at svare et nord. Stedn. Helminge, opsætter jeg at drøfte til bagefter. Jeg nøjes foreløbig med at gennemgaa de Punkter, hvorom der hersker mere almindelig Enighed.

Det er givet, at trods Forekomsten af *Hagborlinger paa Gotland og Arnmødlinger i Norge, er det utænkeligt, at vi skulde kunne finde noget nordisk Stednavn af Typen *Hagborlinge,

*Arnmødlinge. Saadanne Former har, som nævnt, i vore Øren en afgjort unordisk Klang. Den nordligste Repræsentant for denne Type paa Vejen mod Danmark er vel Eggeringen nordvest for Hamburg.

Jeg tilføjer til Analogi, at den hos Tyskere og Saxer saayndede Forbindelse af *-heim* med Personnavne næsten ikke forekommer i Norden. Der turde herske almindelig Enighed om, at den savnes i Danmark og paa det svenske Fastland. Et sporadisk Eskilhem paa Gotland maa forklares ved denne Øs særlige Søforbindelser med den flanderske Saxerbygd. Endvidere nævner *Magnus Olsen*, »Hedenske Kultminder« 36, et norsk Baldrsheimr; da Forleddet her er et Gudenavn, kan det følge en Undtagelsesregel, der ikke gjaldt for almindelige Dødeliges Navne.

Tilbage staar Typen *-ing* plus Stednavneled. Af den har jeg fundet tre Exempler, gotl. Elingiahem og Hagborlingbo, og uplandsk Færingatunum. Dem regner jeg alle for sporadisk Udsæd fra Centret i den flanderske Saxerbygd.

Klasse Nr. 8, Former som Erenbaldenghem etc., har jeg hidtil ikke fundet afhjemlede i Norden, og jeg regner dem for absolut udelukkede.

Herefter vender jeg mig endelig til det af *Hellquist* drøftede Spørgsmaal om personligt Indhold i nordiske Stednavne paa *-ing*, *-ung*.

Hellquist gaar ret vidt i at formode, at Slægtnavne som Skjoldunger, Knytlinger, Vølsunger osv. i Nordisk har dannet Udgangspunkt for Stednavne, se »Om de svenska ortnamn på -inge« (»Göteborgs högskolas årsskrift 1904«) og »Ark. f. nord. fil.« XXIV, 84, & XXVI, 361. Derimod hævder Steenstrup, at de nordiske Ingstednavne ene dannes ved stedmærkende Forled, se »De danske Stednavne« S. 33, og »Indledende Studier over de danske Stednavnes Bygning«, S. 439 ff. Jeg selv har nærmest sluttet mig til Steenstrup, se Universitetsjubilæets »Blandinger«, II. H. 3, 107 ff.

De nævnte Indvendinger mod Hellquists Opfattelse har næppe endnu sagt det sidste Ord i Striden, men ialfald gaar han afgjort for vidt i at søge nordiske Ingstednavne forklarede som oprinde-

lige Slægtsnavne. Det er ikke nok med at tilvejebringe saa og saa mange lydlig ulastelige Etymologier; i hvert enkelt Tilfælde maa det prøves, om virkelig Afledningen fra et Slægtsnavn er tvingende, om ikke en Afledning fra et Stednavn eller et Indbyggernavn er mere nærliggende. Hellquist har nok selv udskilt en Række Ingstednavne som geografiske, f. Ex. Uttringe ved Søen Uttran, Lästringe ved Søen Lästern, men denne Sigtningssproces er næppe tilstrækkelig gennemført.

Til Gunst for Hellquists Opfattelse af Ingstednavnene vilde det tale, hvis vi i Overleveringen oftere fandt tydelige Vink om Afledning fra Personer. Vi har jo den personlige Afledning overleveret ved mange Slags Stednavne. A. Stedsagn. Lejrekroniken: Danmark, Daneryge, Hedeby, Læsø, Roskilde, Skuldelev, Thorø. Saxe: Ammelhede, Baldersbrønde, Baldershøj, Frodebjerg, Haderslev, Hagehøj, Hamundsvig, Hedeby, Hiddensee, Hjarnø, Hurildshavn, Roskilde, Sigersted, Rydaarbøgerne: Gramby, Lyshøj. E. T. Kristensen (især »Danske Sagn« III) og andre Sagnoverleverere: Alftorne, Allerup, Andrup, Balsbjerg, Balsby, Bollershøj, Borum Eshøj, Eskilshøj, Esrum Sø, Fanefjord, Fregnegaard, Glumstrup, Grønsund, Grønved, Halsted, Hjarnesten, Limfjord, Læseaa, Lønnebjerg, Hanhøj, Oddehøj, Ramløse, Randbøl, Serrikslev, Taabelund, Tokkelund, Vilsund, Volhøj etc. B. Historiske Overleveringer. Heimskringla: Haraldseið. Jomsvikingasaga: Gunhilds Mose, Knytlingasaga: Áshjarnarbuðar, Eyvindarbuðar, Lavarðsskogr, Ragnarsey, Ragnarsstaðir*). Vender vi os nu til Ing-Ung-Typen, finder vi den personlige Afledning tydelig foreliggende i Nordfrisland ved Tating, bygget paa Tate Eskels Grund; endvidere i Tyskland, ved episke Lands- eller Folkenavne som Hegelingen, og ved historiske Landsnavne som Kerlingen og Lothringen. Vi kan ogsaa finde dette Forhold genspejlet i nordiske Kilder, som naar vi i Fornaldar Sögur XI, c. 1, seer Kerlingaland og Lothringen omtalt umiddelbart efter Navngiverne Karl den Store og Lothar. Men paa nordisk Grund, eller ialfald paa dansk Grund, savnes ethvert Spor af noget tilsva-

*) Jeg tilføjer fra Valdemars Jordebog: Sigridlef, sikkert Jordegods efter Sigrid Storraade.

rende. Vi finder Balder knyttet til Baldersbrønde og Bollershøj, ikke til Baldringe, Beldringe og Beltring Herred; Grøn Jætte knyttet til Grønsund og Grønved, ikke til Grønning og Grøningasund; Hed knyttet til Hedebø, ikke til Hedinge; Hedin knyttet til Hiddensee, ikke til Hithning (Hejninge); Hjarne knyttet til Hjarnø og Hjarnesten, ikke til Hierninge; Hatte knyttet til Hatsed («Danke Studier» 1910, 5), ikke til Hatting. Det eneste Spor af en Persontilknytning, jeg har fundet ved et Ingstednavn, er Kæmpen Rønnonnd ved Rønninge paa Fyn, efter en Præstemeddelelse til Ole Worm, »Danke Sagn« III, 45; og Rønnonnd staar sagtens for *Rønning, ligesom Indbyggernavnet Børchind for Byrking, altsaa foreligger her ikke en Prototyp til Rønninge, men kun Stednavnet i personificerende Form. Nu er naturligvis den episke Personstedfæstelse langtfra nogen paalidelig Vejleder; naar f. Ex. Danparstaðir knyttes til Dan og Danmark, foreligger der en Annexion af et os uvedkommende Navn, da Danpar er = Dnjepr. Vi kan heller ikke uden videre vente, at Afledningen fra Personer skulde være bleven husket ved en større Mængde Ingbygder, da mange af dem uden Tvivl er saare gamle. Men naar den personlige Afledning kunde huskes ved Bygder som Skuldelev, Haderslev og Sigersted, der uden Tvivl ogsaa er gamle, er det i høj Grad paafaldende, at der ikke foreligger et eneste Sidestykke ved Ingstednavne; thi da Dannelsen af Indbyggernavne paa *-ing* holdt sig længere end Dannelsen af Stednavne paa *-lev*, indsees det ikke, hvorfor Mindet om personlig Oprindelse skulde have holdt sig bedre ved *-lev* end ved *-ing*. Sikkert er det, at det ingensteds er lykkedes Hellquist at gribe den personlige Ingstednavnerod saa at sige »paa fersk Gerning«, og vi kan ikke undgaa at føle Savnet af et saadant fast Holdepunkt til at gaa ud fra.

En temmelig stor Plads hos Hellquist tager Afledningerne fra Dyrenavne, Bjørn, Bæver, Fugl, Ged, Hane, Hval, Høns, Kat, Ko, Mus, Ravn, Svin, Ørn. Man kunde fra dansk Grund tilføje Hjerting < Hjort. Slige Navne kan unægtelig synes at have noget over sig, der uvilkaarlig peger i Retning af det personlige, af

Slægts-Opkaldelse. Men tvingende er denne Afledning ingenlunde. Hjerting i Nordslesvig f. Ex. kan tænkes at udgaa fra et Simplex-Stednavn Hjort; denne Form finder vi jo afhjemlet i Beowulf, og der findes en Hjortbæk i Nærheden, en Hjart Aa lidt længere borte. Vore Herredsnavne indeholder ikke saa lidt af Dyreverdenen: Hanæ, Høk, Uggelæ; Fuglæ, eller maaske rettere at læse *Fuglsæ, nu Fuglse; endvidere Byauærscoog og Dyursæ, Horsælund, Swansø, Wrazhøg, dvs. »Svinehøj«. Jurlund kan vel komme af oldn. *jofurr*, »Vildsvin«, og Ramsyø af et Ord for »Vædder«, der kendes paa Tysk og Engelsk; Aræld, nu Arensherred med Arnholt og Arnsbæk, hører vel til oldn. ari, Arni »Ørn«. Det synes, som 3 af Laalands fire Herreder med Flid har faaet Navne efter Dyr: Fuglæ, Horsælund og Arnøng, hvad der turde hænge sammen med Offersteder; det fjerde Herred, Mossæ, har aabenbart Navn efter en Offermose.

Naar vi nu udfra ovenstaaende Herredsnavne danner Indbyggernavne efter gammel Skik, vil vi faa en Række zoologiske Ingnavne. F. Ex. hedder Hanæ Herreds Indbyggernavn Håninger; Cl. Clavus hos Bjørnbo og Carl Petersen S. 236 nævner et Herredsindbyggernavn Fogellinghi, der vel maa høre til Fuglse Herred, skønt Stedfæstelsen ikke passer (jfr. svensk Föghlinge); det nord-sjællandske Slægtsnavn Højsing hos Nielsen, Olrik og Steenstrup, »Dansk Navneskik« 45, er sikkert Indbyggernavn til Høks Herred; det til svensk Getinge svarende Geting el. *Getning Herred i Hardsyssel, nu Ginding Hd., er opkaldt efter »Gedeskoven« eller »Gedehamseskoven«, Ginder-Skov med Ginding Schoufsgaard 1688(jfr. isl. *geitungr* = jysk *ginding*, »Gedehams«; Biformen med *-ning* ved Siden af Geting peger afgjort paa Indbyggernavn, jfr. ovenfor ved Gerdinghe-Giæ(r)thning. Personnavnet Svend Dyring indeholder vel Indbyggernavnet til Dyursæ Hd.

Saa meget om Muligheden for at finde zoologiske Ingstedenavne, som ikke stammer fra Slægtsnavne. Men vi kan ogsaa gøre en Modprøve. Hvis de omtalte zoologiske Ingstedenavne virkelig udgik fra Slægtsnavne, maatte vi først og fremmest vente at træffe en rigelig Mængde »Ulvinge« eller »Ylvinge«, thi Personnavneleddet Ulv var jo omtrent det mest yndede af alle, og det

har efterladt stærke Spor baade i Heltesagnet's Ylvinger og i dansk Bosættelse, vel op imod et halvhundrede Stednavne som Ulslev, Ulsted, Ulstrup, Ulvsbjerg, Ulveskov etc. — Paa tysk Grund har jeg da ogsaa hos Förstemann fundet 4 Wulfingen, 5 Wulfilinga, 4 Wulfingheim, 1 Wulfilinghofen. — Men vender vi os nu til Hellquists Navneliste og undersøger Forholdet dér, vil vi finde, at Ulven glimrer ved fuldstændig Fraværelse. Denne Lakune kan ikke andet end svække Tilliden til, at Hellquists Opfattelse er rigtig.

Mere kunde der synes at ligge i Hellquists Argument, at talrige Ingstednavne er etymologisk dunkle og derfor ikke levner nogen anden Udvej end at ty til Slægtsnavne; thi et Særkende for Slægtsnavne er netop den etymologiske Dunkelhed, der opstaar ved, at Fuldnavne vilkaarlig afkappes og omformes til Kæleformer. Jfr. herom Hellquist, »Ark. f. nord. fil.« XXVI, 361 ff.

Det skal ogsaa indrømmes, at vi blandt de danske Ingstednavne faktisk kan finde enkelte, der upaatvivlelig udgaar fra Personnavne. Bjesing Bakke i Himmerland viser sig at gaa tilbage til Personnavnet Biari, som kendes fra Rökstenens Runeindskrift; Præglinge Ager i Odsherred kommer af et gammelt dansk Personnavn Prigil. — Men vel at mærke: Udviklingen gaar her ikke direkte fra Slægtsnavn til Stednavn, men vi har følgende Kæde: Personnavne Biari, Prigil > Stednavne Biersted, Prigildorp > Indbyggernavne Bjesinger. *Præglinger > Stednavne Bjesing Bakke, Præglinge Ager.

Naar først Afledningen fra Indbyggernavne er paavist i et Par Tilfælde, maa vi regne med, at samme Forklaring kan gælde for flere, thi der findes jo adskillige andre Tilfælde, hvor Indbyggernavne paa -ing udgaar fra Stednavne med personligt Indhold: Anstninger i Anstath, Borpninger i Bovrup, Brarpninger i Brarup, Eñlinger i Emmerlev, Ferslinger i Ferslev, Gæslinger i Gaarslev, Holstringer i Holmstrup, Odhoninghi i Odense Herred, Ringsinger i Ringsebølle, Sejslinger i Sejerslev, Stenstringer i Stenstrup, Sverpninger i Svejrup, Venslinger i Vensløv. Naar vi tager saadanne Former i Øjesyn, kan vi næppe afvise det Indtryk, at de for største Delen har samme Præg af »etymologisk

Dunkelhed« som Stednavnene paa Hellquists Liste. To falder ovenikøbet sammen med Navne fra Listen, nemlig Ferslinger = Færslinge, og Gæslinger = Geslinge. Jeg vil dermed selvfølgelig ikke paastaa, at Færslinge skal føres tilbage til det sjællandske Ferslev, Geslinge til det jyske Gaarslev. Jeg vil blot paapege, at vi paaviselig kan komme til Formerne Ferslinge- og Gæslinge- ad en helt anden Vej end den af Hellquist anviste; derved taber hans Forklaringsmaade adskilligt i tvingende Kraft.

Jeg vender mig nu til en anden Gruppe Ingstednavne. Hos Hellquist adskilles den ikke fra den lige ovenfor omhandlede, men for mig er der den Forskel, at vi her ikke forefinder Indbyggernavne, der peger tilbage paa Stednavne med personligt Indhold. Vigtigt er det, at vi nu i en hel Række Tilfælde vil forefinde geografiske Tilknytninger, der synees mig langt plausiblere end Hellquists Afledninger fra Slægtsnavne.

Biernungi, Gotland, Hellquist 15. Jfr. Bjerning ved Haderslev, ældre Byrning, Berning, som kan være Afbygd fra Bierned (< *Bjernved) paa Horne Land, Fyn (jfr. Barnges Syssel < Barwith).

Espinge, 2 Bygder i Frosta Hd., Skaane; Hellquist: geogr. Afledning er kun en »mycket svag möjlighet«, 183. Kunde dog godt være Afbygder fra Espæ Sogn i Skytts Hd., Skaane.

Glimminge, Bygder i Gønge og Jerrestads Herreder, Skaane, 36. Glimminge Lyng, Bornholm (»Danske Sagn« I, 136). Kunde være Afbygder fra Glim Sogn, Sjælland.

Gyring Hd., nu Gørding, Varde Syssel, 42. Ved Gørding og Malt Herreds Grænse findes Højderne Gørklint (Giór Klint 1610) og Malthøj; temmelig sikkert er Gyring afledet fra Gørklint, ligesom Gerdinghe Hd. i Eiderstedt fra Garsand.

Hallinge, Gotland og Södermanland, 45. Jfr. Halling, Nabo-sogn til Hallæ Hd., Aabo Syssel og Ommer Syssel; Herredsindbyggernavn Hallinger.

Heinge, Færs Hd., Skaane, Hellquist; mulig geogr. 189. Jfr. Heingæ Herred i Hardsyssel, som *afgjort* er Indbyggernavn til Herredstingstedet He.

Risinge, 10 Bygder i Sverige, fra Öland til Uppland, 111;

Hellquist: i nogle Tilfælde — særlig de »obetydlige« — snarest geogr. Jævnfør: sønderj. Herred Risæ med Indbyggernavn Risinger; Rise Sogn paa Ærø med Nabobygd Risinge (Steenstrup, Indl. St. 325); Risum el. Risssem i Norfrisland med Risingmôr; Rysum i Østfrisland, tidligere Hrisinghem. Ris i Odsherred kan mulig være Moderbygd til Risinge paa den vestre Side af Storebælt, ved Risinge Hoved i Vinding Herred.

Rything Hd., Salling, 114. Kan være Afbygd fra Sognet Rythæ i Naboherredet Ginding i Hardsyssel.

Silinge, Gaard ved Søen Silingen, Södermanland; Hellquist: Gaardnavnet snarest det primære, jfr. oldtysk Personnavn Silung, 121. Jeg kan ikke se andet, end at Sønnavnets Forekomst tyder paa geografisk Rod. Det oldtyske Personnavn Silung, saavel som erulisk Silinga, er sikkert intet andet end det vandalske Stammenavn Silingi, der atter turde skrive sig fra det slesiske Flodnavn Sleza < *Silinga. Sil- er en yderst udbredt jafetisk Rod i Vandnavne: Flodnavne Silis i Italien, Spanien, Skytien, Sønnavn Sil i Sverige etc.

Stafsinge, Faurås Hd., Halland, 139. Ganske sikkert afledt fra Stav Sø i Nabolaget.

Steninge, to Bygder i Halmstads Hd., Halland, samt 4 andre Bosættelsesnavne i Sverige; Hellquist: nogle af disse kunde være geogr., 140. De hallandske Steninge er sikkert afledet fra den nærliggende Sten Sø.

Valsinge, Ø. Götland = eng. Walsingham, jfr. de navnkundige Völsunger. Hellquist 164: »slakten har tillägnat sig detta namn för att därmed sprida glans öfver sin forntid«. Jeg gør blot opmærksom paa, at der i Ommersyssel findes »Vælsinger«, der ganske simpelt er Indbyggere af Landsbyen Vælds; og paa Falster findes Vålsinger, der er Indbyggere af Valnæs. Ganske tilsvarende kan vi mere os med at finde »Nibelungerne« i Almind Syssel som Nevlinger, der er Indbyggere af Landsbyen Nebel, ældre Nybøl*).

Vindinge, *Vinninge*, Baræ Hd., Skaane, 3 svenske Bygder,

*) Folkevittigheden har ogsaa i Nibingernes By skabt en »Nibe-Lungering«.

3 sjællandske (samt en fynsk og 3 jyske), 168. Vinding Sogn i Ulborg Hd., Hardsyssel, er som nævnt aabenbart en Afbygd fra Nabosognet Vind.

Hermed har jeg givet en Række Exempler paa geografisk Afledning, der enten er indlysende eller dog er mindst lige saa sandsynlig som Afledningen fra Slægtsnavne. Jeg gør særlig opmærksom paa de fem Bygder Ris el. Risum, der alle ledsages af Rising-; endvidere de forskellige »Völsunger« og »Nibelunger«.

Vi kan ogsaa prøve at tage en samlet Egnsnomenklatur fra et Sted, hvor Ingnavnene dominerer, nemlig Odsherred og Tudse Herred. Knartinge Høje, Ellinge Bjerg, Ellinge med Ellinge Lyng, Svinninge, Hønsinge, Sidinge, Grevinge, Snertinge, Trønninge; for disse 9 skal jeg ikke prøve paa nogen Tydning. Svinninge ved Svinninge Vejle skrives tidligere Svethninge og turde altsaa være en »Svedje«. Skippinge kan næppe være afledet af andet end af »Skib«. Wethingæ ligger nær ved Vejlekro og Faarevejle, turde derfor være afledet af »Vad« = »Vejle«. Gislingi kan hænge sammen med Gissel Øre ved Kallundborg. Lømsinge Mølle < Indb. Lømsinger i Lumsaas. Præglinge Ager < Indb. *Præglinger i Prejlerup. Sneklinge Stykker < Indb. *Snjellinger i Snyelthorp. Sørninge < Soor. Tyssinge Mose < Indb. *Tyssinger i Tudse Herred. Overfor 9 Tilfælde, hvor vi ikke forsøgte nogen Etymologi, staar der altsaa 9 med en nærliggende geografisk Tydning. Dertil kan vi endnu føje Indbyggernavnet Odsinger og i Nabomraadet Røsnæs Røsing. — Det forekommer mig, at et saadant Exempel taler stærkt til Fordel for den geografiske Tydning.

Et lignende Exempel med en hel Række geografiske Tilknytninger i et og samme Nabolag kan vi finde i det midterste Sønderjylland. Viding Herred < Aaen Vid; Rising Moor < Risum; Ejendom Leckinge (Flensb. Dipl. 1554) < Lecky med Indbyggernavn Lækninger eller Lækringer; Klenninger Bähri ved Klintum; Engesbullingr Koeg (Kort af Joh. Mejer) < Engesbøl; Ø Lundingland < Lund; Løjtingager < Løjt med Indbyggernavn Løjtinger; maaske ogsaa Holming ved Havetofte i Angel < Holm i Flensborg.

Naturligvis kan mine Lister af Tilfælde endnu langt fra forslaa til at forklare hele den Masse Ingnavne, som Hellquist har samlet. Vi har stadig ikke fundet nogen Hovednøgle, der kan lukke op til Meningen af talrige tiloversblevne dunkle Navne som Aplunga, Aklinge, Anninge, Binklinge, Faskunge, Gladdunge, Gnidlinge, Huddunge, Snytringe, Vrankunge osv. Men det kan heller ikke ventes og kræves af os, at vi nogensinde finder den. Som jeg allerede har fremhævet i »Blandinger« II, H. 3, 117, er etymologisk Dunkelhed overhovedet et Kendemærke for mange af vore ældste Stednavne. Hvad skal vi f. Ex. stille op med følgende Exempler fra Ryghs »Norske Elvnavne« 382: Bildinghæ, Dottungen, Fipling, Gillinga, Lekninga, Snerting, Tepling, Tetting, Tufsinga, Vittinge, Jælingje? Røber de i nogensomhelst Henseende en iøjnefaldende Forskel fra hine Indbygdnavne, hvis Dunkelhed ifølge Hellquist skal pege paa personlig Oprindelse? Nej, de to Grupper er af ganske samme Surdej, hip som hap. Og dog er der vist ingen Sprogforsker, der for Alvor vil paastaa, at norske Elvnavne paa -ing gennemgaaende skal afledes fra Personer.

Jo dunklere Navnene er, des mere plejer de jo at ægge det etymologiske Skarpsind, og det skal forresten ogsaa villig indrømmes, at der næppe gives en Lydforbindelse saa dunkel, at den mægter at holde Stand mod en dreven Etymolog. Men netop denne Etymologernes Aldrig-Given-tabt volder unægtelig ogsaa, at mere skeptiske Sjæle ikke kan tage deres Paavisninger særlig alvorlig. Hundreder af ulastelig filologisk mulige Afledninger fra Personnavne i Norden, England og Tyskland vejer ikke saa meget som en eneste Paavisning af et Ingstednavn med episk eller historisk Tilknytning til en kendt Person, — og denne Paavisning har Hellquist som sagt ikke givet os.

Efter min Mening har Hellquist taget fat ved en gal Ende, idet han er gaaet til at give patronymiske Tydninger uden tilstrækkelig energisk at efterspore Muligheden for en geografisk Tydning. Paa Forhaand er den geografiske Tydning afgjort at foretrække, naar den søger sit Udgangspunkt i et Stednavn, der foreligger i Nabolaget. Thi den bliver ved Jorden, holder sig til

det faktisk foreliggende, ganske ligesom den Person-Afledning, der har episk eller historisk Hjemmel. Medens derimod Henvi-ningen til et Personnavn »fra Ordbogen« svæver ud i Rummet og aabner Døren for vilkaarligt Gætværk. Jeg har nu ved en Række danske Navne paavist, at der faktisk lader sig give en geografisk Tydning, der er mere nærliggende end Hellquists patronymiske. Jeg har ogsaa ved Gennemgang af Ingnavnene i Ods og Tudse Herreder godtgjort, at den tiloversblivende »dunkle« Rest næppe er talrigere eller dunklere, end vi kan vente os ved gamle danske Stednavne i Almindelighed. Det staar nu tilbage at gennemføre en lignende Kontrol ved *alle* Nordens Ingbygdnavne. Først naar dét er gjort, kan vi skønne, om der nogensteds bliver en »dunkel« Rest tilbage, som er saa talrig og patronymisk udseende, saa vi ikke kan nøjes med at formode, at her foreligger en geografisk Rod, hvortil vi har tabt Nøglen. Det er muligt, at Gotland vil vise sig at indtage noget af en Særstilling i den Retning; men ellers troer jeg nok, vi gør bedst i at slaa os til Taals med den geografiske Afledning, fordi kun den lader sig haandgribelig paavise.

Mit Hovedresultat er dét, at *-ing* og *-heim* i det væsentlige stiller sig parallelt, idet Indførelsen af de personlige Elementer kommer sydfra og stadig aftager imod Nord.

	Landsnavne paa <i>-ing</i>		Bygdnavne paa <i>-ing</i>	
	dannede af Kortnavne	dannede af Fuldnavne	dannede af Kortnavne	dannede af Fuldnavne
Tysk	Kerlingen	Lotharingen	Wolvingen	Sigmaringen
Angelsaxisk	÷	÷	Epping (?)	Godalming
Frisisk	÷	÷	(Tating)	(Baldratingen)
Nordisk (normalt)	÷	÷	(÷)	÷

	Bygdnavne paa <i>-heim</i>	
	dannede af Kortnavne	dannede af Fuldnavne
Tysk	Hildesheim	Sigulfingheim
Angelsaxisk	Egonesham	Godmundingham
Frisisk	Pevesheim	Fertmeresheim
Nordisk (normalt)	÷	÷

OM DANMARKS HELLIGE KILDER.

(EN OVERSIGT.)

Interessen for Oplysning om Danmarks hellige Kilder har i den sidste Menneskealder ofte givet sig Udtryk i forskellige Afhandlinger om Æmnet. En kortfattet Fremstilling om Danmarks Helligkilder af *Vilhelm Bang* findes i *Museum VI*, 2. H. 1895 og indeholder mange nye Oplysninger, der ud fra Datidens Standpunkt må betegnes som ret fyldestgørende. Senere er fremkommet Beskrivelser af enkelte Egenes hellige Kilder, bl. a. af *Thomas B. Bang* (Salling og Fjends Herred 1917, Nordfyn 1916) og *Gunnar Knudsen* (Sorø Amt 1918). Om *St. Helene Kilde* findes der en hel Literatur fra den nyeste Tid, således Afhandlinger og mindre Bøger af *Chr. Blinkenberg*, *Hans Olrik* og *H. Bering-Liisberg*. Endvidere findes der en Række mer eller mindre fuldstændige Beskrivelser af enkelte Kilder, hvoriblandt særligt må nævnes *Kippinge Kilde* (Falster) og *Karup Kilde* (Lysgård Herred, Jylland).

En samlet Fremstilling med Benyttelse af hele Materialet om Danmarks hellige Kilder har man hidtil savnet. Dog vil dette Savn antageligt blive afhjulpet, idet jeg har udarbejdet et større Oversigtsarbejde om Æmnet.

På det kirkehistoriske Område har man haft så fortræffelige Hjælpemidler som *Hans Ollriks Danske Helgeners Levned*, *Ellen Jørgensens Helgendyrkelse i Danmark* og *H. F. Rørdams* mange Afhandlinger i *Kirkehistoriske Samlinger*. Hertil kommer Oplysninger, der kan hentes fra Nutidstraditionen. Over Jyllands hellige Kilder findes der en indgående Beskrivelse på Nationalmuseet af den jyske Lærer *J. V. Nissen-Ramten*, som i 1890'erne besøgte og beskrev næsten hver eneste hellig Kilde i Jylland. Endvidere har afdøde *Thomas B. Bang* i Årene o. 1910—15 besøgt en Del Helligkilder særligt på Øerne. Th. B. Bang havde desuden påtænkt at udarbejde et grundigt Arbejde om Kilderne og påbegyndt Gennemgangen af den danske topografiske Lite-

ratur samt en Del ældre topografiske Håndskrifter. Hans Materiale findes i *Dansk Folkemindesamling*, hvor der desuden findes andet utrykt Materiale om Kildedyrkelsen. Til at fuldstændiggøre dette har det være nødvendigt for mig at gennemgå de ældre Præsteindberetninger, til *Ole Worm* 1623 og 1638, Indberetningerne om *Amternes og Købstædernes Tilstand* 1743—46 o. fl., benyttede af *E. Pontoppidan* og *H. Hoffman*. Endelig kan nævnes Nationalmuseets Samlinger, *E. T. Kristensens* trykte og utrykte Samlinger og den samtlige danske topografiske og folkløstisk-kulturhistoriske Literatur.

Om Kildedyrkelsen i Danmark findes der — som nævnt — Materiale fra Middelalderen og til vore Dage. Dette Materiale, der tilsyneladende er så righoldigt, giver dog på adskillige Punkter temmelig ufuldstændige Oplysninger. Materialets store Ensartethed forårsager også, at man kun ved udstrakt Benyttelse af og Henvisninger til den tilgrænsende Literatur kan få et Indblik i Fortids Kildedyrkelse i Danmark. Det kan dog altid have en viss Interesse at få en Oversigt over, hvilke Oplysninger, der kan fåes af det samtlige tilgængelige Materiale. Det må da straks meddeles, at ved en sådan Oversigt kan man selvfølgelig ikke fremkomme med absolute Resultater. Tallene, som i det følgende skal hidsættes, kan i Fremtiden forrykkes noget, f. Ex. ved nye Fund af Helligkilder.

Ved en *hellig Kilde* forståes en Kilde, der besøgtes til bestemte Tider af syge og sunde Mennesker, fordi man havde den Tro, at den var i Besiddelse af helbredende Egenskaber og i sig gemte underfulde Kræfter. Af sådanne Kilder kendes i Danmark (til Danevirke) ca. 500, foruden ca. 90 Kilder, der ikke med Bestemthed kan kaldes hellige, da Overleveringen om dem ikke indeholder sikre Oplysninger herom. Til disse tvivlsomme Helligkilder hører den berømte *Kirsten Piils Kilde* i Dyrehaven.

Helt fra Oldtiden og til omkring År 1900 har man i Danmark dyrket de hellige Kilder. Et Par *arkæologiske* Fund vidner om Offer til dem. Ved *Roskilde* er således fundet 3 Broncesværd i et gammelt Kildeløb, og fra *Budsene* på Møn og *Erreso*

ved Fredericia har man i gamle Kildevæld gjort Fund af Dyreknogler, der vidner om Dyreofringer til Kilder¹).

Andre Vidnesbyrd om Kildedyrkelsens Ælde er deres Forbindelse med *Gudenavne*. *Balder* havde sin Kilde i *Baldersbrønde* (Københavns Amt). *Thors* Navn knytter sig til 5 Kilder, der dog ikke alle er helt sikre Thorskilder. *Tis* Navn til 3, deriblandt *Tisvilde*, oprindelig *Tis Væld*, vistnok den nuværende *Helene Kilde*. 4 Kilder knytter sig muligvis til *Frey*. *Ull* havde sandsynligvis sin Kilde i *Ondløse*, hvor der findes et *Ulvig*, som *H. V. Clausen* med Rette har fortolket som »Guden Ulls Vig«. Kilden hedder nu *Hellig-Korskilde*.

14 Kilder har Navne med *sakralt* Præg, f. Ex. *Vi Kilde*, *Gode Kilde* o. s. v. Navne som *Hellevad*, *Helligbæk* har sikkert også deres Oprindelse fra en hellig Kilde.

11 hellige Kilder fandtes på *Kirkegårde*, ca. 70 i Nærheden af *Kirker*, hvilket måske i enkelte Tilfælde har sin Forklaring i, at vi har med hedenske Helligdomme at gøre; thi Kirkerne er hyppigt byggede, hvor de hedenske Hov fandtes. På kirkelig indviet Jord måtte Kilden jo også blive hellig. 23 Helligkilder fandtes i Nærheden af Klostre og Kirkeruiner.

Ca. 10 Kilder havde nær Forbindelse med Oldtidsveje og Thingsteder.

Mange hellige Kilder var viede til en *Helgen*. Hovedparten af disse Helgener var de pågældende Sognekirkers Skytspatroner. Det er derfor mest sandsynligt at antage, at det først er efter Kirkens Bygning, Kilden har fået Helgennavnet. Kirken og Kilden hørte sammen i den katolske Middelalder. Helgenen havde dem begge under sin Beskyttelse. Adskillige af disse Helgener var kun lidet kendte; »Sognenes folkekårne Helgener« kalder Dr. *Ellen Jørgensen* dem træffende. Her skal ikke i de enkelte Tilfælde gøres Rede for Kildhelgenernes Nationalitet, Forhold til Sognekirken o. ln., men alene nævnes deres Navne og Antallet af Kilder, de var viede til

St. Algier (1). Hellig Anders (1). St. Andreas (1). St. Anna (5). St. Bodil af Mdsn. Botulf (2). St. Birgitte (2). St. Erik (1).

¹) Se ogsaa danske Studier 1924, 15.

St. Folkvard (1). St. Folmer, Phalmer (1). St. Georg [Jørgen] (3). St. Gertrud (3). St. Gunnild (1). St. Hans (17). St. Helene (12). St. Ib [Jakob] (3). St. Johannes [jfr. St. Hans] (1). St. Josef (1). St. Karen (5). St. Keld (4). St. Kirsten (1). St. Klemens (3). St. Knud [Lavard] (2). St. Knud [d. Hellige] (6). St. Laurentius (13). St. Margaretha (2). St. Marie [Jomfru Maria, Vor Frue] (17). Maria Magdalene (2). St. Martha (4). St. Matthias (1). St. Mauritius (1). St. Mikkel [Mickael] (4). St. Mogens (1). St. Morten (3). St. Nicolaus (8). Niels [Kongesøn] (1). St. Olav (13). St. Peder (4). St. Poul [Paulus] (1). St. Regisse (1). (St.) Salomon (1). St. Syllatz (1). St. Søren (5). St. Thøger (7). St. Tobias (1). St. Vilhelm (1). St. Villads (1). St. Vitus (1). (St.) Valborg (1). Adskillige af »Helgenkilderne« er usikre. Ialt er ca. 48 Helgener knyttet til Kilder.

26 Kilder har Navne som Biskopkilde, Kapelkilde, Hellig Korskilde o. l., Vidnesbyrd om den katolske Kirkes almindelige Tilknytning til de hellige Kilder.

Foruden Helgennavne og andre »gejstlige« Navne knyttet til Kilder, findes der Oplysninger om ca. 30 Kilder, som har Navne efter Mænd og Kvinder, der ikke kendes som Helgener. Desuden har 17 Kilder Kongenavn (Kongens Kilde) eller knytter sig til en Konge. Valdemars Kilde, Harald Blåtands Kilde o. s. v.; 6 er knyttede til Dronningerne Thyra Danebod (2), Dagmar (2), Margrethe (2).

174 Kilder er uden særlig Benævnelse, de kaldes blot »*hellig Kilde*«. Desuden fandtes 5 Kilder med Navne som Helligbrønd, Helligkildedammen o. s. v. 26 Kilder nævnes i Optegnelserne kun som »*Sundhedskilder*«. Endvidere fandtes der Kilder, som ikke var hellige, men heller ikke helt profane. Det var Kilder med særligt godt Vand, som brugtes til Thelavning, Ølbrygning o. l. Disse Kilder fandtes i Nærheden af Købstæder og Herregårde. 10 Helligkilder havde deres Væld i Strandkanten; en yderligere Grund til disses Hellighed kan måske være den, at Stedet, hvor Hav og Land mødes, ansåes for helligt. Til 5 Kilder knyttede sig den Tro, at Børnene hentedes fra dem. Dette »Brøndmotiv« er en Variant til den Tro, at Børn hentes ved store Sten.

De danske Helligkilder besøgte på bestemte Dage. Ca. 32 besøgte *Valborg Aften* (30. April), en Besøgstid, der hovedsageligt kendes fra Randers Amt (Østjylland), hvor man samme Aften brændt Blus ved Kilderne. Ca. 185 Kilder besøgte *St. Hans Aften* (23. Juni). Fra hele Danmark haves Meddelelser om St. Hansaftensbesøget. En Del Kilder besøgte på den Helgens Dag (Aften), hvis Navn de havde. Datoerne herfor var 25. Marts (1), 19. Juni (1), 2. Juli (6), 20. Juli (1), 26. Juli (2), 29. Juli (4), 31. Juli (1), 10. Aug. (1), 24. Aug. (1), 14. Septbr. (2), 23. Oktbr. (1), altså mest om Sommeren. Ved nogle Kilder var Besøget vilkårligt, f. Ex. hele Året, Torsdag Aften efter Solnedgang, så længe der var Vand i Kilden m. m.

Før Kildebesøget pyntede man undertiden Kilden. Om *Pyntning* med Blomster, Løv o. In. haves kun Meddelelse fra 7 hellige Kilder. Når nu en stor Skare af syge og lidende Mennesker besøgte en hellig Kilde, var det praktisk for dem at have en Bygning at holde deres Andagt og Takkegudstjeneste i. Foruden Kirkerne, der fandtes i Nærheden af mange Kilder, og som vel disse Steder er blevne benyttede som Andagtssteder for Kildегæsterne, opførtes der ved 40 Kilder *Kapeller*, som nu alle er jævned med Jorden, hvis de da ikke, som det er sket en Del Steder, er blevne udvidede til Kirker, som f. Ex. Kappel Kirke (Lollands Sønderherred), Karup Kirke (Lysgård Herred). Opførelsen af Kildekapellerne er også et Vidnesbyrd om den katolske Kirkes Interesse for Kilderne. Den protestantiske Kirkes Synspunkt var vaklende. Selvom Reformationstidens Mænd rasede hæftigt imod den papistiske Kildedyrkelse, så blev det dog tilladt at modtage Pengegaver af Kildегæsterne. Til disse »milde Gaver«s Modtagelse rejstes *Kildeblokke* ved 58 Kilder. Kildeblokkene, der kendes fra det 16. Årh., er nærmest at betragte som en moderne Form for *Ofring* til Kilden; thi ved Siden af Ofringen til Blokkene, bibeholdtes den primitive Form for Ofring af Mønter, Nåle, Skeer o. In. i selve Kilden til omkring År 1900. Ved flere Kilder lod man Linned og Pjalter og Hår blive tilbage.

Foruden de syge kom der også sunde Mennesker til Kilderne på Besøgsaftnerne, og hvor Folk samles i Mængde opstår der

hyppigt et *Marked*. Fra 39 Kilder haves Meddelelser om Markeder. Disse Kildemarkeder var ikke alle tilladelige efter Loven og mod 11 af dem udstedtes der Forbud. Grunden til Forbudene angives at være Slagsmål, Mord og anden Ulovlighed. Da Markederne gav godt i Kildeblokkene, der tillige var Sognets Fattigbøsse, var det naturligt, at Præsterne tog både Kildemarkederne og Kildedyrkelsen i Forsvar, hvilket da også kendes fra 12 Kilder. Kildemarkederne har sikkert betydet meget for de enkelte Egnes Kulturliv. 8 Kilder var om Sommeren Samlingsplads for Omegnens Ungdom, når den mødtes til Leg og Lystighed.

De to almindeligste Sygdomme, Kilderne besøgte for, var *Øjensygdomme* (16) og *engelsk Syge* (18). Det var derfor mest Småbørn og gamle Folk, som besøgte Kilderne. Ofte var det jo også af øjeblikkelig Virkning, når et betændt Øje eller et gigt-svagt Lem blev vasket og gnedet med friskt koldt Kildevand.

Forøvrigt foreligger der en Række udførlige Meddelelser om Helbredelser ved hellige Kilder, lige fra de middelalderlige Helgenlegender og til omkring Ar 1900.

Jagttagelser og Skikke var der mange af, som samlede giver ret interessante Oplysninger om Fortids Tro og Skik. Det skal blot nævnes, at *3-Tallet* er dominerende i mange af Kildeskikkene; man skulde tage 3 Glas Vand, gå 3 Gange om Kilden o. s. v. Foruden Tro og Skikke knytter der sig en Mængde *Sagn* til Helligkilderne, hyppigst Sagn om Kildens Oprindelse og om deres Vanhelligelse. Ophavssagnene er ofte af ret ensartet Indhold og indeholder et vidt udbredt Sagn. Ex.: Kilden fremvælder, hvor en uskyldig Jomfru bliver dræbt (10); hvor man hviler med Båren, hvorpå et fromt Menneskes Lig ligger (4). Andre Ophavssagn er mere historisk særprægede og knytter sig kun til en enkelt Kilde. Ex.: Hvor Hellig Anders taber sin Handske, fremvælder en Kilde. Enkelte Kilders Ophavssagn knytter sig til en historisk Personlighed (Abbed Vilhelm i Æbelholt) eller en historisk Begivenhed (Knud Lavards Drab).

Oprindelsestiden for en Kildes Hellighed kan selvfølgelig ikke i de enkelte Tilfælde meddeles, da vi mangler sådanne Op-

lysninger. Igennem Helgenlegendernes Vidnesbyrd kan man måske til en viss Grad antage, at denne eller hin Kilde er blevet hellig p. Gr. af sin Tilknytning til f. Ex. Abbed Vilhelm, Knud Lavard, Nils Kongesøn, o. fl. Fra 3 danske Helligkilder og Sundhedskilder haves dog bestemte Årstalsopgivelser for Hellighedens Begyndelse (1684, 1703, 1709). Man sammenligne Kilden i *Lourdes*, som blev »opdaget« 1858, eller den berømte Kilde i *Bramstedt* (Holsten), som blev »opdaget« 1681 og en Overgang var i stor Anseelse i vid Omkreds; omkring 1810 var det dog forbi med dens Berømmelse. Man vil heraf se, at Helligkildernes Produktivitet har holdt sig langt op i Tiden.

Da den bedre Oplysning og Hygiejne var ved at blive Almeneje, svandt Troen på Helligkildernes Kraft stærkt, og omkring År 1900 besøgte vist næppe nogen hellig Kilde længere i Danmark. Til Kildedyrkelsens Ophør hører *Vanhelligessagnene*: En blind Hest får sit Øje vasket i en hellig Kilde, Hesten får sit Syn, men Kilden taber sin Kraft. Dette Sagn, der findes overleveret i en Del Varianter (blind Hund, skabet Stud o. In.) kendes fra 56 — mest jyske — Helligkilder. Sagnet kan både være Almuens Forklaring på Hellighedens Ophør, Straffen for at spotte det hellige, eller også har man troet, at kunde Helligkilden ikke hjælpe Mennesker, kunde den måske hjælpe Dyr.

I de mange spredte Oplysninger om Helligkilder fra den nyeste Tid findes Beretninger fra Mennesker, der *selv* har besøgt en hellig Kilde mod Sygdom — og troet på dens Kraft — eller overværet en Kildefest. I disse Beretninger har vi de sidste autentiske Vidnesbyrd om en Tro, der har levet livskraftig fra fjærne Dage Tiderne igennem. Og Troen på Kildernes Kraft har altid været stærkere end Troen på de andre Naturfænomeners, som Træers, Stenes o. In. Derfor har Kildedyrkelsen betydet såre meget for Folket før i Tiderne. I denne Sammenhæng skal der ikke nærmere skrives om Livet i den danske Sommernat ved Kilderne, Markederne og alt det øvrige, som der knytter sig til denne Trosform; men det skal blot nævnes, at Kilderne og Kilderejserne jo er blevne digterisk behandlede i flere af den danske Literaturs ypperste Værker.

Til Slut skal tilføjes, at Kildedyrkelsen i Danmark i påfaldende ringe Grad — selv i Enkeltheder — afviger fra Nabolandenes Kildedyrkelse. Gensidig Kulturpåvirkning gennem Århundrederne er vist delvis Grunden hertil.

August F. Schmidt.

DANSK FOLKEMUSEUMS VIRKSOMHED

I FINANSAARENE 1922—23 OG 1923—24.

^{17/7} 1922 bortkaldtes *Bernhard Olsen*, Dansk Folkemuseums Grundlægger og Leder fra 1885 til 1920. Museets kortfattede Aarsberetning er ikke Pladsen for en udførlig Nekrolog¹⁾, og her at opridse Hovedlinjerne i Bernhard Olsens Livsvirke vilde sikkert være overflødig. Betydningen af hans Arbejde er saa kendt, at det vilde være umuligt at fremdrage væsentlig nye Træk. Men der er Grund til at mindes, at den gamle Direktør endnu kort før sin Død, i sit 86de Aar, fulgte Udviklingen af sit Museum med den største Interesse og vedblev at deltage i Arbejdet; saalænge hans Kræfter tillod det, skrev han i tusindvis af Sedler til et topografisk Register over Museets Samlinger. Og det maa nævnes, at der blandt de sidste to Aars Erhvervelser ogsaa findes et Pastelportræt af Bernhard Olsen, malet af E. Grubb 1902, paa et Tidspunkt, da han endnu stod i sin fulde Kraft og just havde grundlagt Frilandsmuseet ved Folevad.

Til denne personlige Erindring om Museets Stifter er der senere føjet andre synlige Minder. En Kreds af hans Venner udsendte i Foraaret 1923 en Opfordring til Indsamling for at rejse en Sten paa hans Grav ude paa Frilandsmuseet, og denne Mindesten, udført af Kunstneren Johan Thomas Skovgaard, er afsløret i Oktober 1924 (Fig. 1). En Portrætbuste, støbt i

¹⁾ Sml. Jørgen Olriks Nekrolog i »Rig« (Stockholm 1923).

Bronce efter Original af Gehlert fra 1884, er samtidig skænket Museet af hans Børnebørn og foreløbig opstillet i Indgangspavillonen paa Frilandsmuseet.

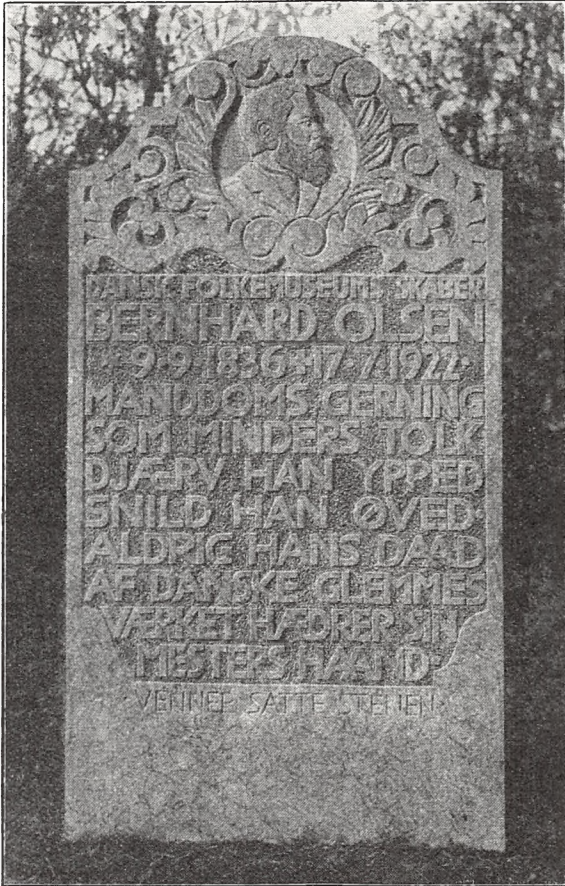

Fig. 1. Mindestenen paa Frilandsmuseet over Bernhard Olsen.

LANDSUNDERSØGELSER. FRILANDSMUSEET.

De 1920 paabegyndte, systematiske Undersøgelser af Folke-
dragter og Bygningsskikke er fortsatte efter samme Maalestok

som de foregaaende Aar¹⁾. For den femaarige Bevilling til Undersøgelse af *Folkedragtskikke* foretog Underinspektør, Frk. Elna Mygdal 1922 først en kort, afsluttende Rejse til Falster og besøgte derefter Fanø, baade Nordby og Sønderho, hvor den rige Dragtkultur med dens Smag for dæmpede Farver og dens fine Gradering af Udtryk for Glæde og Sorg endnu kunde studeres med godt Udbytte, omend det ogsaa her kun er de ældre, som bærer Dragten og ved Besked om dens Enkeltheder. I Tilslutning til Fanørejsen aflagdes et kort Besøg i Ho og Oksbøl, og derefter gik Turen til Als, hvor Studieforholdene trods Alsingernes Imødekommenhed er vanskeligere, idet den gammel-dags Dragt er helt aflagt og Erindringerne om den begynder at udviskes. Alligevel lykkedes det ogsaa her at supplere de fra tysk Side og af Museet i Sønderborg foretagne Indsamlinger særligt vedrørende de tækkelige Kvindedragter med deres lyse, livlige Farver og deres Hovedlin eller »Højklud«. Heldige Resultater naaedes paa Lyø, hvor Kvindedragten har holdt sig længe i Brug, medens korte Besøg paa Ærø ikke gav Løfter om større Udbytte. 1923 suppleredes Undersøgelserne paa de sydfynske Øer med Rejser til Taasinge, hvor Forholdene stiler sig omtrent som paa Als, og paa Drejø, Skarø og Hjortø, hvor Dragten har holdt sig saa længe, at man endnu véd god Besked derom. Selvfølgelig besøgte samtidig Svendborg Amts Museum, hvor Museumsbestyrer Johannes Olsen ydede redebøn Hjælp. Endvidere besøgte Frk. Mygdal 1923 Sydsjælland, Slagelseegnen, Skelskøregnen, Agersø, Næstvedegnen og Vordingborgegnen, Landsdele, hvor Udbyttet ikke kunde blive stort, og hvor de nu bevarede Erindringer væsentlig samlers sig om Kvindernes Hovedtøjer. Bedre Resultater naaedes paa Stevns, hvor Dragtskikkene er fastholdt længere end

¹⁾ I Fortid og Nutid, 5. Bd. S. 18 ff., har Museet aftrykt omfattende Spørgeskemaer vedrørende gamle danske Bønderbygninger, Folkedragter og Folketekstiler. Særtryk sendes paa Forlangende til dem, der ønsker at støtte Museets Arbejde.

de fleste andre Steder paa Sjælland, Hedeboegnen og Røsnæs fraregnet.

Paa en privat Udenlandsrejse 1922 besøgte Frk. Mygdal Holland for at studere hollandske Folkedragter og derved søge at faa endelig fastslaaet, hvormeget eller hvorlidt de hollandske Amagere har bevaret af deres Hjemlands Dragtskikke.

Den systematiske Undersøgelse af *gamle Bygninger paa Landet* er ligeledes fortsat, saaledes at der foruden Bønderbygninger ogsaa er undersøgt adskillige Præstegaardsbygninger, som jo nu desværre i stort Tal maa falde som Følge af Præstegaardsjordernes Udstykning. Underinspektør, Arkitekt H. Zangenberg har 1922 undersøgt, fotograferet og maalt paa Sjælland Lille Ravnebjærghus paa Lavø Mark ved Helsingø, et Husmandssted, som Frederiksborg Amts historiske Samfund har flyttet til Hillerød og indrettet som Lokalmuseum¹⁾, og Udby Præstegaard ved Vordingborg, hvis anselige, typisk sjællandske Udlænger ligger saa smukt ved Udby Kirke. Paa Fyn Skydebjærg Præstegaard ved Aarup St. og en Gaard i Gøngstrup i Skam Herred, begge karakteristiske Typer paa fynske Sulebygninger. I Jylland Hornslet Præstegaardslade, en Bindingsværksbygning fra 17. Aarh., hvis Tømmer nu er erhvævet til den gamle Borgermestergaard i Aarhus, samt Fiskerhuse i Agger. Endvidere blev der foretaget en supplerende Rejse paa Randers-Viborg Egnen og en Rekognosceringstur paa Als. 1923 fortsattes Arbejderne paa Als med en Række grundigere Undersøgelser og Opmaalinger af de mest typiske og bevarede alsingske Bygninger, hvoriblandt Jollmands Gaard i Holm, Rudolphs og andre Gaarde og Boelsteder i Byerne Stevning, Langesøby, Brandsbøl, Torup, Sjellerup, Sundsmark, Stenholt og Fjelby. Beredvillig og værdifuld Hjælp ydedes især af Museumsinspektør J. Raben, Bestyrer Jørgen Nielsen, Guderup, og Gaardejer Jollmand i Holm. Ved en Rejse til Haderslev opmaales Stuehuset til den nu helt ombyggede Stenderupgaard i Grarup Sogn.

¹⁾ Sml. A. Uhrskov: Et nordsjællandsk Husmandshjem, i Fra Frederiksborg Amt 1922.

Museumsdirektør Lund i Haderslev ydede herved sin virksomme Hjælp, ligeledes ved nogle kortere Rekognosceringsture efter Bindingsværks- og Bulhuse i Sognene omkring Haderslev Fjord. Desuden arbejdedes der paa Horsensegnen, hvor Maler Søren Knudsen, Glud, der under sin mangeaarige Virksomhed for Glud Museum har erhværet et grundigt og indgaaende Kendskab til gamle Bygninger i Bjerger Herred, ydede virksom Støtte og i Samarbejde med Folkemuseet fortsatte Opmaalingsarbejdet paa denne Egn. Paa denne Rejse besøgte ogsaa Øerne Alrø, Endelave og Hjarnø, og ikke mindst Interesse har Undersøgelsen af den Gruppe Sulebygninger, som Søren Knudsen først har opdaget paa Endelave og Alrø, og som danner et topografisk Mellemlid mellem de fynske og de vestjydske Sulekonstruktioner. En tredje Expedition foretoges til Thy, hvor det lykkedes at fastslaa Byggeskikken for det typiske Stuehus i Thy og paa Thyholm, og efter lang Søgen fandtes ogsaa, tildels ved Museumsbestyrer, Viceskoleinspektør P. L. Halds Hjælp, i Tingstrup og Faartoft to af de for Thy tidligere saa karakteristiske, nu sjældne tolængede Gaarde af Paralleltypen, der begge tildels blev opmaale. Endvidere er der undersøgt en sjællandsk Bodegaard fra 18. Aarh. i Sigerslev paa Stevns, en senere til Fri-landsmuseet erhværet fynsk Sulegaard i Lundager ved Assens, samt Nørre Hedegaard ved Vemb i Holstebroegnen — et velbevaret Exemplar af den ovennævnte tolængede Gaardtype. Gaarden paatænkes bevaret paa Stedet som Museum for Omegnen.

Foruden disse Bygningsundersøgelser paa Landet har Folkemuseet 1923 for første Gang gennemført en Undersøgelse af et Borgerhus, idet Museet (i Samarbejde med Nationalmuseets 2. Afd.) har opmaalt Bindingsværksbygningen i Baggaarden Pilestræde Nr. 10, København. Da denne lille Bygning, en af Hovedstadens sidste Repræsentanter for Bindingsværk med profileret Overgangsfod fra 17. Aarh., ikke kunde bevares paa Stedet, paatænkte man en Tid at flytte den og havde allerede sikret sig Ejerens velvillige Samtykke hertil, men disse Planer maatte opgives paa Grund af Tømmerets daarlige og flikkede

Tilstand, og Undersøgelsen under Nedrivningen stadfæstede bl. a., at den øvre Etage var senere paabygget. Alligevel bragte denne Museets første Købstadundersøgelse flere interessante Resultater og tilførte det Forøgelse, som vil blive omtalte i det følgende.

I det hele har Bygningsundersøgelserne gaaet Haand i Haand med *Erhværelser til Frilandsmuseet* ved Folevad. Efter at der var gennemgaaet, maalt og fotograferet en Række Stubmøller, saaledes at Museet naaede et ret godt Overblik over denne nu snart forsvundne Mølletype, lykkedes det 1922 at erhvæve et typisk Exemplar, der fra Korporalskroen ved Køge Landevej (i Karlstrup Sogn, Tune H., Fig. 2) overførtes til Lyngby og genrejstes paa Museumsarealet nærmest Kongevejen, modsat det Hjørne af Terrænet, hvor den gamle Folevad Mølle, der nu tilhører Landbrugsmuseet, har sin Plads. 1923 hentedes fra Agger et typisk Fiskerhus af treskibet Thyboform, der nu er rejst i Lyngby, udstyret med Indbo og Redskaber fra Agger, som det samtidigt med Købet af Bygningen lykkedes at erhvæve (Fig. 3).

Som Gave fra Københavns Amts Vejinspektat har Museet modtaget den store, efter Wiedewelts Tegning 1764 udførte Tomilepæl fra Geelsbakke ved Kongevejen, som ikke mere kunde bevares paa sin Plads. Det norske Marmor er vel stærkt vejrbitd, men Forsiden med Kong Frederik V's Navnetræk er dog i god Stand (Fig. 4), og naar Stenen efter at være opstillet paa

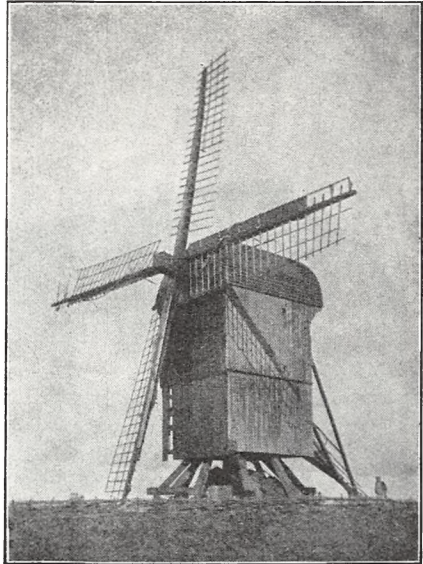

Fig. 2. Stubmølle fra Karlstrup, før Flytningen.

Museet for Fremtiden beskyttes om Vinteren, vil den forhaabentlig her kunne bevares for lange Tider¹⁾. En anden omfangrig Gave til Frilandsmuseet er en Indkørselsport fra Tyrsted Præstegaard ved Horsens, som er skænket af Museumsbestyrer Søren Knudsen, Glud.

Folkemuseets Mandskab og Midler tillader kun at forøge

Fig. 3. Hus fra Agger i Thy, før Flytningen.

Frilandsmuseets Bygninger i yderst langsomt Tempo, hvoraf naturligvis følger, at der er en betydelig Fare for at de af Museet ønskede Bygninger kan blive nedrevne eller forsvinde paa anden Maade, inden Museet har faaet tilvejebragt de fornødne Midler til at erhvæve dem. En enkelt Bygning aarligt vil sikkert nok blive Højdepunktet, og større Gaarde vil det tage to eller flere Aar at erhvæve og genrejse. Men det mærkes dog

¹⁾ Sml. Kai Uldall: Wicdeweltske Milepæle, i Architekten 1925.

allerede, at Undersøgelserne ude i Landet, rent bortset fra deres videnskabelige Betydning, i høj Grad vil komme Frilandsmuseets Samlervirksomhed til Gode. Der knyttes gennem dem nye Forbindelser Landet over, og der tilvebringes en Oversigt over vore landlige Bygningsformer, som tillader at gøre et skønsomt Udvalg med Hensyn til de Typer, som bør repræsenteres i Lyngby, og at lægge et fast Program for Frilandsmuseets Vækst. Museet har skrevet en »Ønskeseddel« over de vigtigste Bygningstyper, der i de kommende Aar bør føjes til de allerede erhvervede Bygninger, og Arkitekt Zangenberg har udarbejdet et Projekt til Placeringen af disse Bygninger, saaledes at de lader sig gruppere efter Landsdele og dog tilsammen danner en Helhed, som kan minde om en gammel Landsby.

Skønt der endnu er saa langt til Vejs Ende, og skønt der mangler saa mange af vore ejendommelige lokale Bygningstyper, har det dog atter en Gang vist sig, at Frilandsmuseet

Fig. 4. Milepæl fra Geelsbakke ved Holte.

formaar at vække udenlandske Fagmænds Opmærksomhed. Da den britiske Museums-Association i Sommeren 1923 besøgte København, var der flere af vore engelske Gæster, som ikke nøjedes med den officielle Visit i Lyngby, men gentog deres Besøg og lagde Planer om at oprette et lignende Frilandsmuseum i England, hvor Samlinger af denne Art hidtil ikke har været kendte.

Ligesom Museet ved det første nordiske Folkelivsforsker-møde i Stockholm 1920 var repræsenteret af Inspektør Olrik, har det paa det andet Møde af samme Art i Helsingfors 1922 ladet sig repræsentere af Underinspektør Frk. Mygdal. Underinspektør Uldall deltog i Nordisk Arkæologmøde i Stockholm 1922, Inspektør Olrik og Frk. Mygdal i Skandinavisk Museumsforbunds Møde i Gøteborg 1923.

Til Nordiska Museets 50 Aars Jubilæum 1923 har Museet ladet Underinspektør, Arkitekt Zangenberg udarbejde en kalligraferet Adresse, der overrakte af Inspektør Olrik.

SAMLINGERNES TILVÆKST¹⁾.

Den første Gruppe i Museets trykte Katalog, »*Folketro og Folkeskikke*«, hvis Tilvækst efter Sagens Natur kun kan være sparsom, har faaet en ganske ejendommelig Forøgelse, en røget Skinke og et Faarelaar, skænkede af Bestyrer A. Jensen paa Herregaarden Lerbæk, hvor de fra gammel Tid hang paa Loftet; ifølge gammel Overtro, som kendes fra andre vendsyssel'ske Herregaarde, værnede saadanne Ting Husets Ejer mod Ulykke.

Til Katalogets anden Gruppe »*Bylaget*«, som næsten endnu sjældnere forøges, er erhværvet et messingbeslaaet Byhorn fra Gundsømagle med graveret Aarstal 1738. Til *Lavssamlingen* er købt et kalligraferet Gartnersvendebrev fra 1763 og et Glaskrus fra 1773 med Indskriften: »Vivat das löbl. Handwerck der Töpffer Meister«, medens en Tinkande fra 1785 med en graveret Pistol, rimeligvis fra et Bøsemagerlav, er en testamentarisk Gave fra Vinhandler Mummy (ved Kunstindustri-

¹⁾ Jfr. Jørgen Olrik, Dansk Folkemuseums Nyerhvervelser, III. Tid. ²¹/₁ 1923.

museet). Samlingen vedrørende *Myndigheder og Kommuner* har modtaget en Række Gaver fra Hærens Rustkammer og Inventariedepot, først og fremmest en Serie »Kortgeværer« og Esponton'er fra 18. Aarh., benyttede i Hæren og i Københavns Borgervæbning som

Fig. 5. Gravkors fra Gjørlev i Vestsjælland.
(Dækbrædderne er fornyede.)

Underofficérs- og Officerstegn, en Landkadetkaarde med Fæste af københavnsk Prøvesølv (1838) samt en Portechaise, en Sygebaare m. m. Ved Køb er erhvervet et Sølvjagtskilt fra Tølløse med det Zeuthen'ke Vaaben og Aarstallet 1792 samt en Politihaand med Christian 7's Navnetræk, stammende fra Kallund-

borg By og særlig ejendommelig derved, at Haandstillingen er den bekendte Gestus Fica, som værner mod det onde Øje.

Af *kirkelige Genstande* er indkommet et Smedejærnsmonument fra Lille Lyngby i Nordsjælland (Gave fra Kirkeværgerne), og fra Gjørlev Kirke (Løve Herred) er afgivet et ejendommeligt Gravkors af Træ, med en naivt udskaaret Krucifiksfigur og med Indskriften: »Aar 1712 hafver Albret Wettegren oc hans Kerreste Darte Peeters Dater Holm ladet dette Werck bekast ofver deres salig Søn«, vistnok en af de sidste bevarede Repræsentanter for en nu ellers herhjemme forsvunden Type af Gravminder (Fig. 5). Mere privat Karakter har et efter Sigende fra Als stammende, glasseret Leraf til Hjemmedaab fra 1710, med en tysk Indskrift og Billede af en Daabscene, samt et Par sølvbeslaaede Salmebogsbind fra Sønderjylland, det ene gennembrudt og graveret med barokt Akantusværk fra Tiden c. 1700 og stemplet af en Mester P. H. i Tønder, det andet med Filigran fra 19. Aarh. og Ejernavn fra Warnitz (c: Varnæs i Sundeved). Blandt flere Kristentøjer stammer et (med Aarstallet 1840) fra Sundbyvester paa Amager. Det svarer ganske til Afbildningen paa Rieters Stik af en Kone fra Taarnby bærende et Barn til Daaben (c. 1803).

Mellem indkomne *Bygningsdele* kan særligt fremhæves de Genstande, som Museet ved sin Undersøgelse af Bindingsværksbygningen i Pilestræde Nr. 10 opnaaede Ejeren, Firmaet Crome & Goldschmidts, Tilladelse til at udtage af det gamle Hus. Medens det ældste af dette Inventar, en Samling malede Vægbrædder fra Midten af 17. Aarh. og en Del Gobelinsfragmenter, er afgivet til Nationalmuseets 2. Afd., har Folkemuseet beholdt Panelværk af en Stue fra Tiden henimod Aar 1800 samt Bygningens Gaarddør, et enkelt Snedkerarbejde i Empirestil, hvori der var indsat en Egetræs Dørhammer med barokt Snitværk fra sidste Halvdel af 17. Aarh., forestillende et Hjærte med tre Roser, holdt af svævende, buttede Engle, et karakterfuldt Snitværk, hvis Erhvervelse kun muliggjordes ved velvillig Imødekommehed fra Malerinden, Frk. Maria Thymann, som paa Forhaand havde Ret til at udtage dette Stykke. Ligeledes som

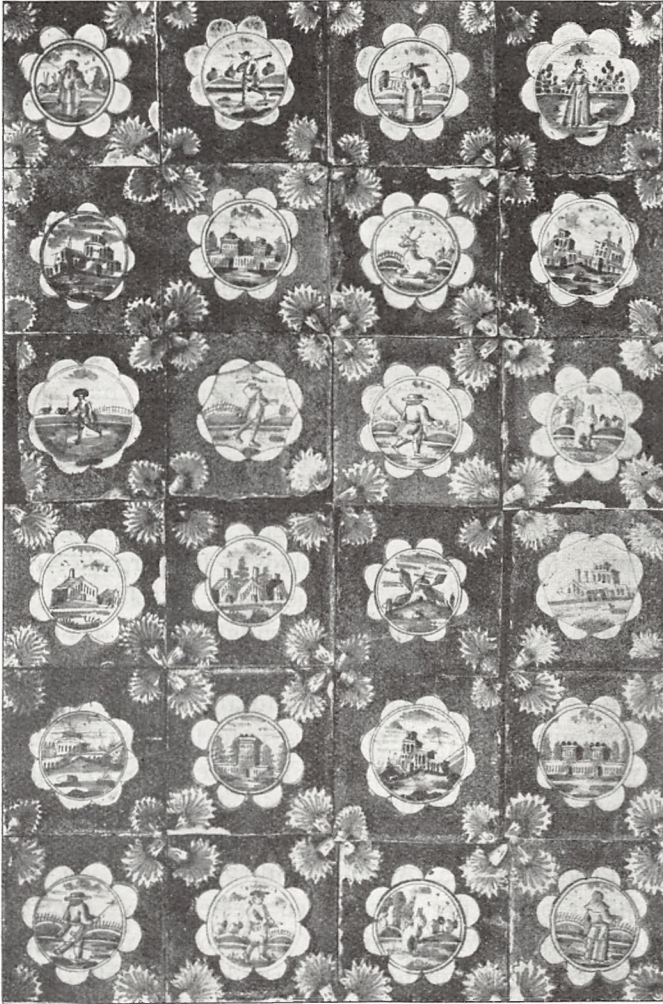

Fig. 6. Blaa- og mangandekorerede Fajencefliser
fra Borgergade 79.

Gave, fra Fru Magda Hyrup-Petersen, er modtaget en anden københavnsk Bygningstavle, et Sandstensskilt fra Dronningens Tværgade Nr. 33, dekoreret med Handelsinsignier og paa en

Varepakke Aarstallet 1794 samt Navnebogstaverne D. C. F., henvisende til Husets Bygherre, Urtekræmmer Didrich Funch. Fra Købstæderne er kun erhvervet et Gadedørsvindue med Lygte i Rokokostil, stammende fra Skippergade i Aabenraa.

Samlingen af *Ovne* er suppleret ved Indkøb af forskellige Støbejernsplader, et Par Ovndøre (den ene fra 1748) samt ved Erhvervelse af enkelte hele Jernovne, deriblandt en paa Harzen støbt Bilæggerovn fra 1728 med Relief af Salomons Dom, stammende fra Ellum v. Løgumkloster (Tønder A.), og en cylindrisk Senempire-Ovn, støbt i Rasmussens Jernstøberi i København og skænket af Vexellererfirmaet Strandgaard, Kjer og Nannestad, Højbroplads 15. Bestyrer A. Jensen, Lerbæk, har skænket et Par gulglaserede Lerkakler af en formentlig Christiansfelder-Kakkelovn; disse er endnu ikke repræsenterede i Folkemuseet ved noget fuldstændigt Exemplar. Større keramisk Interesse har imidlertid en anden Erhvervelse, en Samling paa over 300 Vægfliser fra en Kakkelovnsplads i Borgergade Nr. 79, København, som er skænkede af Ingeniør C. E. Jensen. Godt og vel hundrede af disse Fliser er hvidglaserede og blaamalede Tegels med Landskabsmalerier, medens Resten, der foruden Blaamaling har manganfarvet Bundfarve (Fig. 6), stemmer baade i Malemaade, i Farverne og i de landskabelige Dekorationer overens med Fajencer fra Fabrikken i St. Kongensgade; især de fremstillede Bygninger, hvorimellem der paa en enkelt Flise forekommer en Fabrik, viser store Ligheder med de hjemlige Produkter fra Aarene omkring 1735, og i samme Retning peger ogsaa fire Fliser med Rester af et, oprindelig af sex Stykker dannet Monogramfelt med to nu ulæselige Navnetræk, omgivet af et Mønster af blaarandede, violette Felter samt en Bort med piggede Spiralslyng, Detailler, som er karakteristiske for københavnske Fajencer¹⁾.

Borgerlige *Møbler* er ikke købte i saa stort Tal som i de foregaaende Aar, og de betydeligere Erhvervelser tilhører for en stor Del Baroktiden og repræsenterer dennes jævne Bo-

¹⁾ Sml. Kai Uldall: Danske Fajancefliser, i Fra Arkiv og Museum 2. R. I B. 9. H.

have. Dette gælder saaledes et fynsk Klapbord af Eg og en Himmelseng af Eg, med snoede Sengestolper samt udskaaret Navnetræk og Aarstal: M T D L ANNO 1728, der skal stamme

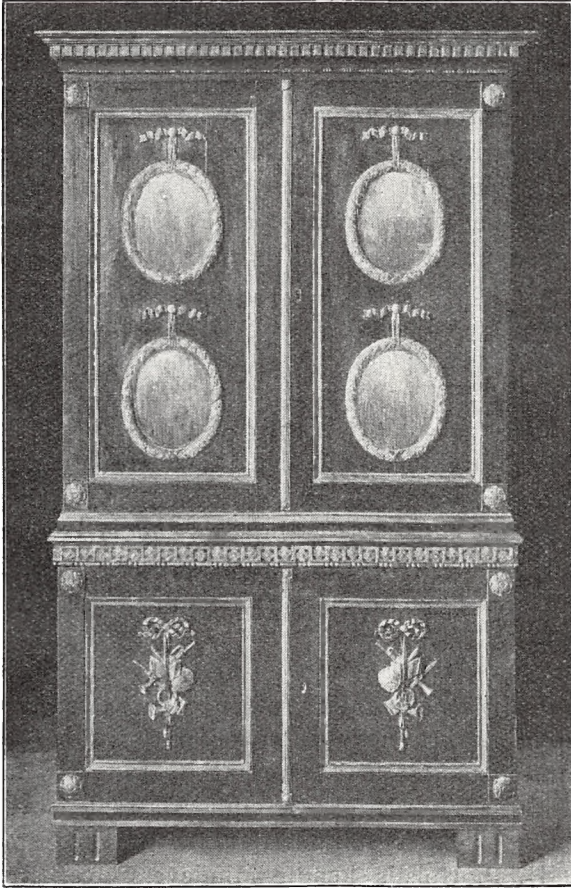

Fig. 7. Malet Skab i Louis XVI's Stil.

fra Herregaarden Kaas i Salling og ialfald er et typisk Exempel paa de gammeldags Traditioner i Holbergtidens jyske Møbelhaandværk. En Fyrretræsvugge fra Allinge er skænket af Fru Jessen, København. Ikke meget yngre, men af mere nymodens

Stilpræg er dels et fra Als stammende Sølvtojsskab paa Fod, i hvis Elmetræsfinering der er indlagt Rosetter midt paa Dørene, dels et Chatol fra Barsmark ved Aabenraa, af Eg, med Rosetter og Stjerner samt paa Klappen et Spejlmonogram holdt af svævende Engle, alt indlagt af sort og gult Træ, og denne ved Midten af 18. Aarh. saa yndede Indlægningsteknik er desuden repræsenteret ved et Syskrin, der bærer det usædvanligt sene Aarstal 1775. Rigere Rokoko-Ornamentik har et lille udskaaret Spejl fra Brædstrup, som har bevaret sin oprindelige Forgyldning, samt et Spejl fra Munkebo paa Fyn, hvis blyindfattede Glasramme dækker over Malerier paa Papir, som synes at efterligne manganmalet Fajence. Fra Aarhundredets Midte stammer ogsaa et noget medtaget Møbel (Kommode med skabsformet Overdel), dekoreret i efterlignet kinesisk Lakarbejde (Guld paa rød Grund); dets Hjemsted er Barsmark ved Aabenraa. Nyklassicismen er især repræsenteret ved et Skab med forgyldt Snitværk i Louis XVI Stil (Fig. 7), et Par Urhuse, det ene med Lakdekorationer i kinesisk Maner, det andet med Birketræsfinering, et Taffelur af Mahogni og en Senempire-Skammel i Form af en lille Sofa. Af Fabrikant Zander, København, er bl. a. skænket en Kontorstol af Mahogni fra Tiden ned imod 1840—50, af Kaptajn A. Norgaard, København, en broderet Klokkestræng (c. 1850).

Mellem forskellige *Malerier og Skilderier* er erhvervet flere Portrætter af kostumehistorisk Interesse. Et Mandsportræt fra 1670 forestiller sikkert en københavnsk Prokurator Niels Michelsen. I Antikvitetshandelen er erhvervet to farvelagte Gipsrelieffer af Christian VII og Caroline Mathilde. Af Kemigraf Poul Madsen er skænket et Skilderi i Relieftryk med Frederik VI's Portræt og H. P. Holst's kendte Mindevers over Kongen. Af Kaptajn Norgaard er skænket et patriotisk Skilderi fra Tiden 1848—50; af Rebslager Jensen, Svendborg, tre kobberstukne og kolorerede Prospekter, det ene af Avgustenburg paa Als.

Langt mere end Møblerne gør *Sølvarbejderne* sig gældende mellem Museets Forøgelse.

De stateligste Sølvtojsstykker i velhavende Borger- og Bonde-

hjem i Tiden ved Aar 1700, før Kaffe og Te rigtigt kom paa Mode, var utvivlsomt de store Sølvkander i Barokstil, som endnu for en Menneskealder siden hyppigt kunde findes rundt om i Bøndergaardene, især i Østjylland, og som dengang atter og atter forekom i Antikvitetshandelen. Men desværre kunde Museet paa Grund af sine smaa Pengemidler aldrig faa Raad til at erhverve en eneste Sølvkande af denne Art, medens det endnu var Tid; en Lavskande har længe været ene i Folke-

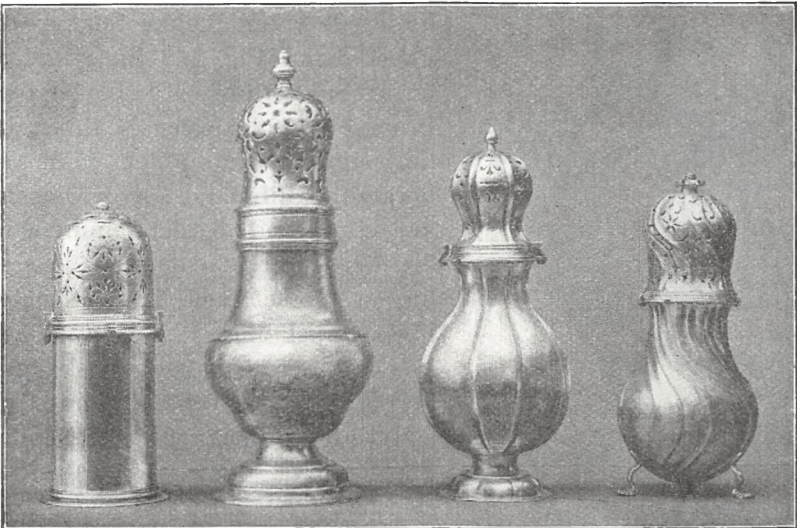

Fig. 8. Fire Sølvsukkerbøsser, 1722—1779.

museet om at repræsentere denne Type, hvoraf der kun opbevares et enkelt større Exemplar i Nationalmuseets anden Afdeling. I de senere Aar er disse Kander baade blevne sjældne og kostbare, og det maa siges at være et Held, at det nu er lykkedes til en overkommelig Pris at erhverve et typisk Exemplar af god jydsk Oprindelse. Kanden, der bærer Aarstallet 1722 og er dekoreret med drevne Senbarokornamenter paa Laaget og ved Kuglefødderne, har ifølge de graverede Navnetræk tilhørt Sognepræsten i Feldballe Niels Galten og hans Hustru Margrete Bering, og Stemplerne viser, at den er forarbejdet af

Aalborgmesteren T. Pop. Hører den end ikke til de største og bedste i sin Art, har man i det mindste Lov til at haabe, at den kan faa Efterfølgere.

Fra samme Stilperiode som Sølvkanden stammer et Bæger med tre Kuglefødder og drevne Akantusranker fra 1699, ligeledes et aalborgensisk Arbejde, med Mikkell Jensens Mesterstempel. En instruktiv Illustration til Stiludviklingen i Sølvsmed-

Fig. 9. Kaffemaskine af Sølv, 1798.

haandværket gennem det 18. Aarhundrede er en Række Sukker- og Peberbøsser (Fig. 8). En cylinderformet Sukkerbøsse af københavnsk Prøvesølv 1722 (Mester: M. C. Kirchof) tilhører endnu den enkle og borgerlige Stilnuance, hvori Barokken ebbede ud, og det samme gælder en omtrent samtidig, pæreformet Bøsse med Kiels Nældebladstempel (Mester: HCH). »Fladknækket« er en københavnsk Sukkerbøsse fra 1750 (Sivert Thorstensøn), vredet-knækket en lignende, noget yngre Bøsse fra Aabenraa (Mester: CN). En Tedaase bærer københavnsk Stempel 1761 (A. F. Holling), en Kaffekande Aalborgmesteren Jens Kjeldsen Sommerfeldts Mærke¹⁾.

Iøvrigt tilhører det erhvervede Sølvtøj for største Delen den nyklassiske Stilperiode, dels fordi Museet vedblivende arbejder paa at komplettere sine tidligere saa mangelfulde Samlinger fra denne Tid, dels fordi der har frembudt sig gunstige Lejligheder til Indkøb særligt af det enkle, men smukke og fint formede Sølvtøj, som under engelsk Paa-virkning var moderne omkring Aarhundredskiftet 1800. Den ældre, franske Nyklassicisme (Louis-XVI-Stilen i snævrere For-

¹⁾ Afb. i Ill. Tid. 21/1 1923.

stand) repræsenteres af en Sukkerskaal, der er hamret af et ældre Arbejde og derfor bærer et københavnsk Stempel fra 1722, skønt den først er tilvirket i 80'erne, samt et Hovedvandsæg (København 1794, Peter Hansen). Den stateligste Erhvervelse af den angliciserende Retning er en Kaffemaskine fra 1798 (København, Oldermænd Andreas Holm) med graverede Navnetræk »Til Erindring« fra 1814 (Fig. 9). Hertil slutter sig et Par Sølvstager (København 1790, Mester: Andreas Røymand), tre Tekander (den ene København 1803, Mester: Christian Hosøe), en Kaffekande (1818, med et dansk Provinsstempel, Helsingør eller Nykøbing F.), to Sukkerspande, den ene af københavnsk Prøvesølv (179?, B. J. Schnee), den anden af Provinsarbejde (Horsens 1805, Nicolai Brandt), en Sukkerdaase (København 1797, F. Ekstrøm¹), en Kanelbøsse (København 1805, Claus Bruun Alberts), en Flødeske med C. F. Classens Navnetræk 1811 samt nogle Fiske- og Kageskeer, Sukkertænger m. m. Blandt andre Spiseredskaber af Sølv kan fremhæves et »Mundbestik« med Kniv og Gaffel, vistnok Nürnbergerarbejde fra c. 1725.

Næsten righoldigere end Sølvagerne staar mellem Nyerhvervelserne Arbejderne i *Ler*, *Fajence* og *Porcelæn*, og bortset fra et Par Stykker tysk Stentøj og et enkelt blaamalet Frankfurter Fajencefad fra Slutn. af 17. Aarh., stammende fra Randerseggen, er det ogsaa paa dette Omraade den hjemlige Kunstindustri, der først og fremmest fængsler Interessen. Det er allerede nævnt, at de fra Borgergade stammende Vægfliser yder et Bidrag til Belysning af Fabrikken i St. Kongensgade. Nok saa mærkeligt er dog et Arbejde, som erhvervedes paa Auktion efter en københavnsk Privatsamler, og som synes at være tilvirket i Hofnagels Fajencefabrik paa Østerbro. Den lille hvidglaserede Portrætbuste af Kong Frederik V (Fig. 10), hvis Type efterligner de store Buster af Saly, Mesteren for Rytterstatuen paa Amalienborg, er signeret med Bogstaverne J: H:, sikkert Fajencemaleren J. Hassrisz. Paa en Museet tilhørende Terrin findes ganske samme Signatur sammen med Bogstaverne Ø: B: F, o: Øster Bro Fabrik (sml. Thor Kielland i Festskriftet

¹) Begge de sidstnævnte Arbejder afb. i Ill. Tid. ²¹/1 1923.

til Johan Bøgh, Kristiania 1918). Fra Kastrup-Fabrikken stammer, foruden et Par usignerede, muffelmalede Blomsterholdere og et Par beslægtede Potpourrikrukker, ligeledes uden Signatur¹⁾, en broget dekoreret Potpourrivase, modelleret i livfuld

Fig. 10. Fajencebuste af Frederik V.

Rokokostil; selvom Glasuren er delvis afskallet, er Fortlings Signaturbogstav F bevaret. Ogsaa fra de slesvigske og holstenske Fabrikker er der erhvervet flere, dels signerede, dels usignerede Arbejder, saaledes bl. a. en stor Tebordsplade, en Potpourrikrukke, et Kurvefad og en Smørkande fra Slesvig, et Fad og en Tallerken fra Stockelsdorff, en Tepotte samt et Par Stager fra Rendsborg og en som Satyrhoved formet Flødekande fra Kellinghusen. Særdeles fyldigt oplyst er et Drikkekrus af Gudumlundfajence, som er en Gave fra Byretsfuldmægtig, Cand. jur. Chr. Petresch Christensen, med Blomsterdekoration, Navnetræk og Aarstallet 1811. Under Bunden er indstemplet: 2, et Mærke, der ikke tillod nogen sikker Bestemmelse af Fabrikationsstedet, hvis Giveren ikke havde kunnet oplyse, at Drikkekarret er tilvirket til Møllefæster Niels Nielsen Guldager i

Rokokostil; selvom Glasuren er delvis afskallet, er Fortlings Signaturbogstav F bevaret. Ogsaa fra de slesvigske og holstenske Fabrikker er der erhvervet flere, dels signerede, dels usignerede Arbejder, saaledes bl. a. en stor Tebordsplade, en Potpourrikrukke, et Kurvefad og en Smørkande fra Slesvig, et Fad og en Tallerken fra Stockelsdorff, en Tepotte samt et Par Stager fra Rendsborg og en som Satyrhoved formet Flødekande fra Kellinghusen. Særdeles fyldigt oplyst er et Drikkekrus af Gudumlundfajence, som er en Gave fra Byretsfuldmægtig, Cand. jur. Chr. Petresch Christensen, med Blomster-

¹⁾ Afb. i Ill. Tid. ²¹/1 1923.

Ris Mølle (Bælum S., Hindsted H., Aalborg A.) i Anledning af hans Bryllup med Maren Madsdatter, og at det, sammen med et tilsvarende Krus til Bruden, blev bestilt paa Gudumlund, hvor der skal være forarbejdet ikke faa Brudekrus til Himmerlands Bønder. Fra Gudumlund stammer ogsaa en signeret Tallerken med Aars-tallet 1813, og muligvis ogsaa en Tallerken med Indskriften »H Ch B — født i Rønne — 1804«, men da Aars-tallet 1804 be-tegner Fødselsaar¹⁾ og ikke Tilvirkningstiden, er det dog sand-synligere, at Tallerkenen kommer fra den lille, 1814 grundlagte Fabrik paa Øland. Blomsterdekorationen minder ganske om Fajencer, som Museet tidligere har erhvervet paa selve Lim-fjordsøen, og Randornamenterne svarer nøje til et signeret Skrivetøj fra 1819. Et lignende Skrivetøj med Aars-tallet 1820 er købt i københavnsk Antikvitethandel. — Ogsaa paa endnu yngre dansk Keramik har Museet begyndt at skaffe sig Prøver, naar Lejlighed gives, dels fra de bornholmske Fabrikker, dels fra Ipsens Terrakottafabrik.

Af engelske Fajencer fra Tiden ved Aar 1800 er bl. a. erhvervet en Tallerken fra Davenport, hvis Dekoration har tjent som Forbillede for bornholmske Fajencer, en Kaffekande med Aars-tallet 1786 og et Par Kopper med trykt Portræt af Kong Frederik 6. Kopper med trykte københavnske Prospekter er skænkede af Guldsmed Amandus Petersen, medens en Fajence-gruppe, forestillende en Ko, der malkes, er en Gave fra Husejer N. Christensen, Klovtofte; den havde i mange Aar været anvendt som Sparebøsse.

Af københavnske Porcelæner er købt enkelte Stykker fra den kgl. Fabriks ældste Periode, dels tre grøn- og mangan-dekorerede Tallerkener, dels et Fad og en Urtepotte med Va-rianter af Musselmønstre samt en stor blaadekoreret Terrin. Fra Tiden c. 1800—10 stammer en med brogede Buketter og Strøblomster dekoreret, cylinderformet Kaffekande med tilsvarende Kopper. Desuden er erhvervet forskellige yngre

¹⁾ Fajencemester Eskild Bech's Søn, Hans Chr. B., blev født i Rønne 1804. Bech var knyttet til Fabrikken paa Gudumlund og grundlagde selv 1814 den lille Fabrik paa Øland.

Genstande baade fra den kgl. Porcelænsfabrik og fra Bing & Grøndahl. Af udenlandsk, evropæisk Porcelæn er som testamentarisk Gave efter Frk. Agnete Irminger, Klosterdame paa Støvringgaard, modtaget fem Par franske Kopper, samt et Par store do. som Gave fra fhv. Forstanderinde Frk. Thora Fiedler, København. Mellem det ostindiske Porcelæn fortjener særligt at fremhæves en af samme skænket Frugtkurv, under hvis Bund er malet det grevelige Moltke'ske Vaaben, og som sikkert har tilhørt Grev Adam Gottlob M. til Bregentved († 1792). Endvidere kan nævnes to Tallerkener med Billeder af Reformert Kirke, der har hørt til et Stel, som den reformerte Menigheds Præst, Jean Lebrecht Stubenrauch, lod udføre til Erindring om den oldenborgske Kongestammes 300 Aars Jubilæum 1748. — Af broget Kanton-Emaille fra 18. Aarh. er en Tekedel paa Trefod.

For den her i Aarsoversigterne fulgte, kunstindustrielle Gruppering bør det imidlertid ikke glemmes, at Folkemuseet ikke som Kunstindustrimuseet samler efter æstetiske Synspunkter, men i første Række følger kulturhistoriske Principper. Selv om beslægtede Genstande er repræsenterede baade i Kunstindustrimuseet og i Folkemuseet, viser det sig da ogsaa, at de to Museer netop paa Grund af deres vidt forskellige Opgaver kan samarbejde i bedste Forstaaelse. Dette har bl. a. givet sig Udtryk i, at Direktør Emil Hannover kort før sin Død overlod Folkemuseet en ikke ringe Del (c. 50 Numre) af den Samling, Kunstindustrimuseet modtog som testamentarisk Gave efter Vinhandler F. Mummy (Kunstindustrimuseets Aarsberetning 1922, S. 73 f.). Adskillige af de nysnævnte Genstande af Sølv, Fajence og Porcelæn hidrører fra denne Gave, som iøvrigt især har tilført Museet Brugsgenstande af uædelt Metal.

Fra mange andre Sider har Museets kulturhistoriske Serier modtaget Forøgelse. Baade Køb og Gaver er saa talrige, at det vilde være uoverkommeligt at opregne dem alle.

Blandt *Bord- og Køkkensager* kan fremhæves flere karakteristiske Temaskiner af Kobber og Messing, især fra Tiden c. 1800 og senere. Blandt andre Metalsager kan nævnes en

»Ildkike« (til Gløder) af Messing og en Sengevarmer af Messing med gennembrudt og graveret Laag i Barok (c. 1650—75)¹⁾, samt en Madklokke fra 1790, der ifølge Indskriften stammer fra Avnbølgaard i Sundeved.

Blandt *Belysningsgenstande* maa nævnes en Glaslampe med Prismer fra 18. Aarh.'s Slutning samt forskellige Gaver fra

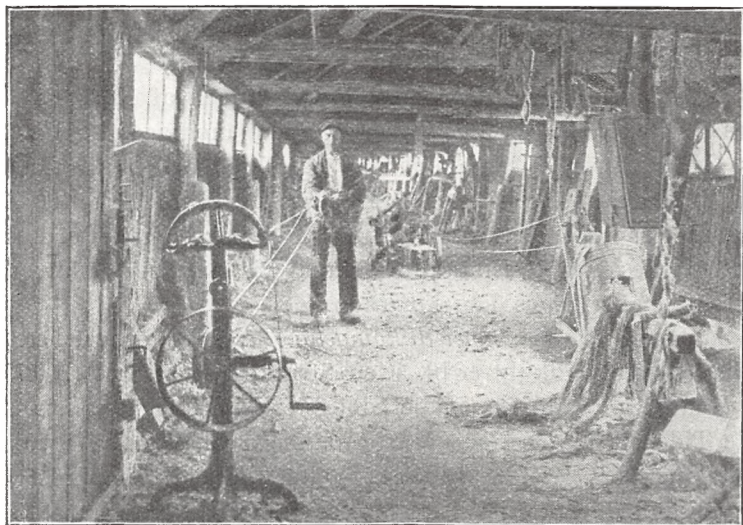

Fig. 11. Reberbanen i Svendborg.

Teaterdirektør Jørgen Jensen, Fuldmægtig Øst (Sundholm), Kancelliraad Poulsen, Kaptajn A. Norgaard og Hr. C. F. Petersen.

Samlingen af *Haandværksredskaber* har modtaget en meget smuk Gave, en fuldstændig Model af et Rokkedrejerværksted, som er skænket af Maler Frants Olsen, Skodsborg, og som forestiller det Værksted, Giverens Fader 1866 indrettede i Hustrup ved Køge, og til denne Serie er desuden skænket en Maskine til Hatteafstrygning (Gave fra Hattemagermester Fog, Firmaet Petitgas), ligesom der især fra Landet er erhvervet forskelligt Værktøj. Rehslagermester Jensen har skænket Værktøjet og Maskinerne fra sin nu nedlagte Reberbane i Svendborg.

¹⁾ Afb. i Ill. Tid. ²¹/₁ 1923.

Der findes Værktøj fra Tiden op mod 1800, og den meget anseelige Samling giver et Indblik i Redskabernes Udvikling gennem 19. Aarh. En Reberbane vil saaledes med Tiden kunne opstilles i Frilandsmuseet (Fig. 11).

Samlingen vedr. Tobakkens Historie er bl. a. forøget med forskellige Klichéer til Tobakskarduser fra Slutn. af 18. Aarh. samt Pibehoveder; en Pibe med Fremstilling af Kejser Napoleons Møde med Kejser Alexander I af Rusland er skænket af Hr. J. F. Dessauer, København.

Legetøjssamlingen, der ligesom Samlingen af Kort og Spil synes at vække Publikums Interesse, har modtaget særligt talrige Gaver, især af Smaafajencer og Kobbersager til Dukkebrug¹). En Samling syede, skindbeklædte Bolde fra 18. Aarhundrede er modtaget fra Aarhus Domkirke, hvor et større Antal fandtes bag et Epitafium; rimeligvis hidrører Boldene fra Latinskolepeblingenes Leg i Kirken.

Samlingen af *Redskaber til kvindelig Husflid* er forøget ved forskellige Gaver; indkøbt er bl. a. en Strikkekrog af Sølv (c. 1775).

Maaske den største og betydeligste Tilvækst i det her skildrede Tidsrum er kommet *Tekstilsamlingen* tilgode, og hvad de højere Stænders Dragter angaar, skyldes dette ikke mindst den Omstændighed, at Museet ved Afløsningen af Stamhuset Taa-singe og takket være en særlig Bevilling har kunnet erhverve den betydelige Samling af gamle Dragter og Dragtdele, som opbevaredes paa Valdemarsslot og har været baaret af Slægten Juel. De ældste af disse Tekstiler, fra Tiden omkring 1700, er dels et Kaardegehæng af rødt Fløjl med Guldtraadsbroderi, dels et Ridetæppe (saakaldet »Valrap«, Fig. 12) og to Par Pistolhylstre af rigt, blomsterbroderet rødt Fløjl, dels et Par Klædningsstykker til Damer. En Mantille af sort Silkegaze med brocherede Strøbuketter i Guld, med Falbelader og nedhængende Stykker foran af hvidt Silke med brogede og guldbroderede Blomster og Guldkniplinger, tilhører Moden fra 1690'erne, da Ludvig XIV's Hof omformede den

¹) Sml. Jørgen Olrik: Gammelt Legetøj i Dansk Folkemuseum, i Illustr. Tidende ²⁴/₁₂ 1922.

spanske Mantille til »Écharpe«, som Prinsesser og Hertuginde bar af Gaze, Guld- eller Sølvtraads-Net. Fra Tiden c. 1740 stammer en Damekjole af grønt, guldbrocheret Silke, bestaaende af Skørt og Simarre (d. v. s. Liv med Slæb), et pragtfuldt Kostume, der er karakteristisk for Mad. de Pompadours Tid. Fra Slutningen af 18. Aarh. hidrører en Serie smukt silkebroderede Mandsklæder: tre Kjoler, et Par hvide Knæbenklæder og ikke

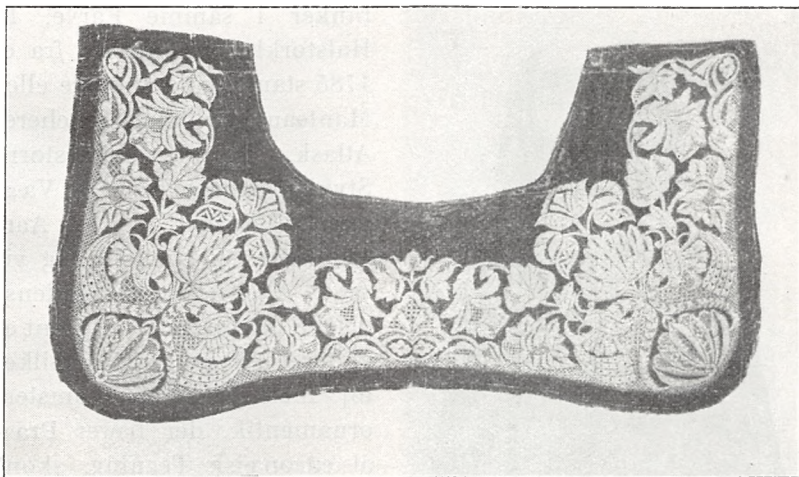

Fig. 12. »Valrap«, c. 1700. Valdemarsslot, Taasinge.

mindre end ti Veste; fra Tiden henimod 1850 et Par Damedragter.

Paa lignende Maade som fra Valdemarsslot er der fra Hvedholm erhvervet to Damekjoler af hvidt, broget broderet Moll fra 1790'erne, et fileret Langsjal af grøn Silke samt enkelte mindre Dragtdele. Men foruden disse særlige Erhvervelser, der ikke mindst har Betydning ved at tilføre Kostumesamlingen Pragtstykker fra Tiden før 1750, har Museet ogsaa haft den Glæde at modtage værdifulde Gaver. Saaledes har Lensgrevinde Petersdorff skænket en værdifuld Samling Tekstiler, stammende fra Grevskabet Roepstorff (Einsidelsborg): En Manddragt fra Slutningen af 1770'erne, af lilla, smaaplettet

Fløj; fire Mandsveste, de tre fra 18. Aarhundredes Slutning, hvoriblandt særlig maa fremhæves en Giletvest af elfbenfarvet Silketøj med indvævet, kniplingsagtigt Mønster af opskaaret og uopskaaret Fløj og med kulørt Silkebroderi og facetterede Krystalstene; en Damekjole fra Tiden c. 1850, syet af perlefarvet, kinesisk Silkesatin og overbroderet med Blomster-ranker i samme Farve, to Halstørklæder samt en fra c. 1785 stammende Simarre eller Manteau af blomsterbrocheret Atlask. Desuden flere større Stykker kanevasbroderet Væg-tapet, tilvirket i 18. Aarhundredes Begyndelse og visende Allegorier paa Verdensdelene og Aarstiderne, samt et vatteret Tæppe af hvidt Silketøj med broderet Blomsterornamentik, der bærer Præg af europæisk Tegning, skønt Arbejdet maa være udført i Kina i 18. Aarh. Mellem disse Gaver fandtes ogsaa en Pungeparyk af Menneskehaar med Hestehaarsallonge, en kærkommen Forøgelse for Museets Samlinger, der hidtil har maattet lade sig nøje med en fra Kunstammeret stammende Paryk af Glastraade. — Meget smuk er en af Frk. Ebba Oksen skænket Damekjole med Simarre og Ramager af Blondeslyng, alt syet af blaarødt Silketøj med indvævede Strøbuketter og tilhørende Tiden c. 1778 (Fig. 13). En Del mandlige Klædningsstykker fra Tiden c. 1800, et Par

Fig. 13. Damekjole (c. 1778) af blaarød Silke med Strøbuketter.

smuk er en af Frk. Ebba Oksen skænket Damekjole med Simarre og Ramager af Blondeslyng, alt syet af blaarødt Silketøj med indvævede Strøbuketter og tilhørende Tiden c. 1778 (Fig. 13). En Del mandlige Klædningsstykker fra Tiden c. 1800, et Par

Veste, to Par hvide Hjorteskins-Knæbenklæder og en Nathue er skænkede af Arvingerne efter Etatsraad, Arkitekt H. B. Storch, to Veste fra Aarene 1825—50 af Fru Gerda Gerding og af Købmand Andreas Clemmensen, Kjellerup, Dele af en Livjægeruniform af Skovrider Bølling, Millinge, og broderede Seler af Landsarkivar G. L. Wad, Odense, og Fabrikant J. F. Dessauer. Adskillige af disse Gaver ledsagedes af Oplysninger om, hvornaar og af hvem Klædningsstykkerne har været baarne. Ved Køb er erhvervet et trekantet Tørklæde af Ananastrevler, efter Overleveringen broderet af en Neger i Vestindien c. 1825—50¹⁾.

Medens disse talrige og værdifulde Forøgelser paa væsentlige Punkter har kompletteret Samlingen af ældre Dragter, har den i forrige Aarsberetning fremsatte Udtalelse om, at Museet gerne modtog yngre Dragter, ligeledes baaret rig Frugt. Frk. Brackenhøfd har skænket det en hvid Mols Balkjole fra Tiden c. 1870, Fru Dr. phil. Lis Jacobsen har skænket sin Moders Brudedragt fra 1881, og Arvingerne efter Enkefru Emma Rubin, Professor Edgar Rubin og Cand. phil. Herbert Rubin, har som Gave overdraget Museet fem Damedragter samt andre Klædningsstykker (hvoriblandt tre Hatte) fra Tiden c. 1880—1910, som er udmærkede Prøver paa denne Tidsalders Moder.

Mellem andre Tekstiler kan fremhæves to hollandske Damaskservietter fra Tiden c. 1650, der er tilbyttede fra Professor Jan Six, Amsterdam, og hvis Mønster har særlig Interesse, fordi Figurerne, Pyramus og Thisbe, sikkert har tjent som Forbillede for slesvigske Rylagen. Af Navneklude («Læreklude») er adskillige modtagne som Gaver, bl. a. fra Toldvagtimester Conradsen, København, Fru Neuhaus, København, Kaptajn Norgaard, København, Fru Karen Lisberg-Jensen, København.

Yderligere er erhvervet en Krusemaskine (c. 1750) til at kruse Hovedlin og anden Kniplingsbesætning med.

Allerede i det foregaaende er der nævnt adskillige Forøgelser til Belysning af *Bondekulturen*, men til Frilandsmuseets

¹⁾ Afb. i Ill. Tid. ²¹/₁ 1923.

Bygninger, Aggerhusets Indbo og de hidtil omtalte Smaasager følger sig endnu en Række andre Landbosager.

Af Bygningsdele fra Bøndergaarde kan der saaledes nævnes et Forbræt til en Dørhammer med Indskriften CSS VG (c: Christen Sørensen Vestergaard) 1793, der har siddet i Laden paa Vestergaard i Faartoft ved Thisted, samt en alsingsk Dørhammer fra 1776, hvis Ornamentik er en god Prøve paa

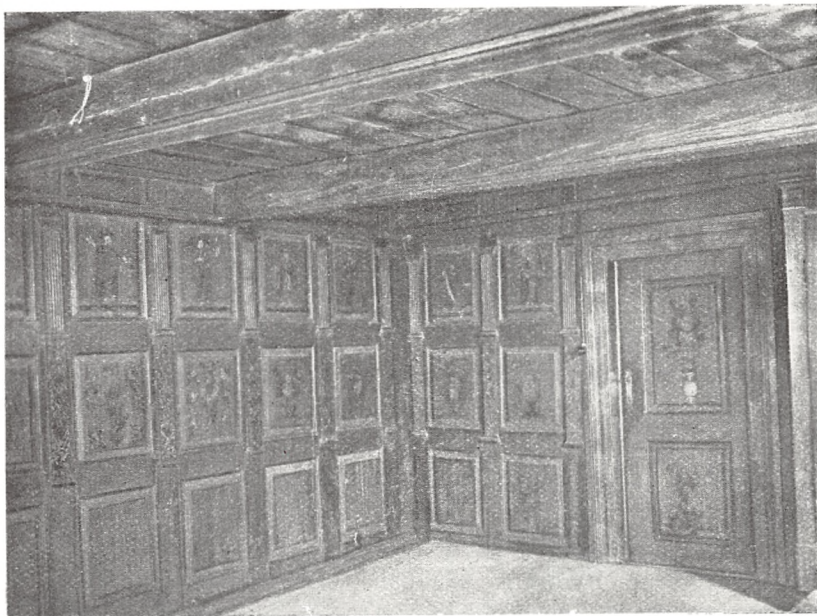

Fig. 14. Overstestuen fra Avedøre, for Flytningen.

den i Sønderjyllands velhavende Egne florerende Bonde-Rokoko. I denne Sammenhæng kan ogsaa omtales et malet Købmands- og Værtshusskilt, med Fremstilling af Flasker og Glas, Piber og Kommenskringle, stammende fra Jarlund i Medelby Sogn og skænket ved Museumsbestyrer Raben i Sønderborg. Den betydeligste Erhvervelse paa dette Omraade er dog en fuldstændig Øverstestue fra Avedøre ved Glostrup, bestaaende af Paneler, Vinduer og Døre, Bjælkeloft og Gulvbrædder (Fig. 14). Flydingspanelerne er paa Rammestykkerne prydede med røde

og marmorerede Pilastre, paa Felternes blaa Bund er der malet brogede Blomster og Figurer, dels de 12 Apostle, dels allegoriske Kvindeskikkelser: »Natur Loven, Justitia, For Tuna, Hobet, Kieligheden«. Baade Træværk og Maling er fra Tiden c. 1800. I Museets Samlinger har der vel fra gammel Tid været opstillet en panelet Øverstestue sammen med Hedebo-stuen, men denne Storstue stammer fra Nordsjælland, og den er ikke saa fuldstændig som den ny Erhvärelse, som desuden giver et Indblik i de saakaldte »Københavnsbønders« mere velhavende Hjem, hvis Beboere i kulturel og økonomisk Henseende drog Fordel af Hovedstadens Nærhed.

Foruden Stuerne fra Amager, Heden og Nordsjælland skulde der i det fremtidige Folkemuseum gärne være repræsenteret i det mindste endnu en sjællandsk Afart, en Røsnæsstue, og Museet har derfor benyttet en Lejlighed til at erhvärve et typisk, omend noget tarveligt, malet Røsnæsskab (fra Volle-rup). En blomstermalet Kiste fra Mørkøv ved Holbæk, med Aarstallet 1841, er en Gave fra Toldvagtimester H. L. Conradsen og har tilhørt Giverens Moder. Desuden er erhvärvet en Armstol fra Broby (Alsted H.) med Indskriften: I. B. D. 1851, en rokokomalet Egekiste med Fremstilling af Jonas og Havuhyret, dateret 1802, og en trekantet Hængehylde med Rokokosnitværk fra Hammelev (Haderslev A.). Fabrikant Zander, København, har bl. a. skænket en halmflettet Lænestol.

Af mindre Snitværker er der især erhvärvet Mangletræer, blandt hvilke ikke faa er af fynsk Oprindelse; et er signeret: ANNO 1783 — ER GORT AF SØREN TYGESEN. Særlig fornøjeligt er et fra Marstal stammende Mangletræ med Aarstallet 1769, hvis Haandtag er formet som en Havfrue, og hvorpaa der er udskaa-ret et Hvalfangerskib, en Grønlandshval, Harpun og Skibstømmer-værktøj. Fra Ærø stammer ogsaa et lille Hængeskab med Aarstallet 1702; fra Avnslev ved Nyborg et do. i almueagtig Empirestil.

Mellem landlige Pottemagerarbejder kan nævnes en Lerflaske med Aarstallet 1730, fundet i Jorden i Lyngby, et Fad fra Ærø fra 1734 og et Fad fra 1810 med Napoleons Billede, begge hørende til en Gruppe Lurfade med Glassur, der paa de syd-

fynske Øer endnu benævnes Stettinerfæde (fordi de er importerede over Stettin), men er tilvirkede helt nede i Schlesien og Lausitz.

Af Redskaber til Landbrug og Landhaandværk kan nævnes en Tækkenaal af Asketræ, skænket af Smed Hans Hansen Smidt i Stevning paa Als, og en »Spraadbjælke« til at »spraade« Husene op med, naar de var blevet skæve; den er skænket ved Maler Søren Knudsen, Glud, Bjerger H., Vejle A. Endvidere en Segl fra Ramsøllille (Københavns A.) og en Smørkærne fra Tersløse (Holbæk A.), skænket af Antikvitetshandler Møllerup, Roskilde.

En hel lille Samling Indbo, en Hjørnehylde, Lysestager, Husgeraad af Metal m. m., der overvejende stammer fra Kyndeløse i Voldborg Herred, er skænket af Hr. C. F. Petersen.

Den Indsamling af gamle *Folkedragter* og tilsvarende *Tekstiler*, som naturligt gaar Haand i Haand med Undersøgelserne, har bragt en rig Høst, dels ved Køb og dels ved Gaver.

Paa Sjælland er der saaledes erhvervet en Mandsdragt og en Konedragt (med rød, strikket Trøje) fra Stevns, en Konedragt fra Valløby og en Mandsdragt fra Haarlev (begge i Bjevskov Herred Syd for Køge), og fra Stevns er der endvidere kommet ikke faa Dragtdele; to Lin er skænkede af Enkefru Ane Lisbeth Pedersen, Krogbækgaard ved Hellested, en Hue og et Tørklæde af Gaardejer N. Pedersen, Hellested. Fra det sydligste og sydvestligste Sjælland er der især kommet Hovedtøjer, hvoriblandt Gaver fra Frk. Sophie Larsen, Masnedsund, Chr. Nielsens Hustru i Mogenstrup, Fru Larsen og Fr. Hansens Hustru samt Enkefru Dorthe Christensen, Agersø. Sygeplejerske, Frk. Sofie Nielsen, Magleby, har skænket et Haandklæde af »Salvettøj«. Som en Efterhøst fra Falster er der modtaget særligt mange Gaver, fra Fotograf Anton Rasmussen, Stubbekøbing, Fru Jens Christoffersen, Nykøbing F., og Frk. Schow, Nykøbing F.; en unævnt Giver har skænket tre Perletøjer. Fra Falster er desuden købt en nordfalstersk Mandsdragt og en Samling nordfalsterske Kvindesmykker, samt et Lagen med Bort i Dragværk fra 1765, og fra Lolland en Kvindedragt fra Frejlev, med rødt Svanebajsskørt og rød Lænketrøje. Sydfynske Hovedtøjer er skænkede af Hr. H. C. Hansen og Hustru, Svendborg, taa-

singske Dragtdele af Gaardejer R. Pelles Enke, Bjerreby. Paa Taasinge lykkedes det ogsaa at erhverve to fuldstændige Pige-dragt med Sølvsmykker, repræsenterende Bonde-Empiren (c. 1825), samt et af de forlængst aflagte »Sol- eller Hyllekæder«. Fra Egense (Svendborg A.) er erhvervet en Kjole af ripsstribet Hvergarn og en Empire-Barnekjole af tærnet Uldstof. Ogsaa fra Lyø er der hentet to Kvindedragter (Fig. 15), den ene en Dansedragt, og desuden er derfra indsamlet forskellige Dragtdele, hvoriblandt Gaver fra Gaardejerne Jacob Petersens Hustru, Anders Andersens Enke, Hans Hansens Hustru, m. fl. Fra Drejø er bl. a. indkøbt 3 hele Dragter, repræsenterende den gamle Skik med blaa Dragt til Jul, grøn til Paaske og rød til Pinse, som ogsaa kendes fra Røsnæs og Heden¹⁾.

Paa Als er der erhvervet to Kvindedragter (Fig. 16), en med »rundstribet« og en med »Entræs« Skørt og en Del Dragtstykker; Gaver er modtaget af Anne Marie Jørgensen, Miels, og Gaardejer P. Rasmussens Hustru, Broballe. En Mands-Ridedragt (til Ringridning) er erhvervet fra Aabenraaegnen. Fra Fanø er Dragtsamlingen suppleret ved Køb af tre hele Dragter²⁾, »Nattrojer« og andre Dragtstykker, og Gaver er modtagne fra Frk.ne Holm,

Fig. 15. Kirkedragt fra Lyø.

¹⁾ Sml. Elna Mygdal: Lidt om Folkedragter fra Svendborg Amt, i Turistforeningens Aarvog 1925.

²⁾ Den ene afb. i Ill. Tid. ²/₁ 1923.

Nordby, Marius K. Jensens Hustru, Maren Madsen, Sønderho, Købmand Lorentzen, Sønderho, Urmager Petersen, Nordby; desuden fra Enke Ane Kirstine Nielsen, Ho. — Fra Sønderjylland er der endelig erhvervet nogle Dragte dele fra Barsø ved Aabenraa, fra Nørrejylland en Kjole, Trøjer, Tørklæder, Huer, Snipper og Hagehatte, alt fra Slagballe i Tyrsting Herred.

Fig. 16. Ældre Kvindedragt fra Als.

c. 20 Alens Længde er erhvervet fra Glostrup ved København; fra Hedehusene stammer et sribet, hjemmegjort, uldent Dynevaar med Skindhjørner. Et Lyø-Haandklæde fra 1838 har været bestemt til Pyntning af Ligklæde, og fra Lyø stammer desuden et Pudevaar til Jordetøj.

En Særk fra Skagen er skænket af Frk. Jenny Geisnæs, Skagen.

Blandt andre Tekstiler kan særligt fremhæves en Kurvedug af Lærred, bestemt til at lægge paa en Korsklædebakke, med Frynser, som kendeligt ligner Frynser paa Tekstiler fra Torsbjærgfundet fra Folkevandrings-tiden; den stammer fra Arts Herred, Holbæk A., og er skænket af Lærerinde Frk. Kirsten Hansen paa Reersø. En større Samling Tekstilprøver og -redskaber har Museet erhvervet efter Frk. Nanna Ring og Fru Thora Thoroddsen, deriblandt Prøver paa den Teknik, som endnu i Midtjylland kaldes at »slynge« eller at »virke«, og som kendes fra Bronzealderfund og er identisk med middelalderligt »Sprang«; fra Folkeviserne kendes Udtrykket at »slynge Guld« o. l. Et Stykke mønstervævet, rødt og hvidt Omhængstøj af

Af Smykker er erhvervet nogle Snøremaller fra Læsø med Relief af Bebudelsen, en Samling almueagtige Smykker fra Randerseggen af ret almindelige Former, og to ejendommelige Doppere, graverede 1814, fra Viby (Københavns A.); de har maaske siddet paa Forklædebaand.

Ogsaa Træsko af forskellige Typer er erhvervet fra flere Egne af Landet.

To oliemalede Skilderier (c. 1800) forestiller en sjællandsk Bonde falbydende grønne Kranse¹⁾ og en dansk Amagerkone sælgende Grøntsager.

For under sine fortvivlede Pladsforhold ikke straks at gemme Flertallet af Erhvervelserne bort har Museet fortsat den Serie af vekslende Udstillinger, som blev paabegyndt 1921. Udstillingsrækken har været: 5) sønderjydske Dragter og Tekstiler, 6) Nyerhvervelser, derimellem Dragter fra Fanø, Als og Lyø, 7) Dragter fra Valdemarsslot, 8) lolland-falsterske Dragter og Tekstiler, 9) Nyerhvervelser, derimellem Dragter fra Taasinge og Østsjælland. Selv om Lokalerne kun tillader at udstille Tekstiler og mindre Genstande paa denne Maade, har Udstillingerne dog sikkert virket til, at Museet ikke bliver glemt af Publikum.

Foruden de allerede nævnte er Gaver modtaget fra: Kommune-lærerinde Frk. Anne Bruun, Fru S. Christensen, Fabrikant J. F. Des-sauer, Frk. Andrea Engelhardt, alle i København, Dansk Folkeminde-samling, Frk. Caroline Hansen, Søborg, Overtoldbetjent Hansen, Fru Læge Heine, Enkefru Haugsted, alle i København, Fru Maren Jensen, Snertinge, Fru Dorothea Marie Jensen, Hellested, Murermester Georg Jensen, Kgs. Lyngby, Fru Jessen, København, Frk. Bodil Marie Jørgen-sen, Kallerup, Refsnæs, Fru Mathilde Jørgensen, Dragør, Postassistent Kannik, Charlottenlund, Fabrikant Kierulff, Gentofte, Fru Thora Knud-sen, f. Fiedler, Enkefru Kretz, begge i København, Arkitekt O. Lang-balle, Køge, Lensgreve Lerche, Lerchenborg, Konservator P. Linde, Frk. O. Lindgren, begge i København, Gaardejer Morten Nielsens Hu-stru, Gjerlev, Museumsinspektør Johs. Olsen, Svendborg, Fru Hedevig Olrik og Frk. Ingefred Olrik, København, Hoffotograf Petersen, Køben-

¹⁾ Afbildet i Hugo Matthiessen, Københavnske Gader, S. 141.

havn, Fru Kirsten Petersen, Lyshøj ved Lyderslev, Byretsfuldmægtig, cand. jur. Petresch Christensen, Kancelliraad Poulsen, begge i København, Grev Oluf Scheel (Depositum fra Kgl. Mønt- og Medaillesamling), Fuldmægtig, cand. jur. A. Späth, København, Museums-kustode Teglbjerg, Kgs. Lyngby, Apotheker P. Thaysen, Frk. Fernanda West, begge i København, Fru Læge Winge, Vordingborg, fhv. Kontorchef J. Wieth, Direktør Winsløw, begge i København.

STORE BEDEDAG.

Af cand. mag. P. K. Thorsen.

»Berl. Tid.« 4. Marts 1907.

I det kirkelige Udvalg er det sat under Forhandling at afskaffe Store Bededag. Spørgsmaalet om Afskaffelse eller Bibeholdelse hører ikke til de meget betydningsfulde; dog turde det netop paa nærværende Tidspunkt være af Interesse for mange at faa oplyst, hvorledes det forholder sig med denne Fests Oprindelse og Historie. Den har jo nu i saa mangfoldige Aar været fejret overalt i det danske Monarki af Jøder som af Kristne, af Katoliker som af Protestanter, maaske med Undtagelse af nogle udenfor Folkekirken staaende religiøse Samfund.

Der hersker temmelig almindelig den Vildfarelse blandt Folk, at Store Bededag slet ikke er nogen gammel Helligdag. Man kan atter og atter høre det gentaget, at den er indført af Struensee som et Vederlag for de mange Helligdage, han afskaffede. Spørgeres der, hvorfra man ved dette, saa lyder Svaret næsten altid: »Det læres jo i Skolen«. Det kan være meget muligt, at det undertiden fortælles i Skolen; men i Skolebøgerne staar der intet derom. I alle de Danmarkshistorier, smaa saa vel som store, jeg har kunnet efterse, staar der intet andet om Struensees Helligdagsanordning fra 1770, end hvad sandt og rigtigt er. Da afskaffedes Taksigelsens Fest, der hver 23de Oktober fejredes i Kjøbenhavn til Minde om Ildebranden 1728, der paa denne Dag standsede. Det var den eneste *faste aarlige* Bededag, der paa

Struensees Tid bestod ved Siden af Store Bededag, da Taksigelsens Fest 11te Februar, der havde været fejret i hele Danmark til Minde om de Svenskes mislykkede Stormangreb paa Kjøbenhavn 1659, allerede var afskaffet 1766. Om Store Bededag, saa lidt som om Bededage i det hele taget, tales der ikke et Ord i Struensees Heligdagsanordning.

Store Bededag er indført ved en kongelig Forordning af 27de Marts 1686. Men det vilde være meget urigtigt at mene, at vi dermed er naaede tilbage til Begyndelsen. I Virkeligheden var det ikke noget nyt, der indførtes, men kun en Omordning af en allerede bestaaende Institution, og denne Omordning maa antages at have staaet i Forbindelse med det Gennemsyn af Alterbogen, som paa den Tid foretoges. Det, der skete 1686, var, at der blev een fast Bededag om Aaret, medens der tidligere havde været tre saadanne, enten i Sammenhæng eller hver med en Uges Mellemrum. Endvidere blev denne Bededag en Gang for alle henlagt til en bestemt Dag i Aaret, nemlig fjerde Fredag efter Paaske, medens de tre Bededage tidligere Aar for Aar var blevne bestemte ved kongelige Forordninger. De tidligere tre Bededage holdtes ikke paa samme Tid af Aaret hvert Aar, og der valgtes desuden ikke de samme tre Dage for Norge som for Danmark. For Island og Færøerne valgtes igen tre andre Dage. Men 1686 blev det slaaet fast, at fjerde Fredag efter Paaske skulde være den almindelige Bededag overalt i det danske Monarki. Om Maaden, hvorpaa Dagen skulde helligholdes, indeholder Forordningen af 1686 intet nyt. Den er noget afkortet, men iøvrigt næsten Ord til andet en Gentagelse af de ældre Forordninger. Bestemmelserne i disse var ogsaa saa strenge, at der ikke godt kunde være Tale om Skærpelser, naar der ikke ligefrem skulde paabydes Selvpinsler. Aftenen forud ringedes der med de største Klokker i alle Kirker. Arbejde, Handel og Forretning standsede. Alle Boder, Kældere og Kroer blev lukkede. Paa selve Dagen skulde der fastes strengt efter de ældre Bestemmelser til Solnedgang, efter Forordn. 1686, til al Kirketjeneste var ophørt (omtrent Kl. 4), og det var forbudt at udlevere Mad og Drikke til andre end Syge.

Ingen maatte begive sig paa Rejse. Posten alene var det tilladt at gaa som sædvanlig.

At de tre Bededage 1686 blev til den ene, har efter al Sandsynlighed skabt den Forestilling, at fjerde Fredag efter Paaske oprindeligt er en Afløser af de mange større og mindre Bededage, som fandtes i ældre Tid. Man kan endnu træffe denne Anskuelse, mer eller mindre tydeligt udtalt, selv hos kyndige Forfattere. Nej, Dagen har aldrig haft noget med dem at skaffe. Længe efter 1686 holdtes der Bededage Onsdag eller Fredag lige saa fuldt som før 1686. Længe efter 1686 forordnedes der Bods- og Bededage imod Krig, Pest, Misvækst og andre hærgende eller truende Landeplager lige saa fuldt som før 1686. Disse Bededage er aldrig blevne afskaffede ved Lov og Forordning, men er stille gaaede af Brug, rimeligvis paa Grund af Mangel paa Deltagelse. At fjerde Fredag efter Paaske vel var den betydeligste, men ikke den eneste Bededag, viser forøvrigt selve Navnet *Store Bededag*. Det er en folkelig Benævnelse. Officielt har Dagen altid heddet *Almindelig Bededag*. Den hedder saa endnu ikke blot i Salmebøgerne, men ogsaa i Avisernes Prædikantliste. Navnet *Store Bededag* synes at være skabt af Kjøbenhavnerne, men det var jo ogsaa netop i Kjøbenhavn og nogle faa andre større Købstæder, at Søgnedagsgudstjenester saa at sige hørte til Dagens Orden. Fra Folkesproget er Navnet gaaet over til Farcen »Store Bededags Aften« og til Hunæus' bekendte Billede »Paa Kjøbenhavns Vold Store Bededags Aften«. Paa Landet, hvor Søgnedagsgudstjenesten vist altid har indskrænket sig til Fastetiden, kaldes Dagen slet og ret Bededagen.

Vi staar nu foran Spørgsmaalet, hvorfor fjerde Fredag efter Paaske er bleven valgt. Der er Forskere, som har ment, at det skyldes Eftervirkning fra Middelalderens saakaldte Gangdage, og der synes ikke at være nogen Grund til at tvivle om denne Menings Rigtighed.

Det var Skik i Middelalderen, at Præst, Degn og Menighed tre Dage i Rad i Foraarstiden gik i Procession Sognet over. Toget bevægede sig gennem Landsbyerne, over Agre og Enge. Korset blev baaret i Spidsen, og Jorden blev bestænket med Vievand.

Processionen kaldtes Korsbyrd, og de Dage, paa hvilke den fandt Sted, kaldtes Gangdage. Bønderne medbragte Fødevarer, Korsbyrdmad, der deltes i tre Parter, hvoraf Præsten fik den ene, Degnen den anden, og den tredie uddeltes til de fattige. Strengs Bodsøvelser synes ikke at have været forbundne med Korsbyrden. Der skulde fastes før Processionen; men naar Korset og Vievandskarret var bragt tilbage til Kirken, var det ifølge Biskop Lage Urnes Synodalbestemmelser fra 1517 tilladt Menigheden at holde Maaltid. Gangdagene holdtes Mandag, Tirsdag og Onsdag før Kristi Himmelfartsdag, og Ugen, hvori de holdtes, kaldtes Korsugen eller Bedeugen. Den hørte til Aarets hellige Tider som Julen, Fasten, Paaskeugen og Pinseugen. Paa nogle Steder har der ogsaa fundet Korsbyrd Sted anden Uge efter Pinse, rimeligvis i Tilknytning til Kristi Legems Fest, der falder paa Torsdagen i den foregaaende Uge.

Den Skik at gaa i Procession over de tilsaaede Marker i Dagene før Kristi Himmelfartsdag er ældgammel i Kristenheden. Den er saa gammel, at det maaske vil være umuligt med Sikkerhed at afgøre, om Processionerne er henlagte til disse Dage, fordi Søndagens Evangelium handler om Bønnen, eller om det forholder sig lige omvendt, at Evangeliet om Bønnen er blevet valgt, fordi der i disse Dage blev bedet for Aarets Afgrøde. Den første Antagelse er dog langt den sandsynligste. Valget af Teksterne, af hvis Begyndelsesord de tre Søndage før Himmelfartsdagen har faaet Navnene Jubilate, Cantate, Rogate (Jubler! Synger! Beder!), tyder ikke paa Indgriben af ydre Tilfældigheder.

Ved Reformationen bortfaldt Korsbyrden. Reformatorerne fordømte den i de stærkeste Udtryk som Hedenskab og Afguderi. Men Gangdagene som Bededage afskaffedes ikke. Hans Tausens Postil fra 1539 har Tekst og Udlæggelse til »de Bededage, hvilke man plejer at holde og kalde Gangdage«, Mandag, Tirsdag og Onsdag mellem Rogate og Kristi Himmelfartsdag. I første Udgave af Peder Palladius' Alterbog, 1556, findes Teksterne til Bededage ligeledes paa den oprindelige Plads, men allerede i anden Udgave, 1561, er de rykkede hen bag den almindelige Tekstrække for Søn- og Helligdage, og her er de blevne staaende Op-

lag efter Oplag. Fra Alterbogen er de gaaede over i Salmebøgerne, og man har ganske glemmt, hvorfra de stammede. Hvem aner vel nu, at Epistel Jacob 5, 16—20, og Evangelium Lucas 11, 1—13, under »Ugentlig og Maanedes Bededag« i vor Salmebog er Midaldalderens Tekster til Gangdagene.

Man kan ikke sige, hvor længe Gangdagene har holdt sig som Bededage. De er aldrig blevne forbudte, og de er aldrig blevne paabudte. De er vist gaaede af Brug til meget forskellig Tid i de forskellige Sogne. Man mærker deres Tilstedeværelse af de Stridigheder, der nu og da opstaar mellem Menighederne og Kirkens Tjenere, naar Præster vægrer sig ved at holde Bededage, eller naar Menigheder undlader at yde Korsbyrdmad. Et Tilfælde af den Art kendes fra Tingjellinge 1610. I Almanaken 1604 kaldes den gamle Korsuge endnu Bedeuge; men det er ogsaa sidste Aar. Der maa dog altid i Dele af Folket have vedligeholdt sig en mer eller mindre klar Forestilling om den gamle Bedetid. De føromtalte tre faste Bededage, der for 1686 forordnedes, henlagdes efter 1677 næsten hvert Aar til de tre Fredage før Himmelfartsdagen. At man ikke henlagde en streng Bodsdag til Dagen før eller Dagen efter Himmelfartsdagen, er let at forstaa. Derimod synes det underligt, at man 1686 valgte den mellemste Fredag, og ikke den sidste Fredag, der ligger nærmest op til den gamle Bedeuge. Jeg tror dog, der kan findes en Løsning paa denne Gaade. Det har aabenbart været Meningen, at Store Bededag skulde holdes Fredagen i Ugen Cantate. At det blev Fredagen i Ugen Jubilate, skyldes en Misforstaaelse.

I Forordningen af 27de Marts 1686 hedder det, at Bededagen for Fremtiden overalt skal holdes »den fjerde Fredag, som efter Paaske Helligdage indfalder«. Men paa Grund af »Tidens Korthed og en Del af Vore Landes Vidtfraliggende« kan Forordningen ikke blive bekendtgjort saa snart som det behøves. Derfor skal i dette Aar Dagen holdes i Danmark den 7de Maj, i Norge den 25de Juni, paa Island og Færøerne den 27de August. Slaar man nu op i Almanaken for 1686, saa gør man den Opdagelse, at 7de Maj ikke er, hvad vi kalder fjerde Fredag efter Paaske, men hvad vi kalder femte Fredag. Man kunde maaske tænke,

at Dagen ogsaa for Danmarks Vedkommende er skudt en Uge frem paa Grund af Tidens Korthed. Men at dette ikke kan have været Tilfældet, fremgaar af de tidligere Forordningers Datering. En Maaned var fuldt tilstrækkelig til, at en Forordning kunde komme til Folks Kundskab overalt i hele Danmark. Nej, Sagen hænger aabenbart helt anderledes sammen.

Udtrykket »Paaske Helligdage« har paa den Tid været tve-tydigt, ganske som Udtrykket »Jule Helligdage« endnu er det den Dag idag. Det har paa middelalderlig Vis kunnet opfattes som ensbetydende med Paaskeugen, og det har kunnet opfattes som ensbetydende med de tre første Dage, paa hvilke der holdes Kirketjeneste. Forordningen er udstedt i den gammeldags Tro og Formening, at Fredagen i Paaskeugen hørte med til Paaske Helligdage. Men, som sagt, herom kunde der disputeres. I Almanaken for 1687 findes Bededagen slet ikke. Udgiveren har villet afvente Begivenhedernes Udvikling. 1688 udkom den reviderede Alterbog. Bededagen har faaet sin Plads i Ugen Jubilate, og overensstemmende hermed har Almanaken for dette Aar Bededagen anbragt i samme Uge. Men her er sket det mærkværdige, at Ugens Navn alligevel er blevet Cantate, hvilket har haft til Følge, at alle de andre latinske Søndagsnavne er rykkede en Uge frem i Tiden. Men det er ikke den eneste Mærkelighed. Tidligere kaldtes de tre første Dage i Paaskeugen *Paaskedag*, *Paaske Mandag* og *Paaske Tirsdag*, men nu kaldes de *Paaskedag*, *1ste Paaskedag* og *2den Paaskedag*. Udgiveren har villet lære Folk, hvad der skulde forstaas ved Udtrykket »Paaske Helligdage«. 1689 er Almanaken atter kommen ret i Lave. *Bededag* er i Jubilate, og Ugens Navn er Jubilate.

TOPOGRAFISKE MUSEER.

ET FORSLAG.

»Cand. theol. Fredrik From søger« — saaledes begynder Søren Kierkegaard en af sine geniale Betragtninger. Naar jeg nu drister mig til her at fremsætte nogle ingenlunde geniale, men

saare naturlige og — synes jeg — aktuelle Betragtninger, saa vil jeg ogsaa begynde med en Mand, der søger. Han behøver ikke at være Cand. theol., han kan udmærket godt nøjes med at være Skolelærer eller Gaardejer eller Skomagermester. Det er lige meget, kun maa vi udstyre ham med historisk-topografiske Interesser eller ialtfald Hjemstavnskærlighed. Lad ham f. Eks. være Skolelærer.

Altsaa: Hr. Hansen har i en længere Aarrække virket som Lærer i Grønby. Han har i den Tid omfattet alt vedrørende Grønby Sogns lokale Forhold med levende Interesse, og han har flittigt noteret op alt, hvad han har fundet af Værdi om Sognets Historie og Topografi. Han har gjort Studier i Marken, han har pumpet gamle Folk for mundtlige Oplysninger og Overleveringer; og nu, da han har taget sin Afsked med Pension, har han faaet Tid til at granske i Arkiver og Biblioteker. Omsider er han naaet saa vidt, at han har faaet lagt sidste Haand paa den Bog om Sognets Historie, som har været Maalet for hans Samlerflid. Men nu vil Hr. Hansen — som rimeligt er — gjerne pryde sin Bog med Illustrationer. Han søger at faa Billeder af Byerne i Sognet, af Kirken og dens Inventar, af gamle Huse og Gaarde, Oldtidsminder og meget andet. Lidt har han vel faaet skrabt sammen: nogle Fotografier og maaske et enkelt brugeligt Prospektkort (Købmanden i Grønby fører nogle enkelte af den Slags i sin Forretning, men kun af de mest aandsforladte og kedelige moderne Huse i Byen som Mejeriet, Missionshuset o. fl.). Hansen er imidlertid langt fra tilfreds med dette. Et Par ældgamle Gaarde i Sognet fik han desværre ikke sikret sig Fotografi af, inden de blev revet ned. I trykte Bøger har der ikke været Illustrationer fra hans Sogn at finde, heller ikke har de store Biblioteker haft Billedstof derfra liggende. I Nationalmuseet har han derimod været lidt mere heldig; han er ved stor Imødekommenhed af Museets Embedsmænd bleven sat i Stand til at faa reproduceret det Billedstof, der fandtes i Arkivet af Sognets Kirke og dens Inventar. Dog, Hansen kunde i høj Grad ønske at komme i Besiddelse af Billeder, der kan illustrere Sognets Udseende i ældre Tider. Da Egnen er meget naturskøn, vil Forfatteren meget

gærne pryde sin Bog med Gengivelser af et eller andet stedligt Maleri af en kendt Kunstner. Maaske kunde det ogsaa lykkes ham i et Bibliotek ved at gennemgaa et Kunstnerleksikon eller en Fortegnelse over Charlottenborg-Udstillingerne at finde et Maleri til Reproduktion. Men Originalen er maaske paa private Hænder. Den kan være solgt til Etatsraad X. eller Direktør Y. Vedkommende er maaske død, og hvor er Maleriet saa havnet? Men Helten i denne lille Novelle har ikke opgivet Haabet om at finde mere Billedstof; han har længe søgt heltemodigt og uden at sky nogen Anstrængelse, skønt han er en ældre Mand — og han søger endnu.

Hr. Hansen kunde imidlertid have været sparet for meget Tidsspilde, for Korrespondancer og dyre Rejser, dersom der havde eksisteret noget saadant som *topografiske Museer*. Det er besynderligt nok, at man i vor museumsinteresserede Tid endnu ikke har optaget Tanken om den Art Museer. Det nytter ikke meget, at man henviser til de allerede eksisterende Hovedstads- og Provinsmuseer; thi disse kan ingenlunde erstatte de her foreslaaede topografiske Samlinger. De almindelige Museer er enten Specialsamlinger af anden Art som i København eller almene Samlinger som i de fleste Provinsbyer. Det er ganske rigtigt, at de større Museer udenfor Hovedstaden ofte har en ikke uanselig Samling af gamle Billeder og Malerier af lokalhistorisk Betydning; men det er vistnok omtrent udelukkende Æmner fra selve den By, hvor Museet findes, ikke noget fra Egnen. Det ligger ogsaa i Sagens Natur, at et Købstadmuseum ikke kan være baseret paa at være Billedsamling for et større Landomraade.

Imidlertid er Ideen om topografiske Museer allerede ført ud i Praksis. Som bekendt skænkede Etatsraadinde Julie Hegel den meget omfattende Samling af Billeder fra København og Omegn (mest Gentofte Kommune), som hendes afdøde Mand havde grundet og forøget fra Aar til Aar, til et offentligt tilgængeligt Museum. Dette blev installeret paa Øregaard i Hellerup og kom saaledes til Gentofte Kommune og ikke til København, hvad man vel nærmest kunde have ventet. Dette har nu sin Historie, som imidlertid ikke hører hjemme paa disse Blade. Men hvorom alting er,

dette vort Lands første egentlige topografiske Museum har allerede siden Sommeren 1921 været gratis aabent for Almenheden. Hvilken overordentlig Betydning det vil faa for enhver, der er interesseret i Københavns Topografi, behøver selvfølgelig ikke at paapeges. Det maa siges at være et ganske righoldigt topografisk Museum for Hovedstaden, væsentligt bestaaende af Olie-malerier og Akvareller; hvorimod trykte Blade i altfor høj Grad savnes. Hvad der imidlertid i en væsentlig Grad forringer dette Museums Betydning for Hovedstadens Beboere er den Omstændighed, at det er anbragt udenfor København i en Kommune, hvis Part af Billedstoffet kun udgør en beskedent Procent.

Men nu trænges der endda langt stærkere til topografiske Museer for Provinsernes Vedkommende. Københavns Historie og Topografi er jo indgaaende skildret og gennemillustreret, og det samme gælder — omend i mindre Grad — Omegnen. Naar Dr. Eiler Nystrom har kunnet illustrere sine to nydelige Bøger om Gentoft og Søllerød Sogne saa rigt, da skyldes det fornemmelig, at Nærheden ved Hovedstaden gennem lange Tider har gjort disse Egne bekendte i videre Kredse, end det ellers er Tilfældet med Landkommuner. Men dersom jeg f. Eks. vil skrive en Bog om Skumpelstrup Sogn, hvor mon jeg da finder mit Billedstof? Thi er Skumpelstrup, ret beset, mindre interessant end Søllerød? Den er maaske netop interessant ved sin Ubekendthed og Afsondrethed. Thi netop derved indeholder den Muligheder for et lærerigt Studium i gammelt Folkeliv, Sæder, Skikke og Overleveringer. Den bliver saa at sige mere gammel og oprindelig.

Det er i Virkeligheden paatrængende nødvendigt snarest at faa samlet et rigt Billedmateriale særligt fra Landet, hvor den oprindelige Bebyggelse og de gamle Bygningsformer er stærkt i Færd med at forsvinde, saa at det, eftersom Aarene gaar, vil blive mere og mere vanskeligt at skildre og illustrere den danske Landsby i sin rene Type i de forskellige Egne af Landet. Paa min nylig tilendebragte Ferierejse fik jeg atter et Bevis derpaa. Jeg malede sidste Sommer et karakteristisk Gadeparti fra en østjydsk Landsby med gamle Bindeværkshuse. Da jeg i Aar medtog Billedet for at rette paa nogle Enkeltheder, var det ene Bin-

dingsværkshus ombygget med moderne Grundmur. Et Gadeparti af gammeldags Ynde fra en anden By, desværre ikke i Tide afbildet, viste sig nu i Aar at være ødelagt ved Opførelse af en ny Forretningsbygning, hvis »Stil« skriger højlydt til Himlen om Miskundhed. Og saaledes kunde man blive ved.

Lad os i Fantasien tænke os, at vi havde et topografisk Museum for hvert Amt — i dets Hovedby eller ialtfald paa et centralt og let tilgængeligt Sted i Amtet. Man vilde da her naturligt kunne samle, hvad man kunde overkomme af eksisterende Malerier (eller Kopier af saadanne), Tegninger, Raderinger, Fotografier osv. af Landskaber, Kirker, Byer, Gaarde og Huse, Fortidsminder m. m. fra Amtet. Man skulde ikke alene tænke paa det blot »historiske« Stof, men ogsaa paa det i egentlig Forstand topografiske. Ved Hjælp af en righoldig Samling af Billeder af Skove, Søer, Moser, Bakker osv. vilde man om hundrede Aar have en glimrende Oversigt over en Egns (et Herreds eller et Sogns) landskabelige Udvikling. Vort Land, hvis Overflade er dannet af saa blødt et Stof, har saa let ved at skifte Karakter: Heder opdyrkes, Søer udtørres, Bakker beplantes, Kæmpehøje sløjfes osv. Man maatte heller ikke glemme at medtage geologisk og andet naturvidenskabeligt Billedstof, der kunde illustrere Omraadets Naturforhold. En væsentlig Opgave vilde det blive at fremskaffe gode Kopier af alt det gamle Billedstof, der findes i sjældne Værker som Resens eller Frederik d. 5tes Atlas eller paa uerhvervelige Kunstblade o. lign. Det følger af sig selv, at Museet ogsaa bør samle alle overkommelige Specialkort over det repræsenterede Omraade samt By- og Borgplaner, Opmaalinger af gamle Bygninger og andre Fortidslevninger.

Samlingens Ordning bør være strængt topografisk som paa Museet paa Øregaard, hvor Københavns enkelte Kvarterer følger efter hverandre i den rigtige geografiske Rækkefølge — men ikke medtagende Billedstof, som er Omraadet uvedkommende. Man kunde for et Amtsmuseums Vedkommende samle Stoffet herreds- eller sognevis.

Endelig bør et saadant Museum absolut ikke savne en righoldig Samling af udklippede topografiske Billeder fra Egnen.

opklæbete paa Karton og ordnede i Kasser alfabetisk, f. Eks. indenfor et Herred. En saadan Samling vil kræve meget ringe Plads og efterhaanden som den vokser afgive et fyldigt Materiale for den lokalhistoriske Forsker. Da jeg imidlertid i »Bogens Verden«, April 1921, har slaaet til Lyd for Oprettelse af saadanne Samlinger, skal jeg nøjes med at henvise til min Artikel der.

Jeg begyndte med den historisk-topografiske Forfatter; og i Klasse med ham vil jeg sætte enhver lokalhistorisk interesseret Person. Men det siger sig selv, at et topografisk Museum vil være til Gavn og Glæde for en Mængde andre Mennesker. Hvor ofte skal ikke Dagbladene bruge et Billede af en eller anden i Øjeblikket aktuel Lokalitet, Bygning o. l.? Og af hvilken Betydning vil det f. Eks. ikke være for Turistsagens Fremme? Et topografisk Museum reklamerer jo ved sin blotte Tilværelse for denne Sag. Med hvilken Glæde vil ikke saadanne Foreninger som de historisk-topografiske Amtssamfund, Foreningerne for Naturfredning, for gamle Bygningers Bevarelse, forstlige, botaniske, geologiske og andre naturvidenskabelige Foreninger hilse saadanne Museers Oprettelse? Og saa burde jeg endda først og fremmest have talt om den rent folkeopdragende Betydning, de vil faa ved at vække og nære Hjemstavnskærligheden, Natursansen og Skønhedsglæden.

Ja, alt dette er saare godt og rigtigt, vil man sige — men Pengene? Denne uundgaaelige nervus rerum, som man overalt løber Panden imod, skal jeg imidlertid med Vilje ikke komme nærmere ind paa. Jeg vil indskrænke mig til at henvise til et engelsk Ordsprog, hvis Sandhed man vanskeligt kan komme udenom: Where there is a will, there is a way. Og naar man tænker paa, hvor der ødsles med Penge til unyttige Formaal, skulde man vel mene, at der ogsaa kunde falde en Skærv af til kulturfremmende Institutioner som de her skitserede. Forøvrigt vil jeg dog minde om, at der udover Bygningen og Lønningen af en Museumsforvalter næppe bliver større Udgifter, da Museet ganske sikkert vil vokse op og forøges ved *Gaver*, enten lejlighedsvis eller testamentarisk. Hvor ofte sker det ikke, at en Sam-

ler dør og med Bekymring maa tænke paa, at Frugten af al hans Flid og Møje maaske vil blive splittet ad ved Auktion eller paa anden Maade gjort værdiløs? Har han ingen Arvinger, der har Sans eller Evner til at fortsætte hans Arbejde, vil han sikkert glæde sig ved at kunne testamentere sin Samling til et Museum, hvor han ved, at den vil komme paa sin rette Plads og blive til Gavn og Glæde for Offentligheden. Overhovedet kan man jo med den Art Museer begynde i det smaa. Arbejdets Glæde bestaar som bekendt i at bygge op fra Grunden, ikke i at se alt fuldraget med ét Slag. Iøvrigt kan jeg, hvad de finansielle Spørgsmaal angaar, ganske slutte mig til det Forslag, som Hr. Johannes Olsen fremsætter her i Tidsskriftet Side 74.

Med ovenstaaende Betragtninger henvender jeg mig til den dannede Almenhed og ganske særligt til Dansk historisk Fællesforening med Ønske om, at den vil skænke Sagen et velvilligt Øre. Jeg saa gjerne, at Sagen havde fundet en værdigere Talsmand end min Ringhed; og det undrer mig, at den ikke for længe siden er taget op til offentlig Drøftelse.

Hellerup, i August 1924.

Chr. Heilskov.

ANMELDELSER m. m.

Nordsjællandsk Folkeliv. 1—4. Udg. af *Anders Uhrskov*. 1921—4. I Kommission hos H. Aschehoug & Co.

Højskolelærer Anders Uhrskov har i Løbet af faa Aar udsendt fem Bind af et Værk med Hovedtitel Nordsjællandsk Folkeliv, indeholdende: 1. To Nordsjællænderes Erindringer. 2. Folkesagn. 3. Sagn og Tro. 4. Højtid. 5. Dagligliv. Sidste Bind indeholder udførligt Sagregister.

Bogen er udkommen i Subskription blandt nordsjællandske Bønder, og økonomiske Grunde har tvunget Forfatteren til at begrænse sit Stof. Det kan ikke nægtes, at Værket derved er blevet en Materialesamling af noget tilfældig Karakter. Det værdifuldeste er det Folkemindestof, som Uhrskov selv med stor Flid og

Forstaaelse har indsamlet blandt Befolkningen. Ogsaa Dansk Folkemindesamlings Stof er benyttet, men ret planløst og tilfældigt, og kunundtagelsesvis er hentet Oplysninger fra ældre trykt Litteratur. Trods Ufuldstændigheden bringer Uhrskovs Bog en særdeles fornøjelig og belærende »Posefuld« Folkeminder, tilrettelagt paa overskuelig Maade. Værdien forhøjes yderligere ved talrige smukke Illustrationer, bl. a. Tegninger af Kongstad, P. B. & N. J. Termansen m. fl.

Uhrskov bør fortsætte og yderligt uddybe set saa smukt begyndte Arbejde.

H. Grüner Nielsen.

C. Klitgaard: Hjørring Bys Historie indtil det 19. Aarh. Midte. I. (I Kommission hos H. F. Sigetty).

Vendsyssel hører til de af Landets Egne, der i den nyere Tid hyppigst er blevet underkastet historisk Beskrivelse. Forfatteren af det ovenfor citerede Værk udgav 1906—07 sin fortrinlige og fyldige Beskrivelse af Hvetbo Herred, og i 1921 fulgte Byretsfuldsmægtig C. Petresch Christensens Bog om Nørre-Sundby til 1701. Efter i Mellemtiden at have foretaget en lille Udflugt søndenfjords til Nibe og udgivet denne Bys Historie til 1728, lægger Postmester Klitgaard nu en ny Bybeskrivelse frem for Læserne, idet han denne Gang har behandlet selve Landsdelens Hovedstads Historie.

Den lille By med de tre Kirker er ældgammel, saa gammel, at dens Oprindelse ganske taber sig i den forhistoriske Tid, og hele dens Tid, saa langt tilbage, som historiske Kilder naar, og helt op til den nyere Tid, da ogsaa den indfangedes af det vidtspundne Jernbanenet, er præget af Armod og Usseldom, hærget som den blev af talrige Ildsvaader; saa fattig og lidet betydende har den været, at da Regeringen i 1645 traf Foranstaltninger til en bedre Ordning af Forsvarsvæsenet og i den Anledning vilde anlægge en Fæstning paa hver Side af Limfjordens Indløb, nemlig ved Hals og Mov, fik man den Ide at nedlægge Hjøring og Sæby og flytte disse Byers Indvaanere til Hals, for at de kunde bebygge den nye By. Begrundelsen til dette Skridt, som jo ikke blev til noget, var, at Hjøring ingen Søhandel havde, og det havde Sæby heller ikke, fordi dens Havn var opfyldt af Sand og ganske ødelagt.

For den, der nu kender Hjøring som den driftige Handelsby med de lange nye Gader ned mod Stationsterrænet og de meget faa gamle Huse i den gamle Del af Byen, er det vanskeligt at

tænke sig, at man her færdes paa en ældgammel Købstadsgrund, og Aarsagen hertil er dels den, at Byen siden Jernbanens Anlæggelse er vokset ned ad Bakkehældet imod Jernbanelinien, har skudt en helt ny Vækst paa det gamle Legeme, og dels den, at de hyppige Ildebrande har levnet saa uendeligt lidt af den gamle Bebyggelse udover de tre Kirker, der heldigvis hver Gang er blevet skaanede.

Om nogen egentlig Blomstringstid for Hjøring kan man, naar man ser bort fra det sidste Hundredeaar, ikke tale. Antagelig allerede paa Valdemarernes Tid har Byen naaet den Skikkelse, som den beholdt i den senere Middelalder. Den har sikkert aldrig været, hvad man kalder en folkerig By, thi dens Udstrækning var neppe større den Gang end Aarhundreder senere, men den var dog ved Middelalderens Slutning en By med Bisperesidens og Sysseltingsted, med 3 Kirker og 2 Kapeller. Et Begreb om dens Størrelse i Forhold til dens Naboer faar man gennem Udskrivningerne, der viser, at i 1535 udskreves der af Hjøring 6 Baadsmænd og 1 Tømmermand, medens Aalborg maatte stille 10 Baadsmænd og 2 Tømmermænd, hvilket kan tyde paa, at Aalborg, der var plyndret og afbrændt i Grevefejden, næppe den Gang var doobbelt saa stor som Hjøring. 1582 stillede Hjøring 4, Sæby 5, Skagen 6 og Aalborg 20 Baadsmænd, og Hjøring var saaledes den mindste, i alt Fald den folkefattigste af Vendsyssels Købstæder, og ti Aar tidligere var Byen, vistnok paa Grund af en Ildebrand, kommen i Restance med de kongelige Skatter. Omkring 1600 ramtes Byen desuden af den store Pest, og allerede 1553 var Bispesædet flyttet til Aalborg, saa den sidste Halvdel af 16. Aarh. var en drøj Tid for Byen, og det hjalp kun lidt, at den nogle Aar forinden havde faaet en Latinskole. Var det 16. Aarh. sluttet under svære Forhold, varslede det 17. ikke bedre. Først rasede Pesten, derefter fulgte 1627 Jyllands Besættelse af de kejserlige, 1644 Torstenssons Indfald, og 1647 ramtes Byen af en Ildsvaade, der ødelagde 17 eller 18 af Byens bedste Gaarde. Saa kom Svenskekrigen 1657—58 og derefter vore »Venner« Brandenborgerne og Polakkerne, der var langt værre end Svenskerne. 1684 mistede den fattige By sit sidste Værdighedstegn som Stiftsstad, idet Landemoderne flyttedes til Aalborg, og atter 1693 hærgede Ilden Byen, saa at kun nogle faa Huse skaanedes. Neppe havde Byen rejst sig af Asken, før den i 1702 paany ramtes af Ildsvaade, hvorved 22 Gaarde og Huse nedbrændte, hvoriblandt Præstegaarden og Latinskolen.

1715 talte Byen kun 76 Familier, af hvilke kun tre ernæredes af Kramhandel i Forbindelse med Avling, 14 ved Haandværk, 26 ved Avlsbrug, mest i Lejevold, og 22 var ganske fattige. Det

18. Aarhundredes fredeligere Forhold bragte Byen i Fremvækst, og allerede 1719 talte den 105 Familier. 1801 var Indbyggerantallet steget til 744, eller omtrent til samme Antal som i 1672, og 1825 var der 1100 Indvaanere. Byen var 1794 blevet Residens for Amtmanden, fik omtrent samtidig Apotek, Distriktslæge, Amtstue og 1802 Postkontor. Kort sagt, det lysnede for den gamle By, og endelig 1871 kom saa Jernbanen, der bragte Byen det store Opsving efter al Fortidens Modgang.

Forfatteren skildrer hele denne Udvikling paa sin sædvanlige grundige og dog livfulde Maade, og selv om Fremstillingen er spækket med Aktstykker og Citater, bliver han aldrig kedelig eller trættende. Han har gjort flittig Brug af Kilderne, hvor disse rinder, ikke mindst af Tingbøgerne med deres livfulde Bidrag til Tidshistorien. A propos Tingbøgerne. Det er jo saaledes, og har altid været saaledes, at de gode, lovydige Borgere træffer man kun sjældent i Politiets Kløer, altsaa heller ikke i Fortidens Tingbøger. De Personer, man træffer der, er Skælmene og Urostifterne, og den, der i for høj Grad vil benytte Tingbøgerne som Kilder til Skildring af Fortidens daglige Liv, vil meget let opnaa, at den ukyndige og i historisk Læsning lidet forfarne faar et ganske fejlagtigt Indtryk af Fortidens Mennesker og det Liv, der rørte sig i de indsnævrede Bysamfund. Denne Fare har Forfatteren heldigt undgaet, selv om Fremstillingen af den meget uheldige Magistratsperson Søren Bering vel uden Skade kunde have været gjort noget kortere.

Forfatteren gør i et lille Forord Rede for Grundene til, at han, der hele Bogen igennem anvender den gamle Stavemaade Hjøring, i Bogens Titel derimod skriver Hjørring. Denne Inkonsekvens skyldes dels, at Stednavneudvalget desværre har godkendt den langt yngre Stavemaade, ligesom Byraadet, der tilligemed Carlsbergfondet, har ydet Udgivelsen Støtte, har ønsket denne Form anvendt.

Forfatteren udtaler i Forordet, at 2. Del, der omfatter de mere specielle Emner som Kirke, Skolevæsen, Raadhus, Øvrighed o. s. fr., ligger færdig til Trykning og vil udkomme, saa snart det lykkes ham at tilvejebringe Midler til Udgivelsen. Der er næppe noget at sige til, at et Arbejde som dette er brødløst Arbejde, men Synd og Skam er det, at Forfatteren af et Værk som dette skal gaa sin ydmyge Tiggergang for at erholde nogle karrige Understøttelser, saa karrige, at Udgivelsen i langt de fleste Tilfælde bringer Forfatteren et personligt økonomisk Tab. Dette være sagt i al Almindelighed og ganske uden Henblik paa nærværende Bog, om hvis økonomiske Forhold Anmelderen intet ved.

Det maa haabes, at enhver god Vendelbo, der har Interesse

for sin Landsdels Historie, vil læse Klitgaards nye Værk og give det en Hædersplads i sin Reol. Bogen fortjener det, ikke blot paa Grund af dens Fremstilling, men ogsaa for dens med Omhu valgte og godt udførte Billedstof.

H. Hjorth-Nielsen.

Edv. Egeberg: Silkeborg Slot I—III. (Steen Hasselbalchs Forlag).

Med den nys udkomne 3. Del har Edvard Egeberg nu afsluttet sin store og statelige Bog om Silkeborg Slot og Len, som indtager en smuk Plads i vor kulturhistoriske Litteratur. Forf. forener nemlig i sjælden Grad omfattende og dybtgaaende arkivalsk Viden med en meget underholdende og livlig Fremstillingsform. Det har utvivlsomt ikke været nogen let Opgave at gengive alle disse store Mængder af møjsommeligt indsamlede Enkeltheder i en overskuelig og læselig Form, men det maa siges at være lykkedes Forf. fuldtud, uden at han har ofret noget som helst til »Journalismens« farlige Molok. Ikke fordi der i Almindelighed skal siges noget ondt om Journalisme, men hver Ting til sin Tid og paa sit Sted: Journalismen hører hjemme i Dagblade, men ikke i lokalhistoriske Værker — og heller ikke i historiske Aarbøger.

Det er første Gang, man har set en paa een Gang saa levende og saa udførlig Skildring af Livet paa et gammelt kongeligt Lensslot, som siden blev Hovedkvarter i et Rytterdistrikt, for til Slut atter at gaa over i privat Eje. I det første Bind skildres Slottets Beliggenhed, Udseende og Indretning paa Grundlag af Inventarielister og spredte Notitser i Lensregnskaberne. Derefter følger et Afsnit om Slottets ældste Tid under Adelsmænd af Musers, Hvassers, Langers, Styggers og andre Slægter og til Slut under Aarhusbisperne. Efter denne Indledning følger et meget interessant Kapitel om Livet paa og om Slottet, navnlig i Lenstiden. Her præsenteres vi for hele Folkebestanden lige fra Lensmanden og ned til Kældersvenden og Hovbonden. Her savnes heller ikke fyldige Oplysninger om Landbruget ved Slottets Ladegaard og paa Bøndergodset. Som det er naturligt i »Skov-Lovringernes« Egn spiller Skildringen af Livet i Skovene, Svineavl, Krybskytteri, Trætyverier en fremtrædende Rolle i dette Afsnit.

Den følgende Del af Værket omfatter en Skildring af de vigtigere Begivenheder paa Slottet og i Lenet under de forskellige skiftende Lensmænd, hvis Biografi gives, og hvis karakteristiske Portrætter tegnes, hvor de historiske Kilder tillader os at se det.

Sidste Del skildrer Slottet og Egnen i Fischernes Tid, og er overordentlig rigt paa kulturhistoriske Enkeltheder, især fra det 18. Aarhundrede, hvor Kilderne begynder at flyde rigeligere. Man ser, at Forf. har gjort flittigt Brug af baade Landsarkivet i Viborg og Rytterdistriktets Arkiv i Rigsarkivet. Begge har de ydet fyldige Bidrag til de morsomme og karakteristiske Kulturbilleder, Forf. opruller. Imellem Skildringer af spændende Ulvejagter, Vildtjagerier, ulovlig Skovhugst og drabelige Slagsmaal i Silkeborg Kro, savnes dog heller ikke Billeder fra Egnens Dagligdag: Træskoene, Oldensvinene, de fede Aal, Landmilits-Hæren i Støvlet-Tiden, Ladegaardsforpagtning, Sædskifte, den jævne Bondes Klædedragt og hele Levesæt, Kirkernes og Broernes Tilstand, Præsternes og Degnenes Indkomster, saavel som Godsherrens Hartkorn og Hoveri.

Naar hertil kommer, at Bogen overalt er rigt gennemillustreret og forsynet med et fortræffeligt Register, saa tør man sikkert spaa, at den vil vinde vid Udbredelse iblandt alle Kultur- og Lokalhistoriens Læsere. Den fortjener det i alle Fald.

Sv. Aa.

H. Grüner-Nielsen: Læsøfolk i gamle Dage. Danmarks Folkeminder Nr. 29. (Schønberg).

Dansk Folkemindesamlings Arkivar har i denne Bog samlet i en klar og overskuelig Form alle de spredte Oplysninger, der i Arkiver og Samlinger foreligger om Læsøs Almuekultur fra Middelalderen til henimod vor Tid. En meget righoldig og forskelligartet Samling, som ikke alene omfatter de egentlige Folkeminder, men tillige kulturhistorisk og topografisk Stof, hvor det skønnes at have mere almen Interesse.

Efter en Indledning følger et Kapitel om Landets Øvrighed. Dernæst et Par sørgelige Afsnit om Skovenes Undergang og Sandflugtens Hærgninger paa den stormomsuste Ø. Der findes Afsnit om Agerbrug, Stranding, Fiskeri og Skibsfart, om Handel, Husflid og Haandværk, og der er særlig Grund til at fremhæve det meget udførlige og interessante Afsnit om Saltsydningen, hvorved en Tid lang store Dele af Danmark forsynedes med »hjemmebrændt Salt«. Der er et kort Afsnit om Øens Vejforbindelser, og Stednavneudvalgets Sekretær, Gunnar Knudsen, har givet en kort Behandling af Øens i videnskabelig Henseende ikke særligt bemærkelsesværdige Stednavne. Efter Afsnit om Føde og Klædedragt, Race og Folkekarakter, samt en meget interessant Redegørelse for Bygningsskikken, følger et længere Kapitel om de

egentlige Folkeminder, Tro og Overtro, Sæder og Skikke, Sagn om Øens tidligere Skæbne. Det er en Selvfølge, at der ogsaa er et Afsnit om Folkedanse og Viser — ikke det mindst morsomme — og endelig findes der nogle faa Dialektprøver, som dog desværre skæmmes af flere Trykfejl, eller vist snarere Optegnerfejl hos Forf.s Hjemmelsmand.

Bogen er smukt illustreret og vil kun vinde endnu flere Venner for »Danmarks Folkeminder«.

Sv. Aa.

SVENSK KØBSTADSHISTORIE.

Nils Herlitz: Svensk Stadsförvaltning på 1830-Talet. (P. A. Norstedt & Söner, Stockholm 1924).

Enhver Dansker med Interesse for sit Lands Kulturhistorie, som har haft Lejlighed til at følge det metodiske, planmæssige og yderst frugtbare Forskerarbejde, der i de sidste Aar er gjort i Sverige paa Købstadshistoriens Omraade, kan ikke undgaa at føle sig beskæmmet paa sit eget Lands Vegne. Selvom vi nemlig baade imellem vore ældre og yngre Købstadshistorikere finder Mænd — det er farligt at nævne Navne, men Folk som Kinch, Villads Christensen, Klitgaard og Petresch-Christensen maa nævnes — der har givet Værker, som staar fuldt paa Højde med de fleste svenske, saa har det dog skortet os paa Forskere, som ved Siden af eller foruden det rent lokale Synspunkt kunde se alle de brogede Enkeltheder under en mere almen Synsvinkel, og nogen Oversigt over de danske Købstæders Udviklingshistorie, retsligt, økonomisk, sociologisk, erhvervsgeografisk, har vi ikke at byde paa. Vi har *P. Munchs* og *M. Mackeprangs* to forlængst udgivne Disputatser, det er sandt, og vi har for selve Byplanens Udviklingslinier en saa fortræffelig og skarpsindig Bog som *Hugo Matthiessens* »Torv og Hærstræde«, der aabner helt nye og frugtbare Felter for Studiet af vore Købstæders Oprindelse og ældste Udvikling; men dermed er vist ogsaa det væsentligste nævnt.

I Sverige derimod har der, takket være et intimt Samarbejde imellem Landets Købstadforening — *Svenska Stadsförbundet* — og den historiske Videnskab, kunnet blive langt mere Vækst og Grøde i den historiske Forskning paa dette Omraade end det ellers vilde have været muligt. Dette viser sig f. Eks. i to saa udførlige og grundige Købstadsbeskrivelser som Rektor *G. A. Bohlins* af Alingsås eller *Nils Ahnlunds* og *S. Humbles* af Sundsvall; men først og fremmest viser det sig i de forskellige Artikler, som *Stadshistoriska Institutets* Sekretær, Docent Dr. *Nils Herlitz* har

skrevet i Svenska Stadsförbundets Tidsskrift 1920—1924, og som alle er at betragte som Indledninger og Forarbejder til det store og indholdsrige Værk om den svenske Byforvaltning i Tiden o. 1834—1862.

Allerede i Artikelen *De svenska städernas privilegier* 1920 opstillede Forf. sit Program og sin Arbejdsplan, og det vil baade være særdeles lærerigt og særdeles interessant for en dansk Forsker at se, hvorledes Forskningen er stillet i vort Naboland m. H. t. Kilder. Det viser sig nemlig, at i det store og hele er vi vist egentlig gunstigere stillet end Svenskerne. Vi har en rig Samling af Privilegier og Privilegiestadfæstelser baade fra Middelalder og senere Tider, og mens det svenske »Riksregistratur« kun kan benyttes i Riksarkivet, og ikke gaar saa langt tilbage som vore Kancelliregistranter, saa er vort Kancellis Brevbøger jo udgivne i fyldige Uddrag af vor nuværende Rigsarkivar helt ned til 1630, og fortsættes stadig. Endvidere har vi vore fyldige Samlinger af Recesser og Forordninger (Sechers Corpus Constit. Dan.). Som Svenskerne har deres Kammarkollegium og Kommercekollegium, har vi vort Rentekammer og Commercekollegium. Forøvrigt hørte vore Købstæder efter 1660 jo under Stiftamtmanden, der atter sorterede under Kancelliet, men alle Regnskabs- og Industri-sager hørte under de to ovennævnte Kollegier. Det synes som om vi har ét stort Fortrin fremfor Svenskerne: Fra 1660—1849 har vi lange Rækker af Told-, Havne- og Købstadsregnskaber, indsendte til Revision i Rentekammeret, og de allerfleste Købstæder har desuden spredte Regnskabsrækker før 1660. Saa meget des mindre tilgiveligt er det jo imidlertid, at vi ikke har gjort noget ud af dem. Anm. er selv just i Færd med at afslutte Ordningen af Købstadsregnskaberne i Rigsarkivet (en Oversigt findes i Regnskabstillægget til Erslev Rigsarkivet), og kan bevidne, at disse Rækker ikke er rørt af nogen siden 1849, at dømme efter det Lag Støv, hvormed de som oftest dækkedes.

Ikke saaledes i Sverige! Havde vi dog blot en saa klar og arbejdsildnende Oversigt, som den, Docent Herlitz giver os: Jeg tror den vilde vække vore Købstadsforskere til Handling, og just nu, hvor saa mange Købstæder holder Jubilæum, hvad kunde det ikke blive til?

I en følgende Opsats *Städer och stadsbefolkning i Sveriges historia* søger Forf. at se de enkelte Stæders Udviklingshistorie som et Led i Folkets og Rigets. Han paapeger, hvorledes de er Formidlere af og Brændpunkter for det kosmopolitiske, internationale Kulturvæsen, hvorledes de er Spredningscentre for de kulturelle og materielle Goder, viser hvorledes de søger at knytte Oplandet til sig i et nært Afhængighedsforhold, og hvorledes

Statsmagten søger at støtte dem i disse Bestræbelser, for atter at kunne drage Nytte af dem til sine Formaal, udenrigske som indenrigske. De bliver derved et Bindemiddel mellem Statsmagt og Bondeland, og kommer til at tjene Kongemagten i det 16. og 17. Aarh. i dens Stræben efter at skabe en fasttømret Rigsenhed af de tidligere løst sammenføjede Rigsdele. Med deres rige økonomiske Resourcer kommer Købstæderne til at tjene som en Art Bankierer for Staten, der maa give deres Bidrag til Financieringen af den svenske Østersøpolitik.

Et enkelt vigtigt Specialspørgsmaal i Købstædernes Udviklingshistorie har Forf. taget op i sin Afhandling *Ur den svenska stadsbyggnadslagstiftningens historia*. Her gøres Lovgivningen om Købstadsbygningernes Indretning til Genstand for en klart fremstillet Undersøgelse, der strækker sig lige fra Bygningsbalken i Magnus Erikssons Stadsret over Carl XI.s Lovgivningsværk helt ned til det 19. Aarh.s Lovgivning paa disse Omraader (et kgl. Cirkulære af 21. Septbr. 1824, Bygningsvedtægten af 1874).

I *Några drag ur stadsförvaltningens historia under 1800-talet* gives ligesom en kort Disposition for Forf.s senere store Arbejde, hvis Titel staar over disse Linjer. Forf. viser her, hvorledes Tiden omkring 1830 har sin store Interesse for Forskeren, fordi den betegner Kampen mellem gammelt og nyt, som endte med det nyes Sejr ved Kommunalforordningen af 1862.

Til *Internationella Stadsbyggnadsutställningens Katalog 1923* har Forf. givet en meget kortfattet, men netop paa Grund af sin Korthed meget klar almen Oversigt, *De svenska städernas uppkomst och utveckling*, som nærmest er at betragte blot som forklarende Text til de fortræffelige Kort over Fordelingen og Størrelsen af de svenske Købstæder c. 1200, 1420, 1570, 1644, 1750, 1835, 1900 og 1923.

I 1924 satte da denne Forskning sin største og smukkeste Frugt, det Værk paa næsten 500 tættrykte Sider, hvis Titel staar over disse Linjer. Det er et særdeles sympatisk Billede man faar af Forskeren igennem Bogens Fortale, et Billede af en redelig, dybtskuende Aand, en vaagen, kritisk Begavelse med en sjælden Evne til psykologisk Forstaaelse af og Indlevelse i Stoffet. Forf. er heller ikke bange for at vende sin kritisk-psykologiske Lyskaster mod sig selv og drøfter klart og objektivt sin egen Metode, baade dens Mangler og dens Fortrin.

Forf. forsvarer med gode og overbevisende Grunde sit Valg af netop dette Tidsrum til Forskningsobjekt. Det er den Tid, da det gamle Stænder- og Privilegiesamfund gik sin Opløsning i Møde og da en mere moderne Økonomi fik sit Gennembrud. Derfor egner et indgaaende Studium af just denne Tid sig i fortrinlig

Grad til at knytte Traaden baade bagud til de aarhundredgamle Tilstande og fremad mod den nye Tids Købstadsliv. Tredverne sætter — forøvrigt »ligesaa hos os« — Punktum for et langt Tids-spand af langsomt foregaaende Forandringer, af stille, stundom umærkelig Udvikling.

Stoffet, som har staaet til Forf.s Raadighed, har været praktisk talt udtømmeligt og det vanskeligste Problem har ligget deri, at man maatte træffe et skønsomt Valg. Her har Forf. først og fremmest afstaaet fra Benyttelsen af de lokale Arkiver, og væsentligt holdt sig til Rigsarkivets Materiale, samt de trykte Købstadsbeskrivelser. Arbejdet har for en stor Del bestaaet i en Efterprøvning af de centrale Retskilders Bestemmelser ved Jævnførelse af disse med Enkeltiagttagelser fra forskellige Steder.

Forf. har til en Tid været i Tvivl om, hvilken Metode der vilde være den mest hensigtsmæssige, og han berører her det ældgamle centrale Problem i al Forskning: Hvorledes bestemmer man ved et »gyldent Snit« det rette Forhold mellem Syntese og Analyse, hvorledes afveje Abstraktion mod det levende Livs konkrete Enkeltheder; det er den evigt unge Brydning mellem »den graa Teori« og »Livets grønne Træ«. Problemet rejser sig derved, at det er umuligt at danne sig et tilstrækkelig velbegrunderet Overskue uden at dykke dybt ned i de lokale Enkeltheder brogede Liv; og det er paa den anden Side ligesaa umuligt at faa tilstrækkeligt Udbytte af en Neddykken i de brogede Enkeltheder, uden at have i Forvejen dannet sig et Overblik, at have abstraheret en Teori, en Norm, en Essens af Stoffets mangfoldige Enkeltheder. Vi kender det ogsaa helt godt herhjemme: Enten graver man sig ned i sin lokale Jordbund og skildrer den i alle Ender og Kanter, og »ser derfor ikke Skoven for bare Træer«. Eller ogsaa svinger man sig op i den abstrakte Æter uden smaalige Hensyn til den historiske Virkeligheds Enkeltheder, fabrikerer glatvæk Teorier »aus dem Innern des Bewusstseins« og abstraherer baade sig selv og Virkeligheden helt op i den blaa Luft, hvorfra man kun ser »Skoven«, men ikke dens enkelte »Træer«, og derfor heller ikke dens Vækst og Liv.

Forf. har — omend ikke uden Tøven — truffet sit Valg. Skønt han mener, at en monografisk Behandling som Grundlag for Arbejdet havde været ønskelig, saa har han dog bestemt sig for »den umiddelbart komparative Metode«. Mon ikke dette ogsaa — baade i dette Tilfælde og i mange lignende — vil vise sig at være det mest frugtbare? Har vi først faaet et Helhedsbillede, bygget op ved denne komparative Metode, saa har de forskellige lokale Forskere ogsaa derved faaet Værktøjet i Hænde til at give os de Købstadsmonografier, som efter Forf.s Sigende »næsten

helt og holdent savnes«. Saa har vi, samtidig med det vide Overblik, faaet en udmærket Arbejdsmetode, og saa vil Monografierne myldre frem af sig selv, og maaske vælte et og andet over Ende i det opstillede Helhedsbillede — men saaledes skal det nu være. Dette er den dybere Mening i det altid frugtbare Vekselspil mellem Syntese og Analyse.

Det ledende Synspunkt for Forf. har ikke først og fremmest været det juridiske, heller ikke det økonomiske eller det sociologiske, men det psykologiske. Købstadsstyre saa vel som enhver anden Form for Samfundsliv er først og fremmest en indre Foreteelse. »Dermed følger, efter min Synsmaade, at hvor vigtigt det end er at studere den rige Virkelighed, som kan maales med ydre Maal, saa svæver dette Studium i Luften, om det ikke hviler paa en Indtrængen i de psykiske Realiteter, som ligger bag. Dette har altsaa for mig været det centrale.«

Anm. skal ikke forsøge at gaa i Rette med Forf., om dette Synspunkt er rigtigt, om det ikke er for ensidigt, om man overhovedet i ret mange Tilfælde er i Stand til at trænge ind til »bagvedliggende psykiske Realiteter«. Forf. erkender nemlig, at hans Opgave først og sidst har været rent historisk. Og »Realiteterne«, nemlig hans Bog, viser, at Synspunktet har været godt nok, eftersom Resultatet er det i sjælden Grad.

Bogen falder i 7 Hovedafsnit efter en klar og overskuelig Disposition. Efter en Indledning om det svenske Byvæsen i Tredverne, de bydannende Faktorer i Samfundet, selve Byernes Klassificering og forskelligartede Betydning i Statslivet, følger Grundlaget for Købstadforvaltningen, Bymenigheden eller Borgerskabet, Bystyrets Opgaver, dets Resourcer, Raadighedsretten over Midlerne, Bystyrets Organisation, Byernes Forhold til Statsmagten. Naar hertil kommer, at Bogen giver en fyldig Litteraturliste, hvor heller ikke P. Munchs Bog (men derimod M. Mackeprangs) savnes, et Register over de forskellige Forandringer, Love og Reskripter, et meget fyldigt Sagregister og et Register over de onttalte Byer, saa vil enhver sikkert forstaa, at her foreligger en sjælden nyttig Haandbog for alle Købstadforskere. Man kan derfor ikke give vore hjemlige Købstadforskere noget bedre Raad end at gøre sig grundigt bekendt med denne Bog, og for Fremtiden skildre os Købstædernes virkelige, normale Liv, ikke blot naar der er »Brand i Gaden« og naar »Fanden er løs i Laxegade«, men endnu mere Byens Dagligdag. Vore Købstadbeskrivelser tynges lovlig stærkt — ligesom forøvrigt vore lokale Aarbøger — af Tingbøgenes journalistiske Petitstof. Skal vort Lands Historie skrives, maa der ogsaa være Rum for en Skildring af Landets Hverdag; man kunde ellers let faa det Indtryk, at vore

hedengangne Forfædre ikke havde bestilt noget som helst andet end at uddele »blaa Øjne«, stikke med Kniv, brænde Hekse, og opføre Slavekrige. Jeg siger ikke, at det gode og lødige Stof helt savnes, men det er mere sjældent end det burde være.

Altsaa, mine Herrer Købstadshistorikere, rust Dem inden Stads Jubilæum med Docent Nils Herlitz's Bog og dyk saa ned i Dybet af Deres Hjembys Købstadsregnskaber! Der er et rigt Stof til Eftertanke begge Steder. Sv. Aa.

Atlantis, Dansk Maanedsskrift, redigeret og udgivet af *Thøger Larsen*, Lemvig.

Jaar gaar dette fine og ejendommelige lille Tidsskrift ind i sin tredie Aargang. Naar man nu ser tilbage over alle de smaa farvede Hefter, saa føler man sig i stor Taknemmelighedsgæld til den Mand, som redigerer det og som har præget det lige fra Udstyr til Indhold. Enhver kulturhistorisk interesseret burde skynde sig at tegne Abonnement paa Atlantis, som foruden det kulturhistoriske Stof bringer rigt afvekslende og underholdende Bidrag af populærvidenskabelig og litterær Art, alt af gode Penne, hvorimellem nogle af de allerbedste vort Land ejer. Der kan næppe være Tvivl om, at dette lille Tidsskrift, som kun er trykt i et ret beskedent Oplag, vil blive af stor Værdi i Fremtiden. Det indeholder Digte af Sophus Clausen, Johs. V. Jensen, Olaf Hansen, Sigurd Swane, Kai og Eline Hoffmann, Otto Gelsted, Knud Lyhne, Poul Arved la Cour, Chr. Stub-Jørgensen og først og fremmest af Thøger Larsen selv, Tegninger og Vignetter af Johs. Larsen, Ernst Hansen, Niels Bjerre, Rejsebeskrivelser af Ebbe Korne-rup med karakteristiske Fotografier, og maaske vil det, som i særlig Grad vil give det Værdi, blive Thøger Larsens storslaaede Gengivelser af de gamle oldnordiske Eddakvad.

Det var glædeligt at se den Paaskønnelse denne vor betydelige Lyriker mødte fra Statens Side ved at erholde en — ganske vist ret beskedene — Statsunderstøttelse til sine mønstergyldige Oversættelser af Eddasangene. For den, som er fortrolig med dem i Originalsproget, er det nærmest mirakuløst at se, hvor nøje Thøger Larsen formaar at gengive den gamle Oldtidsklang i disse Kvad, saaledes at Oversættelsen ikke blot Ord for Ord følger Originalen, men at tillige Sprogtonen er truffet saa ægte som ingen-sinde før hos nogen dansk Digter. Der maa vist være et Aandsfrændskab mellem denne Søn af det barske Vestjylland, som kom til Verden derude »under Bjærg« ved Nissum Bredning, og de gamle kampglade Nordboer, som digtede Eddaens Sange.

Førend Bors Sønner Brandene hæved,
da de Midgaard mægtig skabte,
Sol sken sønden paa Søens Stene,
saa af Grund groed grønne Urter.

Sammen sydfra Sol og Maane
Haanden, den højre, paa Himlen lagde.
Sol vidste ikke, hvor sin Sal hun havde,
Maane vidste ikke, hvor sin Magt han havde,
Stjerner vidste ikke, hvilket Sted de havde.

Dette er den rette Vølvetale, saaledes som den lyder i det gamle Völuspaa.

Aser mødtes paa Idissletten,
Helligdom og Hov højtømrede,
Esser grunded, Gods smeddede,
Tænger skabte og tungt Værktøj.

Thøger Larsen er imidlertid ikke blot Digter og Oversætter, han er tillige Forsker. Hans stærke Erkendertrang har ført ham ind paa mange Baner, og hans Studier spænder lige fra Matematiken og Astronomien til Mytologien og Etymologien. Han har udgivet sindrige Tabeller til Beregning af Bjærgghøjder paa Maanen og af Sol- og Maaneformørkelser, og han anvender sin astronomiske Viden til Forklaring af mange dunkle Oldtidsmyter. Han læser Homer og Herodot, Sapfo og Vedaerne paa Originalsproget, og har sat sig ind i den sammenlignende Sprogvidenskabs Metoder.

Disse Studier har taget Form i skarpsindige Tolkninger af den oldnorsk-islandske Mytologi, og skønt Anm. ikke paa alle Punkter vover at følge ham i hans dristige mytologiske og etymologiske Forklaringer, saa maa det indrømmes, at de meget ofte kan være ligesaa overbevisende som andre Forskeres Hypoteser, der gaar og gælder for fuldgod Videnskab. Der er i hele Thøger Larsens Grundsyn paa Myterne noget frugtbart og tankevækkende. Tanken om Astronomiens og Mytologiens nære Sammenhæng er heller ikke fremmed for andre Forskere, og naar Thøger Larsen i ret stor Udstrækning antager Laan fra græsk-romersk Mytologi i den nordiske, da er en saadan Grundtanke vel ikke mere dristig end f. Eks. en Kaarle Krohns ensidige Hævden af kristelige Laan i Eddamytologien. Ikke sjældent fortjener de enkelte Etymologier han giver ogsaa Fagfolks Paaagtning (f. Eks. Fimbul, Hroptr o. fl.).

Foruden disse Opsatser af Thøger Larsen selv, indeholder Tidsskriftet ogsaa Afhandlinger om Danmarks Navn af G. Rud og Dr. Gudmund Schütte, en Række Artikler om Tycho Brahe af Kustode Harald Mortensen, om Kleopatra, om Atlantis, om

Verdens Oprindelse i de nordiske Sagn af Thøger Larsen, om babyloniske Flodmyter af Stub-Jørgensen og meget mere kulturhistorisk Stof, foruden særdeles levende Rejseskildringer fra Østen af Ebbe Kornerup, fra Nürnberg og Fur af Thøger Larsen. Tidsskriftet har derfor Bud til en meget alsidigt-interesseret Læsekreds.

Sw. Aa.

FORENINGSMEDDELELSER m. m.

IN MEMORIAM.

Professor, Dr. phil. Hans Olrik var i en halv Snes Aar (1911—20) Formand for Dansk Historisk Fællesforening. Han traadte til i et kritisk Øjeblik, da Prof. C. Nyrop, som havde lagt et stort Arbejde i Foreningens Start (1909—11), kort forud for det første Aarsmøde i Kolding af Helbredshensyn saa sig tvungen til at opgive Formandsstillingen. Gode Raad var nu dyre, og mange Emner fandtes der ikke, som paa Forhaand kunde anses for brugbare og villige til at kaste sig ind i en Gerning, hvis Rammer endnu langt fra var fæstnede. Da jeg paa Bestyrelsens Vegne henvendte mig til Hans Olrik, mødte jeg straks en hjertelig Redebonhed, dog under den Betingelse, at det daglige Arbejde skulde hvile paa Foreningens Sekretær, og Formanden paa Grund af sin overvældende Virksomhed i andre Retninger kun var forpligtet til at deltage i og lede Repræsentant- og Aarsmøderne. Hans Olrik gjorde imidlertid sine egne Ord til Skamme. Formandsgerningen interesserede ham, den faldt for ham i naturlig Forlængelse af hans Virksomhed som Leder af Statens Lærerskole, og han holdt derfor mere end han havde lovet. Gang paa Gang afholdt han gode populære Foredrag paa Aarsmøderne, der til hans Glæde som oftest var knyttede til Valdemarsdagen d. 15de Juni (1913 i Sorø om »Valdemarsdagen, vor nationale Festdag«, 1918 paa Fiskebæk Hotel om »Digteren Kaalund«, 1920 i Kalundborg om »Esbern Snare«, endelig 1922 paa Bøghoved ved Haderslev om »Knud Lavard«). Endnu større var dog hans Betydning som den praktiske og faste Leder af Drøftelserne paa Repræsentantmøderne, ligesom han værdigt og formfuldendt repræsenterede Fællesforeningen overfor Foredragsholdere og stedlige Autoriteter. En særlig Fortjeneste indlagde han sig ved, takket være sit personlige Kendskab til flere af Rigsdagens Med-

lemmer, at skaffe Foreningen det Statstilskud, der bl. a. var en Betingelse for, at det Tidsskrift kunde begyndes, som har været et af Fællesforeningens kraftigste Virkemidler til at løse de Opgaver, som var fremsatte i dets Program. Det var derfor med god Grund, at man paa Repræsentantmødet i Haderslev 1922, da han havde fratruddet sin Formandsstilling, besluttede at optage ham som Foreningens første Æresmedlem, og det kan tilføjes, at Prof. Olrik glædede sig ved denne Udnævnelse, ligesom han i Gerning efter sin Fratræden viste, at han stadig følte sig stærkt interesseret i vor Gerning.

Hans Olrik var i den Tid, da han stod som D. H. F.s Formand, et udmærket Bindeled mellem Foreningen og dens Medlemmer, ligesom han selv, skønt Hovedstadsbeboer, følte sig knyttet til det aabne danske Land. Hans smukke og mandige Skikkelse, hans retsindige Karakter og hans varme Hjerte vil sikre ham et varigt Minde indenfor Dansk Historisk Fællesforening.

Knud Fabricius.

D. H. F.s 10. AARSMØDE D. 17. DEC. 1923 I KØBENHAVN.

Deltagerne i D. H. F.s 10. Aarsmøde i København var Professor Dr. jur. *Frantz Dahl* (Stednavneudv.), cand. mag. *Gunnar Knudsen* (Redaktionsudvalget af »F. & N.«), Frk. *Haralda Poulsen* (Roskilde Centralbibl.), Red. *P. Eliassen* (Vejle A.), Prmlt. *Otto Smith* (Hist. Samf.), cand. phil. *Johs. Schrøder* (Stedmindeudv.), admin. Museumsinsp. *Jørgen Olrik* (Folkemuseet), Lektor *H. Boisen* og Forf. *And. Uhrskov* (Frborg A.), Amtsforv. *Holck* (Laaland-Falster), Adjunkt *Arhnung* (Kbh. A.), Borgmester *J. C. Sørensen* (Roskilde Byraad), Prof. *M. Bidstrup* (Bornholms Museum), *A. H. G. Friis* (Koldinghus Museet), Arkitekt *Tidemand-Dal* (Præstø A.), Byretsfuldm. *C. Petresch-Christensen* (Hjørring A.), *F. Hjort* (Odense A.), *L. F. la Cour* (Sorø A.), Red. *J. V. Christensen* (do.), Dyrlæge *P. Clausen* (Holbæk Museum), *Alb. Thomsen* (Holbæk A.), Bibl. *E. Haugsted* (Aarhus A.), Museumsinsp. *Hugo Matthiessen* (Nationalmuseets 2. Afd.), Kreslæge *Møller* (Kalundborg Museum), Postexp. *Knud Kannik* (St. Knud Hertugs Broderskab), Prof. *Fabricius*, Pastor *Severinsen*, *Chr. Axel Jensen*, Landsarkivar *Holger Hansen*, *Aakjær*.

Dagen begyndte med en interessant Forevisning af Københavns Bymuseum paa Raadhuset, under *Chr. Axel Jensens* Vejledning, fra c. 11—12½ Fm. Herefter var der Frokostpause til Kl. 2, som de fleste Deltagere tilbragte i Rigsdagens Restaurant,

hvertil der ved venlig Imødekommenhed fra Rigsdagens Bureau-chef var skaffet Deltagerne Adgang.

Kl. 2 Em. begyndte Aarsmødet i Rigsarkivets Foredragssal. *Form.* indledede Mødet med en Tak til Rigsarkivet, der saa elskværdigt havde stillet Salen til Raadighed. Dernæst gjordes der Rede for vort Samarbejde med Hjemstavnskursuset i Rønne, som D. H. F. havde støttet ved at skaffe Foredragsholdere og desuden ved et Tilskud af 200 Kroner. *Form.* refererede dernæst sine Indtryk fra Kursuset, der havde faaet god Tilslutning (c. 125 Deltagere). Da disse Hjemstavnskursus og vore Aarsmøder jo maa virke med de samme Kræfter som Foredragsholdere, vilde det være naturligt allerede af den Grund at fortsætte vort Samarbejde med dem. *Form.* gjorde derefter Rede for vore Forhandlinger med Ingeniør Andreasen, Odense, og Prof. Bidstrup, Bornholm. Dels af Prof. B.'s Indbydelse, dels gennem mundtlig Samtale med Amtmand Kofoed, havde *Form.* faaet det Indtryk, at Bornholm ikke havde noget imod at vente et Par Aar, hvorimod Ingeniør Andreasen havde skaffet en Indbydelse, der ved sine Underskrifter viste, at saavel Befolkningen som Myndighederne var interesserede i, at D. H. F. kom til at holde Aarsmøde paa Fyn.

Prop. *Hjort* anbefalede varmt at afholde Aarsmødet paa Fyn.

Bibl. Haugsted fremhævede, at Lektor Regnar Knudsen i Aarhus var den egentlige Ophavsmand til Ideen at afholde Hjemstavnskursus efter engelsk og svensk Mønster, for at slaa til Lyd for en Inddragelse af Hjemstavnsens Stof i den daglige Skoleundervisning.

Holck: Saafremt Aarsmøde og Hjemstavnskursus skulde holdes sammen, opstod der den Vanskelighed, at vi holdt kun Aarsmøde hvert andet Aar, mens Kursus tænktes afholdt hvert Aar.

Chr. A. Jensen tilføjede, at vort Aarsmøde plejede at holdes i Juni, men Kursus i August.

Bidstrup kunde kun anbefale D. H. F. at indlede et Samarbejde med Hjemstavnskursus, men maatte jo samtidig indrømme, at noget saadant fandtes ikke paa Bornholm. Han nævnte de tre historiske Foreninger, af hvilke »Bornholm« vel var den, der stod nærmest ved de her omtalte Interesser, idet den støttede Fredning af geologiske og naturskønne Ejendommeligheder, og desuden Bornholms Museum. Selv Prof. B. var altsaa nærmest tilbøjelig til at anbefale Samarbejde med Hjemstavnskursus, i dette Tilfælde altsaa Odense-Kerteminde.

Aakjær aflagde Beretning, hvorunder han bl. a. nævnedes den paa Haderslev-Mødet forhandlede Sag om Sogneraadsarkivernes Bevarelse. Et ministerielt Udvalg var nedsat med Rigs-

arkivaren som Formand. Fra D. H. F. var indsendt en Skrivelse til Undervisnings-Ministeriet — som oplæstes —, hvori der gjordes Rede for Fællesforeningens Arbejde i denne Sag, og hvori D. H. F. erklærede sig villig til at indtræde i Udvalget, repræsenteret ved sin Formand. Paa denne Skrivelse modtoges Svar i Dec. 1923 — der ligeledes oplæstes —, at D. H. F. vilde blive repræsenteret ved Formand og Næstformand, Prof. Fabricius og Pastor Severinsen, som overfor Rigsarkivaren var bragt i Forslag af Sekretæren, efter at han ved mundtlig Samtale med Rigsarkivaren var blevet gjort bekendt med, at Min. ønskede to Repræsentanter fra D. H. F. Endnu en Sag, som Sekr. havde rejst paa Haderslev-Mødet, berørtes, nemlig vort Samarbejde med Folkebibliotekerne, i første Række Centralbibliotekerne. Her havde Sekr., hvad han ogsaa paa Forhaand havde ventet, truffet en i Sagen overordentlig interesseret Mand i Biblioteksdirektør Døssing, der var klar over, at Lokalhistorikerne burde kunne faa udførlig Vejledning til deres Studier i Centralbibliotekerne.

Form. meddelte, at efter Landsarkivar Hornemanns Fratrædelse var hans Efterfølger Holger Hansen blevet konstitueret som Fællesforeningens Kasserer, og man haabede, at hans Valg maatte finde Sted i Dag.

Holg. Hansen aflagde derefter foreløbigt Regnskab.

Herefter fik Biblioteksdirektør *Døssing* Ordet for et Foredrag om *Lokalhistorien og Folkebibliotekerne*, der efter Foredragsholderens Løfte vil fremkomme senere i »F. & N.«.

Efter dette fulgte Dr. phil. *Vilh. Lorenzens* Foredrag om *Vore Herregaardes og Præstegaardes Bevarelse*.

Baade Herregaarde og Præstegaarde er jo i vor Tid stærkt truede. For Herregaardenes Vedkommende skyldes det flere forskellige Aarsager. At Stordriften betaler sig mindre godt, hvad der mødes med den store Trang til Jord. Den frivillige Udstykning (»Herregaardsslagting«), hvorved undertiden kun en Hovedparcel bliver tilbage ved Gaarden. Den tvungne Udstykning i Følge Jordlovene for Len og Stamhuse, der svækker Besidderne økonomisk, Jordens Fæsteafløsning og den baandlagte Fideikommiskapital. I Fremtiden Farer paa Grund af Fideikommisbaandets Ophævelse, hvor særlig de store Besiddelser paa flere Herregaarde vil blive splittede og Mulighed vil opstaa for, at pietetsløse Ejere vil faa selve Stamgaarden i Eje. Holder vi os til Nutiden, er der for alle Herregaarde, men især for de arealindskrænkede Gaarde og for de svækkede Gaarde fælles Farer, fordi Husene er for store at bebo, for dyre at vedligeholde, har for høje Skatter. Som Eksempel nævntes en Hovedgaard (Hus og Park), ubelaant., som i 1922 var vurderet til 450.000 Kr., dens Skatter

(Amts-, Stats-, Kommune- og Formueskat) var c. 16,000, dens Brandforsikring c. 5000, Vedligeholdelse og Tilsyn c. 3000. Samlede Udgifter paa denne Gaard var altsaa c. 24,000 Kr., d. v. s. Renten af 600,000. Ifølge Majoratsloven kræves c. 25 pCt. af Hovedbygningens Værdi for 1920, d. v. s. 150,000 Kr. Nu var den her nævnte Hovedgaard endda ikke meget værd i bygningshistorisk, kunstnerisk Henseende, men det er der mangfoldige andre der er. De sidste er fredede, d. v. s. der paahviler Ejeren en Anmeldelsespligt. 122 paa Klasse A, 130 paa B. Forøvrigt er der mange andre udmærkede Herregaarde, der ikke har kunnet komme med — en Pryd for deres Egn! Den mest nærliggende Fare under de nuværende Forhold er, at Bygningerne forfalder, eller at de helt eller delvis nedrives. Staten kan ikke overtage dem. Et nyt Bourgeois mangler — i alt Fald i Øjeblikket! Ene- ste Middel til at bevare selv de fredede Herregaarde er en Ned- sættelse af Ejendomsskylden efter en rimelig Vurdering af, hvad Huse og Haver er værd, i Handel og Vandel efter Brugsværdien. Mange vil blive vurderet meget lavt! Vi maa bort fra saadanne grelle Tilfælde, hvor Hus og Have, som ved en navngivet Hoved- gaard stod til en Ejendomsskyld af 497,000 Kr., med Skat paa 17,000 og andre Udgifter paa c. 17,000, ialt Udgifter 34,000. Ved Godssets Salg i 1922 gik Hus og Have *gratis* med i Købet. Hidtil har der endda kun været talt om Hovedbygningerne, men ofte er Ladebygningerne mindst lige saa interessante (Ulstrup). Hvor Staten ikke kan eller vil hjælpe, maa det private Initiativ træde til. — De historiske Amtssamfund!

Med *Præstegaardene* staar det ikke stort bedre til. Jorden tages fra og Præstegaardene overtages af Menighederne. Ofte er de gamle og usunde og temmelig ubeboelige, dyre at vedlige- holde. Udlængerne ofte for store, og unyttige. Nogle enkelte er fredede, men rundtom falder imidlertid Gaard efter Gaard. Hist og her reddes en enkelt, som Kullerup paa Fyn. Ikke alt kan reddes! Men det bedste og mest karakteristiske! Men hvor er de bedste? Vi maa have en Fortegnelse. Man maa samle sig om de bedste. Aftale med Kirke- og Undervisningsministeriet. Atter her gælder det, at det private Initiativ maa træde til i overmaade mange Tilfælde! Og atter her appellerer jeg til de historiske Amtssamfund. Dog, her vil Tabslisten blive stor — endog meget stor. Og mange gamle Præstegaarde vil synke sporløst i Graven. Forinden bør et Præstegaardsværk udgives. Det er noget, netop for Historisk Fællesforening!

Noget over Kl. 4 sluttede denne Mødets første Del, hvorefter Hovedparten af Deltagerne gik over i Snapstinget til de ventende Kaffeborde.

Form. indledede Forhandlingerne om Aarsmødets Sted 1924 og om Samarbejde mellem D. H. F. og Hjemstavnskursus.

Andreasen gentog Indbydelsen og lovede at tilrettelægge Arbejdet og Møderne.

Form. tænkte sig, at vore Deltagere skulde ankomme til Ker-teminde, naar den naturvidenskabelige Del af Hjemstavnskursus var forbi, derefter opholde sig i Kerteminde den første Dag, helst en Lørdag, Udflugt til Hindsholm den anden Dag, en Søndag, og derefter tage til Odense den tredje Dag.

Smith anbefalede Bestyrelsens Forslag, men ønskede kun, at vi skulde samarbejde med Hjemstavnskursus hvert andet Aar. Lad os gøre et *Forsøg* til Sommer.

Form.: Naturligvis maa dette være et Forsøg, vi kan jo ikke binde os ud i Fremtiden.

Andreasen: Hvis Indkvartering ønskes, saa er Højskolen først til Disposition den 28. Juli.

Bidstrup nærede ingen Tvivl om, at Bornholmerne gerne ønskede D. H. F.s Besøg, men da Amsraadet endnu ikke var indkaldt, kunde en officiel Indbydelse ikke foreligge endnu.

Form.: Man maatte ikke tro, at D. H. F. lagde stor Vægt paa den materielle Side af Sagen, Bepising o. desl. Den var ikke en Græshoppesværme, der raserede alt, hvor den kom frem, og hvorefter man daterede i de følgende Tider. Hovedsagen for os var, at vi følte os velkommen, og da vi nu havde Indtryk af, at Bornholm havde haft en Del Møder i det forløbne Aar, mente vi, at Bornholmerne maaske helst vilde puste lidt.

Severinsen vilde anbefale Fyn, da der herfra forelaa en saa stærkt begrundet Indbydelse; men vi skulde ikke indgaa et Ægte-skab med de danske Hjemstavnskursus, der knyttede os sammen til Døden skilte os ad. I Aar prøver vi, og Fremtiden er vor egen.

Eliassen anbefalede Bestyrelsens Forslag, men vi skulde ikke knytte Aarsmødet saadan sammen med Kursuset, at vi ikke fik bestilt noget paa vort Møde. Vi fik gennemgaaende ikke bestilt nok paa vore Møder.

Hjort mente, at det var vel ikke egentligt Arbejde, man ventede af vore Møder, men *Impulser* til Arbejde. Dette var det væsentligste, og i saa Henseende kunde man ikke bebrejde vore Møder og deres Ledere noget.

Form. mente ogsaa, det var for haardt at sige, at der ikke bestiltes noget. Maaske kunde man bebrejde os nogen Efter-ladenhed m. H. t. Lovenes § 2, men her havde vi netop ved dette Møde bragt en Sag paa Bane, som faldt her ind under, nemlig Spørgsmaalet om Herregaardes og Præstegaardes Bevarelse. Det sattes under Afstemning, hvorvidt næste Aarsmøde skulde holdes

i Odense eller paa Bornholm. Odense vedtoges med 16 Stemmer mod 1. Bestyrelsen fik eenstemmigt tildelt Bemyndigelse til at gøre et Forsøg for 1924 paa at knytte Aarsmøde og Hjemstavnkursus sammen.

Eliassen mindede om, at det var lovet at udsende Nygaards og Bobés Vejledninger til Topografi og Personalthistorie i nye forøgede Udgaver.

Thomsen ønskede, at hvert Medlem skulde have et Eksempplar.

Smith foreslog, at »F. & N.« fremtidig, af Hensyn til de høje Portoudgifter, skulde udsendes i 2 Leveringer aarlig.

Møller mente, at man fremtidig skulde sætte paa »F. & N.«: Udkommer med 8 Ark aarlig.

Eliassen foreslog, at den omtalte Vejledning, forøget med en Oversigt over Landsarkivernes Indhold, skulde udkomme som særlig Bog, hvortil der skulde søges opnaaet Støtte fra de videnskabelige Fonds.

Holger Hansen anbefalede ogsaa at lade Vejledningen komme som en særlig Bog. Salget kunde sikkert bære Fremstillingsudgifterne. Nygaard burde helst selv omarbejde sin Vejledning.

Form. foreslog, at Personalthist. Samf. skulde udpege en Mand til at udarbejde en Vejledning for Personalthistorikere.

La Cour mente, at hvert Medlem af Amtssamfundene skulde have et Eksempplar.

Thomsen sluttede sig til Tanken om Prænumeration paa Bogen.

Uhrskov mente, om D. H. F. i det hele ikke kunde udsende Særbøger, f. Eks. et illustreret Værk om de danske Præstegaarde.

Form. var bange for, at et saadant Værk om ca. 1100 Præstegaarde langt vilde overstige vore økonomiske Kræfter.

Hjort vilde varmt støtte Uhrskovs Plan. Man kunde jo dele Værket i flere Dele.

Chr. Axel Jensen tvivlede om, at det kunde lade sig gøre. Museet havde ikke noget Billedstof af Betydning, og forøvrigt var ikke alle Præstegaarde særlig interessante i bygningshistorisk Henseende. Der skulde meget betydelige Forarbejder til. Men maaske kunde man tænke paa et Propagandaskrift for Præstegaardenes Bevarelse, illustreret med gode og karakteristiske Eksempler.

Uhrskov mente ogsaa, at i alt Fald de bedste og smukkeste Typer skulde samles.

Severinsen tvivlede ogsaa om, at alle Præstegaarde var værd at bevare; maaske nok nogle enkelte.

Dr. Lorenzen mente ogsaa, at et videnskabeligt og udtøm-

mende Arbejde vilde blive for stort, men han havde tænkt sig, at vi i en mindre Bog kunde rejse et Æreminde for den smukke gamle Præstegaard.

Severinsen mente, at Bygningsinspektorerne maaske laa inde med Tegninger og Notater, og at muligvis Amtssamfundene kunde skaffe nogle flere Beskrivelser.

Smith sluttede sig til Dr. Lorenzen.

Form. foreslog, at man foreløbig, for at blive klar over, hvor der fandtes interessante Præstegaarde, gennem Museerne kunde rundsende Spørgeskemaer til Præsterne.

Eliassen bad om, at man ikke fra D. H. F. maatte bebyrde Amtssamfundene med Arbejde. De trænger selv snarere til Støtte. Vi vil godt have Hjælp, men man maa ikke køre med os.

Tidemand-Dal foreslog at sende Spørgeskemaer til Menighedsraadene.

Chr. A. Jensen: Skemaerne bliver næppe alle besvarede, men de kunde uden Tvivl vække en gavnlig Interesse om Spørgsmaalet.

Severinsen: Sendte man Spørgeskemaer til Præsterne, var der vel næppe Tvivl om, at der til Museerne kunde indsendes et udmærket Raastof til en foreløbig Orientering, og det skulde vistnok indsamles nu, for at det ikke skulde blive for sent.

Uhrskov mente ogsaa, at der skulde gøres et Arbejde for at indsamle Oplysninger om de smukkeste af de gamle Præstegaarde, og at det burde gøres snarest. Maaske helst gennem Menighedsraadene.

Dr. *Lorenzen:* Det, som det kniber mest med at faa Rede paa, er de gamle Gaarde, der rives ned nu. Her kunde den lokal-kendte Mand tage Affære inden det skete og sørge for, at Gaarden blev beskrevet.

Severinsen vilde indstændigt anbefale, at man sendte Skemaerne ikke til Menighedsraadene, men til Præsten selv. Maaske gik det bedst, dersom man gik Embedsvejen rundt, og fik Ministeriet til at henstille til Provsterne, at de kunde være Mellemed ved Fremskaffelsen af de ønskede Oplysninger.

Bidstrup anbefalede Severinsens Forslag.

Petresch-Christensen gjorde opmærksom paa, at det næppe blev noget stort Tal af Præstegaarde, der kunde blive Tale om. Af Kær Herreds 14 Præstegaarde var kun 4 gamle og særlig interessante. Maaske kunde Provsten selv, der jo kendte sit Provstis Præstegaarde, give en ganske kort Meddelelse om, hvilke af dem, der var særlig interessante, og dernæst kunde man indskrænke sig til at sende Spørgeskemaer til disse.

Form. rekapitulerede. Man blev enige om 1) at udarbejde en ny Vejledning for Lokalhistorikere ved Arkivar Nygaard, for

Personallhistorikere ved en af Personallhist. Samf. udpeget Mand, 2) at udsende Spørgeskemaer ang. Præstegaardes Alder og Tilstand, maaske efter forudgaaende Skrivelse til Provsterne. Der nedsattes i sidstnævnte Øjemed et *Præstegaards-Udvalg*, bestaaende af Prof. *Fabricius*, Museumsinsp. *Jørgen Olrik* og *Chr. Axel Jensen*, og som »kommitteret« Dr. *Lorenzen*. Man gav Form. og Sekretær Décharge for deres Beretninger.

Man gik derefter over til en Diskussion af Biblioteksdirektør *Døssings* Foredrag.

Møller anbefalede Tanken om D. H. F.s Samarbejde med de større Biblioteker. Vi kunde skaffe dem en Liste over de Hjælpe-midler, de bør anskaffe til Brug for Lokalhistorikere, og kunde maaske ogsaa skaffe dem Særtryk.

Petresch-Christensen savnede en Oversigt over de forskellige lokalhistoriske Afhandlinger.

Døssing meddelte, at Dansk Bogfortegnelse og Tidsskrift-Index kunde raade Bod paa Savnet.

Aakjær meddelte, at da han i 1921 tiltraadte som Sekretær, forelaa der en Oversigt over Amtsaarbøgernes Indhold til 1915, men i de siden da forløbne 6 Aar, som altsaa nu var blevet til 8, havde man ingen saadan. Arbejdet var jo i Virkeligheden uoverkommeligt for en enkelt Mand, da det drejede sig om en Gennemlæsning og Registrering af over 200 Aarbøger.

Thomsen henstillede, om man dog ikke i det mindste kunde give Oversigter fra nu af.

Døssing mente, at Grunden til, at man var ophørt hermed i »F. & N.« var den, at Dansk Tidsskrift-Index havde overtaget Bestillingen.

Kofoed-Petersen mente ikke, at en saadan Tidsskrift-Oversigt behøvede at fylde stort.

En Diskussion af mere indre biblioteksmæssig Karakter udspandt sig mellem Bibl. *Haugsted* paa Statsbibliotekets Vegne og Biblioteksdir. *Døssing* paa Folkebibliotekernes. D'Hrr. blev enige om gensidigt at anerkende deres Institutioners Virksomhed, og syntes at være klare over, at de ikke kunde komme til at »gaa hinanden i Bedene«, men tværtimod paa en smuk Maade udfyldte hinanden.

Andreasen takkede, fordi man modtog Indbydelsen til Odense og Kerteminde, og spurgte, om der kunde være Tale om en lignende Støtte som den, der ydedes i Kalø.

Kassereren lovede at dække indtil 200 Kr. af et eventuelt Underskud.

la Cour klagede over Registrerne i Amtsaarbøgerne, især Københavns Amts.

Smith, der havde lavet det, vilde gerne forsvare det.

Knudsen meddelte, at de danske Læreres Stednavneoptegnelse stadig gav gode Resultater. Der var fornylig udsendt en Beretning i »F. & N.«. Det skulde glæde ham, om Amtssamfundene kunde give en Haandsrækning ved de Sogne, hvorfra der efter Beretningen endnu manglede Stof. Lokalkendte Folk kunde maaske lettere finde en Mand, der var egnet til Optegnelsesarbejdet. Saaframt Vejledning og Kortmateriale ikke længere fandtes hos Læreren, men var gaaet til Grunde, skulde Stednavneudvalget gerne sørge for nyt, saaframt man fik Løfte om, at Optegnelsen vilde blive foretaget af en egnet Mand.

Eliassen henstillede, at Samfundene ikke skulde trykke Aarbøgerne i for smaa Oplag, da det havde viist sig, at der var stærk Efterspørgsel efter dem, saa de ofte var udsolgt.

Valget formede sig som et Genvalg, og for Landsarkivar *Holger Hansens* Vedkommende som et Nyvalg.

Derefter begav man sig til Wivel, hvor Bordet var dækket, og efter flere Taler og hyggelige Samtaler ved Kaffen og Cigaren skiltes man ca. 12 Midnat.

D. H. F.s 11. AARSMØDE D. 2.—4. AUGUST 1924

I KERTEMINDE OG ODENSE.

Deltagerne var Adjunkt *Arhning*, Roskilde (Kbh. Amt), Førstelærer *P. Storgaard-Pedersen*, Hee (Ringkøbing A.), Museumsforstander *M. Klokke*, Ringkøbing (Ringk. Museum), Arkitekt *J. Tidemand-Dal*, Næstved (Præstø A.), Kapt. *Rockstroh* (Hærens Arkiv), Stadsingeniør *Lassen*, Kolding (Koldinghus-Museet), Forstander *O. C. L. Espersen*, Kolding tekniske Skole (do.), Kreslæge *J. S. Møller*, Kalundborg (Museet), Konservator *H. P. Hansen*, Herning (Museet), Underarkivar *Seesten*, Odense (Landsark.), General *A. Tuxen*, Kbh. (Generalstabens), Arkivar *H. Grüner-Nielsen* (Danmarks Folkeminder), Arkivar *Hans Ellekilde* (do.), Red. *P. Eliassen*, Kolding (Vejle A.), Hr. *Dannesboe Andersen*, Kbh. (Medicinalhist. Museum), Amtsforvalter *A. Holck*, Maribo (Lolland-Falster), cand. mag. *Gunnar Knudsen* (Stednavneudvalget), Posteksp. *Knud Kannik*, Kbh. (St. Knud Hertugs Broderskab), Ordenshistoriograf Dr. phil. *L. Bobé* (Pers. Samf.), stud. mag. *Arni Nielsen*, Regensen (De Historiestuderende), Prof. *M. Bidstrup* (Bornholms Museum), Højskoleforst. *Thøger Dissing*, Vejstrup (Svendborg A.), Museumsinsp. *Chr. M. K. Petersen* (Odense Stiftsmuseum), Postmester *C. Klitgaard*, Brønderslev (Hjørring

A.), Akademifm. *L. F. la Cour*, Sorø (Sorø A.), Kommunesekr. *Alb. Thomsen*, Holbæk (Holbæk A. og Museet), Museumsbestyrer *Johs. Olsen*, Svendborg, Direktør, Docent Dr. phil. *Francis Beckett*, fhv. Minister *Klaus Berntsen*, Prof. *K. Fabricius*, Pastor *P. Severinsen*, Bringstrup, Museumsinsp. *Chr. Axel Jensen*, Landsarkivar *Holger Hansen*, Underarkivar *Svend Aakjær*.

Deltagerne mødtes i Kerteminde *Lørdag d. 2. August* Kl. 2, blev præsenteret for Kvarterværterne, og allerede Kl. 3½ begyndte Repræsentantmødet i Byraadsaalen paa Raadhuset med smukke Malerier af Kertemindes berømte Bysbarn *Johs. Larsen*. Amtsforsvalter *Holck* valgtes til Dirigent og gav straks Ordet til Stiftamtmand *Neumann*, der som Formand i Komiteen for Hjemstavnskursus vilde rette en Tak til Fællesforeningen, fordi den vilde støtte Kursuset og ved at knytte sit Aarsmøde sammen med dette bidrog til at kaste Glans over det og øgede Tilstrømningen dertil. Ogsaa som Ordfører for Befolkningen vilde Stiftamtmanden hilse Fællesforeningen velkommen som den øverste og ypperste Faktor i vort Kulturliv, der arbejder paa at vække Kærlighed til vore nationale Minder, og opildne den historiske Interesse. Befolkningen vilde gøre alt for at gøre Opholdet her saa behageligt som muligt.

Politimester *Woll* bød Velkommen fra Byen og Byraadet, som havde stillet Mødesalen til Raadighed.

Form. takkede. Vi vidste, at vi i og ved denne lille By fandt os paa historisk Grund, og at Omegnen var en smilende, tiltalende og ægte fynsk Egn, hvis Befolkning havde en udpræget historisk Sans. I den efterfølgende Beretning omtaltes, at vort Tidsskrift støt holdt den Kurs, som det var slaaet ind paa i 1914, Ønskeligheden fremhævedes af en Rekonstruktion af de forskellige Sektioner, hvis Samarbejde besværliggjordes en Del derved, at Medlemmerne boede saa fjernt fra hverandre. Det meddeltes, at Planen om et Register til Statedidene var blevet forkastet af Ministeriet, og det vedtoges, at *Form.* og *Hr. Hjorth-Nielsen* skulde søge nærmere Oplysninger i Ministeriet.

Holger Hansen aflagde Regnskabet og fik Décharge.

Alb. Thomsen vilde gerne høre noget om Trykkepriserne for »F. & N.« til Sammenligning med de Priser, Amtsarbejderne maatte give.

Holck ønskede, at der maatte blive givet en Vejledning til et lokallitterisk Bibliotek for Provinsmuseer.

Eliassen hævdede, at Arkivsektionen burde ophæves, da dens Medlemmer boede for langt fra hverandre til, at et effektivt Samarbejde kunde ske. Han pegede paa den Opgave, Sektionen havde

haft, at udarbejde en Vejledning i Byraadsarkivernes Bevarelse og Ordning.

Derefter fulgte Museumsbest. *Johs. Olsens* Foredrag efter de Linier, som fulgtes i hans her i Tidsskriftet trykte Forslag til en Omordning af Forholdet mellem Nationalmuseet og Provinsmuseerne. Dette Foredrag blev den Gnist, som fik Diskussionens Brand til at flamme. Der var jo ikke faa Museumsfolk til Stede, og navnlig var det en Lykke for Diskussionen, at »Manden for det hele«, Museumsdirektør *M. Mackeprang* med stor Vægt deltog deri. Vi blev her Vidne til, at Fællesforeningens Aarsmøde paa den smukkeste og mest frugtbare Maade opfyldte sin egentlige Mission: At bringe Videnskaben i Byen i Forbindelse med Interessen i Provinsen, at knytte Datterinstitutionerne fastere til Moderinstitutionen, at lade de to's Repræsentanter mødes i et frugtbart Ordskifte, som mandede ud i en Indbydelse fra Dir. Mackeprang til et stort Museumsmøde i København i Efteraaret 1924.

Kreslæge *Møller* fremhævede, at der var mange Berøringspunkter mellem den Mission, som Provinsmuseerne havde, og den, som Fællesforeningen havde. De skulde opdne den stedlige Befolkning til Interesse for historiske Kendsgerninger, ved at indsamle de Ting, der netop var særegne for den paagældende Egn, og virke ved at give dette direkte Billede af svundne Tider paa denne Egn. Han slog til Lyd for Tanken om Museumskonsulenter, da der var for faa Tilsynshavende, saa de kun kunde blive saa kort paa hvert Sted.

Prof. *Bidstrup* mente, at Provinsmuseerne gjorde klogt i at centralisere sig omkring Nationalmuseet og derfra faa Vejledning. Endvidere mente han, at det var uheldigt, at de Folk, der sad i Bestyrelserne for vore Museer og som meget ofte selv havde skabt deres Samlinger paa bar Bund, at de ikke maatte have Lov til at udpege deres Eftermænd, men roligt maatte se paa, at »deres« Samlinger blev givet i Hænderne paa Folk, hvis Interesse for dem var mere overfladisk.

Kapt. *Rockstroh* spurgte, om der var Kvinder i Museumsbestyrelserne rundt om. Han mente, at de maatte i særlig Grad kunne vække Interesse for de gamle Sager, foruden at der var Dele af Museumssagerne (Textilier, Dragter, Husgeraad og Bohave), som de forstod sig bedre paa end Mændene.

Form. mente, at det betød overordentlig meget for Virkningen paa den stedlige Befolkning, om de indsamlede Sager blev paa Egnen.

Mackeprang syntes i Indlederens Foredrag at spore en altfor overdreven Beskedenhed hos Provinsmuseerne. De behøvede jo

dog aldeles ikke at skamme sig over at være til, da de havde deres store og uomtvistelige Berettigelse. De skal blot holde sig til, hvad der er paa selve Egnen, ellers bliver det blot til en daarlig Karrikatur af Nationalmuseet. Direktøren var enig med en Kolding-Museumsmand, der ikke var uvillig til at indrømme, at meget af, hvad der fandtes paa hans Museum, var i videnskabelig Henseende ikke meget værd, men »selv om det var Skidt, saa var det dog *Kolding-Skidt*«, og havde som saadant sin Interesse. Museernes Bestyrelse maa have Lov til at supplere sig selv, de skal have mere fat i Lærerne, da der iblandt dem findes mange interesserede Folk. Vi kan ikke tage Initiativet fra den lokale Bestyrelse, vi skal ikke have Stifts- eller Amtssinspektører fra København ud i Provinserne. Ved Konservering og i lignende rent praktiske Spørgsmaal kan Nationalmuseet træde hjælpende til. Man skulde have 2 Specialister, een forhistorisk og en Folke-museumsmand eller -dame. Men det mest bedrøvelige er, at vi faar ingen Penge fra Staten. Dir. sluttede sig ellers nærmest til Læge Møllers Forslag, idet han holdt paa Rejseinspektører og en Konservator.

Rockstroh mente det var ønskeligt, om Museer, Amtssamfund og Folkebiblioteker sluttede sig sammen og dannede ét kulturhistorisk Institut i hvert Amt. Det vilde maaske saa ogsaa være lettere at opnaa Statsstøtte, da Staten syntes at have et klart Øje for Bibliotekernes Betydning i Kulturudviklingen.

Møller tvivlede — desværre! — om, at Museerne kunde paa-regne samme Interesse og Støtte fra Statens Side som Bibliotekerne. De sidste var Fremtiden, men de første Fortiden, det glemte, de er blot »Steder, hvor man opbevarer Bestemørs gamle Skørter«.

Tidemand-Dal ønskede Kursus paa Nationalmuseet for Pro-vinsmuseernes Ledere.

Aakjær protesterede mod den skarpe Form, Kreslæge Møller havde givet sin Definition af Museerne. Den Mand, som havde samlet en saa smuk Samling af Kalundborg-Egnens gamle Dragter, kunde næppe mene disse haarde Ord. Fremtiden kunde lige saa vel faa Brug for Fortiden i Museerne som for Bøgerne i Biblio-tekernes. Hvad der stod i dem om Fortiden og Historien vilde sikkert sidde langt bedre fast, om Læseren fra Bibliotekets Læse-sal kunde gaa lige ind i Museet.

Dir. *Mackeprang* indbød Museumsfolkene til et stort Mu-seumsmode i København til Oktober, hvor den her indledede Drøftelse kunde blive fortsat. Herefter kunde Dir. aflægge Beretning for Præstegaardsudvalget, som blev nedsat paa sidste Møde (i Stedet for Chr. Axel Jensen, som ikke var tilstede). Præstegaar-

dene skulde sættes paa Bygningsfredningsloven i Klasse A i et Tal af ca. 70. Naturligvis vilde man bestræbe sig for at finde de bedste Typer, og dette skal opnaas ved Spørgeskemaer til Præsterne, rundsendt med Cirkulære gennem Provstierne.

Ved det paafølgende *Valg* genvalgtes den samlede Bestyrelse.

Form. omtalte det fremtidige Samarbejde med Hjemstavnskursus. Der var Røster oppe blandt Folkene fra Rønde-Mødet om at udskyde det historiske og give det naturvidenskabelige en langt mere fremtrædende Plads. Skulde dette vinde Bifald, kunde Fællesforeningen jo ikke opretholde Samarbejdet. Desuden var der en viss Uoverensstemmelse imellem de to Hjemstavnskursus, men *Form.* kunde ikke tænke sig andet, end at de to Kursus maatte kunne finde hinanden

Haugsted mente, at det var bedst for de to at optræde hver for sig, men det var en Nødvendighed for Hjemstavnskursus at faa Hjælp og Støtte fra Fællesforeningen og dens Folk.

Form. syntes, at deres Veje gik for meget i samme Retning til, at de helt skulde kunne skilles. De havde jo bl. a. Foredragsholdere fælles.

Bidstrup mente ogsaa, at de maatte helst arbejde hver for sig, men med Forstaaelse af den anden Part.

Om Aftenen samledes Fællesforeningens Repræsentanter med Byens Borgere til et meget festligt og fornøjeligt Samvær, hvorunder der fra begge Sider holdtes mange Taler.

Den paafølgende *Søndag den 3. August* blev det et ualmindeligt smukt Vejr, hvad der kom baade den store Biludflugt til Fyns Hoved og Folkemødet tilgode. Paa Vejen ud til Hindsholm besøgte man Stubberup og Mesinge Kirker, som forevistes af *Dir. Mackeprang*, idet baade han og Arkivar *Ellekilde* holdt kortere Foredrag. Paa Fyns Hoved gav *Dr. Victor Madsen* en Oversigt over Hindsholms geologiske Forhold, og ved Jættestuerne holdt Museumsinsp. *Hans Kjær*, *Ellekilde* og Lærer *Tue Axelgaard* Foredrag.

Ved Folkemødet om Eftermiddagen talte fhv. Minister *Klaus Berntsen* med ungdommeligt Liv og Varme, og efter ham Professor *Fabricius*, om Vor folkelige Historieskrivning. Om Aftenen samledes Fællesforeningen med Hjemstavnskursusets Delta-gere og der var Folkevisefremstilling.

Næste Dag tog man Afsked med Kerteminde og kørte med Toget 8,42 til Odense. Paa denne Udflugt fulgte Hjemstavnsfolkene med. I St. Knuds højtidsfulde Kirkerum bød Biskop *Rud* Velkommen og talte i smukke Vendinger om Historikernes Evne til at gøre Stederne levende for os, ved at gøre Rede for deres Historie. Biskoppen mindede om, at vi var samlede paa et histo-

risk Sted, hvis Historie rakte helt tilbage mod de Tider, da her stod en Helligdom, som gav Byen sit Navn, og han ønskede, at Dagens Foredragsholder maatte faa Stenene her i den gamle Kirke til at tale.

Efter en hjertelig Tak fra *Form.* gennemgik *Chr. Axel Jensen* Kirkens Bygningshistorie, og Deltagerne besaa Kirken og Krypten og dvælede længe beundrende foran Claus Bergs smukke Altertavle.

Efter en Frokostpause i Teaterkafeen talte Landsarkivar *Holger Hansen* i St. Knuds Klosters store Sal om Landsarkivernes Anvendelse og Nytte. Efter ham fulgte Rektor *Holbeck* med et Foredrag om Odense som Adelscentrum i det 18. Aarh. Foredraget var ledsaget af Lysbilleder. Allerede i Frokostpausen havde de fleste af Deltagerne benyttet Lejligheden til at bese Stiftsmuseet og H. C. Andersens Hus, under Museumsinsp. *Chr. M. K. Petersens* kyndige og underholdende Vejledning, og nu fulgte saa en haardt tiltrængt Kaffepause med Odense By som Værter, hvorunder et muntret Orkester forlystede Deltagerne med Døgnets lette Melodier. Kl. 6 talte Direktør, Docent *Francis Beckett* om Billedskæreren Claus Berg og hans fynske Kunstscole. Derefter var der Middag Kl. 7 i Fyns Forsamlingshus og sidst Folkevisefremstilling paa Odense Teater.

Enkelte af Deltagerne fulgte med tilbage til Kerteminde næste Morgen for at høre Dir. *Mackeprang* og *Chr. Axel Jensens* Foredrag om Egnens middelalderlige Bygninger med paafølgende Eftermiddagstur til Kerteminde Kirke (med Runestenen), Kølstrup Kirke, Ulriksholm, Skovsbo (Korset), Rørbæk. Om Aftenen var der selskabeligt Samvær og næste Formiddag sluttede Hjemstavnskursuset, der havde kunnet glæde sig ved en god Tilslutning.

KILDER FOR LOKALHISTORIKERE.

Siden jeg skrev min korte Oversigt over Kilderne til dansk Landsbyhistorie 1600—1844, her i Tidsskriftet (IV. 147 ff.), er jeg blevet opmærksom paa nogle flere Kilder, som uden Tvivl vil have deres Interesse for Landsbyhistorikere.

Det nævntes S. 156, at det var forholdsvis vanskeligt at give almenlydige Regler for Tidsrummet 1688—1770, og især var Tiden c. 1720—1770 meget sparsomt repræsenteret i Rigsarkivet ved Kilder, som giver detaljeret Oplysning om Gaardene i vore Landsbyer. Jeg har imidlertid fundet een Kilde, der selv om den ikke er landsomfattende — saaledes mangler Aarhus og Ribe

Stifter og Dele af Sjælland (f. Eks. Frederiksborg og Kronborg Amter) — saa giver den dog for de Dele af Landet, som den omfatter, saa god og fyldig Besked, at den næsten kan betragtes som en Slags Matrikel 1724. Det er en »*Rulle over Lægdsinddelingen 1724*«, som findes under Afdelingen »Landmilitiesager« i Danske Kancellis Arkiv (Rigsarkivet). De tre Bind for 1) Sjælland, Møn og Laaland, 2) Fyn og Langeland, samt 3) Viborg og Aalborg Stifter i Jylland er særdeles pynteligt skrevet og forsynet med et Stedregister, som dog ikke er fuldstændigt, idet det kun henviser til det Sted, hvor Hovedparten af Sognets Hartkorn nævnes, mens Strøgods ofte skal søges under Hovedgaardens Besiddelser i andre Egne.

Lægdsinddelingen foretoges paa den Maade, at Hartkornet ordnedes i Grupper paa 32 Tdr., som hver udgjorde et Lægd. Saa vidt muligt omfattede hvert Lægd kun Gods fra samme Hovedgaard, men ved Strøgodslægder var det jo ofte nødvendigt at lægge flere Godsejeres Bøndergods sammen i Lægdet. Ligeledes maatte man undertiden for at afrunde Lægdet's Sum til det nøjagtige Tal 32, hugge en enkelt Gaards Hartkorn over i to Dele og fordele det paa 2 Lægd, saaledes at samme Gaards Hartkorn kan staa opført paa to vidt forskellige Steder i Protokollen.

Rullen nævner baade Bondens Navn og Hartkorn, samt i de allerfleste Tilfælde Godsherrens eller Hovedgaardens Navn, og ved at stykke de forskellige Opgivelse fra samme By sammen til en Helhed, kan man af disse Protokoller danne sig en hel Matrikel fra 1724. Dette Tidspunkt er overordentlig heldigt, da man udover Skøde- og Pantebøger eller Fæsteprotokoller, ikke har mange samlede Hartkornslister, og ikke heller Mandtaller, fra dette Tidsrum (Rullen omfatter dog kun Brugere af uprivilegeret Hartkorn). Denne Kilde egner sig derfor fortræffeligt til at slaa Bro mellem de sidste Extraskatte-Mandtaller c. 1715—20 og Hoverireglementerne 1770.

Disse sidste, som nævntes i min Oversigt (S. 155 f.), er øjensynlig ikke bevaret for alle Godser, men det er sjældent, at en Hovedgaard mangler baade i Rækken fra 1770 og fra 1773. Endnu sjældnere mangler Hovedgaarden dog i en senere Række, som *ikke* blev nævnt i Oversigten, da jeg mente, at Hartkornsspecifikationerne 1789—91, Folketællingen 1787, Mandtal paa Formue- og Næringssskat 1789 vilde være tilstrækkelige til at udfylde dette Tidsrum.

Denne senere Række, *Oplysninger om Hoveriet 1791*, indsendt til Rentekammeret (Rigsarkivet), kunde der imidlertid nok være Grund til at nævne, da denne Kilde indeholder særdeles fyldige Oplysninger ikke blot om Hoveriets forskellige Former, men

ogsaa om Hovbøndernes egne Gaarde, deres Landbrugsdrift, Udsæd, Avl, Besætning og meget mere. Disse Oplysninger er ordnet i Pakker amtsvis, men her maa man jo huske, at først fra 1794 indførtes vor nuværende Amtsinndeling. Sammen med disse findes ogsaa ofte Amtspakker med »*Hoveriforeninger*«, d. v. s. Overenskomster mellem Herremænd og Hovbønder om Hoveriets Fastsættelse.

Endelig kunde der maaske være Grund til at nævne en meget stor, men desværre temmelig uordnet Samling af Kilder, der i Tid ligger nær ved den i min Oversigt (S. 152) nævnte Beretning om Jordbrugerne 1804 (Matrikulsarkivet). Det er *Skatteansættelseskommissionens Arkiv* (Rigsarkivets vejledende Arkivregistraturer II. 81—82) i Anledning af den bekendte *Skat paa Nytte og Brug af faste Ejendomme 1802*. Skatteansættelsen foretoges af en Amtskommission, og denne har efterladt sig meget fyldige Skatteansættelsesprotokoller eller Deliberationsprotokoller for Amtets Landsbyer og for dets Købstæder. I Marginen af disse Protokoller henvises der med Tal til Bilagsnumre, som findes i særlige Bilagspakker, knyttet til hver Protokol.

Protokollerne giver en udførlig Beskrivelse af Jordernes Tilstand, deres Værdi pr. Td. Land og pr. Td. Hartkorn, Antallet af Gaarde, baade Bondegaarde og Hovedgaarde, de enkelte Gaardes Hartkorn, og ofte tillige Bøndernes Navne (her er Folketællingen 1801 dog selvsagt bedre). Endvidere Hoveriets Værdi og den Taxt, hvorefter Landgildens Naturalier afløses af Penge.

For Byerne og visse Landbygninger former Skatten sig som en Afgift af opmaalt Bygningsareal, samt en Skat paa Kapitaler, anbragt i faste Ejendomme. Ogsaa her faar man meget fyldig Bcsked. Ved en senere Lejlighed kan jeg forhaabentlig komme nærmere ind paa disse for Lokalhistorien særdeles værdifulde Kilder.

Svend Aakjær.

FORTID OG NUTID

TIDSSKRIFT FOR KULTURHISTORIE
OG LOKALHISTORIE

UDGIVET AF

DANSK HISTORISK FÆLLESFORENING

VED

SVEND AAKJÆR

FORENINGENS SEKRETÆR

UNDER MEDVIRKNING AF

GUNNAR KNUDSEN OG **CHR. AXEL JENSEN**

5TE BIND

KØBENHAVN
H. HAGERUP'S FORLAG

TRYKT HOS NIELSEN & LYDICHE (AXEL SIMMELKJÆR)

1924—1925

INDHOLD

AFHANDLINGER:

GRAVLUND, THORKILD: Folkemindespørgen	68
HANSEN, HOLGER: Oversigt over Sjællands Bispearkiv og Stiftsøvrigheds Arkiv	45
HEILSKOV, CHR.: Topografiske Museer	181
HERMANSEN, VICTOR: Håndskrifter vedrørende Danmarks Topografi i Na- tionalmuseets 2. Afdelings Bibliothek	55
KNUDSEN, GUNNAR: Stednavne paa Mols	1
KNUDSEN, HANS: De jydskes Bispearkiver	81
OLSEN, JOHS.: Provinsmuseernes Fremtid	72
SCHMIDT, AUG. F.: Om Danmarks hellige Kilder	137
SCHÜTTE, GUDMUND: Ingtypens Udvikling i geografiske Navne og Slægts- navne	103
THORSEN, P. K.: Store Bededag	176

ANMELDELSER:

EGBERG, EDV.: Silkeborg Slot I—III [Sv. Aa.]	191
ERSLEV, KR.: Rigsarkivet og Privatarkiver [Sv. Aa.]	77
GRÜNER-NIELSEN, H.: Læsøfolk i gamle Dage [Sv. Aa.]	192
HANSEN, MARIUS: Tirsbæk Gods og Ejere [Sv. Aa.]	79
HERLITZ, NILS: Svensk stadsförvaltning på 1830-talet [Sv. Aa.]	193
KLITGAARD, C.: Hjørring I [H. Hjorth-Nielsen]	188
LARSEN, THØGER: Atlantis [Sv. Aa.]	198
UHRSKOV, ANDERS: Nordsjællandsk Folkeliv [H. Grüner-Nielsen]	187

FRA ARBEJDSFELTERNE:

Folkemuseets Forespørgsel om danske Bønderbygninger	18
Sammes, om Folkedragter og -tekstiler	36
Folkemuseets Virksomhed 1922—24	144
Udvalg for Folkemaal	75
Kilder for Lokalhistorikere [Sv. Aa.]	214
Foreningsmeddelelser:	
In memoriam (Hans Olrik) [K. Fabricius]	200
Det andet danske Hjemstavnskursus	79
Aarsmøde i København 1923	201
Aarsmøde i Kerteminde og Odense 1924	209

INDHOLD:

	Side
HANS KNUDSEN: De jyske Bisparkiver.....	81
GUDMUND SCHÜTTE: Ingtypens Udvikling i geografiske Navne og Slægtsnavne.....	103
AUG. F. SCHMIDT: Om Danmarks hellige Kilder.....	137
Dansk Folkemuseums Virksomhed 1922—24.....	144
P. K. THORSEN: Store Bededag.....	175
CHR. HELSKOV: Topografiske Museer.....	181
Anmeldelser (A. Uhrskov: Nordsjællandsk Folkeliv — C. Klit- gaard: Hjørring I — Edv. Egeberg: Silkeborg Slot I—III — Grüner-Nielsen: Læsøfolk — Svensk Købstadshistorie (Nils Herlitz) — Thøger Larsen: Atlantis).....	187
In Memoriam (Hans Olrik).....	200
Aarsmøderne 1923 og 1924.....	201
Kilder for Lokalhistorikere.....	214

»FORTID OG NUTID« udkommer med 8 Ark aarlig og koster i Boghandelen 5 Kr. pr. Aargang. To Aargange udgør et Bind. Det kan bestilles gennem enhver Boghandel. Medlemmer af Amtssamfund under DHF. kan faa det for halv Pris ved Henvendelse til vedkommende Samfunds Bestyrelse. Bidrag til Tidsskriftet samt Bøger, der ønskes anmeldte deri, bedes sendte til Redaktøren, cand. mag. Svend Aakjær. Ny Adresse: Svinget 26, 3. Sal, København C. (samme Sted som den tidligere Sekretær Gunnar Knudsen).